ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЦИЋ.

КЊИГА 175.

1893. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1893.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 175.

1893. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1893.

ПРЕГЛЕД.

		СТРАНА
I.	О Буњевцима. Расправа Ивана Иванића . .	1
II.	Сима Милутиновић Сарајлија. (Рођ. 1791 † 1847). Живот, радња и слика му. Од дра Стевана Павловића. (Наставак.)	34
III.	Јасмина и Ирена. Драма у пет чинова. Написао М. Ђорђевић-Призренац. (Наставак.)	79
IV.	Ислам и његов утицај на душевни живот и културни напредак народа му. Културно-историјска студија. Од Милана Недељковића. (Наставак.)	97
V.	Успомене из Италије. Од дра Ђорђа Дере. (Наставак.)	117
VI.	Књижевност:	
	Новији романи, српски и хрватски: Рајко од Расине, написао Чед. Мијатовић. — Освит, написао Ксавер Шандор-Ђалски. — Бакоња фра-Брне написао Симо Матавуљ. Приказује Милан Савић. . . .	154

О БУЊЕВЦИМА.

ИСТОРИЈА. — ПОРЕКЛО. — ИМЕ — СТАТИСТИКА. — ТЕРЕН. — ПРИВРЕДА. — ЦРКВА. — ШКОЛА. — ЈЕЗИК. — НАРОДНОСТ — КЊИЖЕВНОСТ. — ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ. — ОДЕЛО. — ОБИЧАЈИ.

L' histoire est le miroir du peuple.

„Матица Српска“ учинила је велику услугу науци у опште, а нашој браћи Буњевцима и целом Срйству на посе, што је пружила прилику да се важно питање о пореклу и животу Буњеваца расправи. То питање до данас нити је покушавано да се расправи, нити је расправљено и оно спада у отворена питања етнографска, која тек чекају своје решење. Колико нам је познато, до сада нема о Буњевцима ни у српској ни у страној литератури никакве нарочите расправе,[1]) њихову прошлост етнографи и историци нису ни у којој прилици нарочито третирали, а и оно што се о њима писало, то је тек било узгред, ситно и врло мало. Први етнографи ове монархије Черниг и Хунфалви једва су им посветили десетак редака у својим огромним делима, те за сувремену етнографију није нимало ласкаво, што се о Буњевцима много мање зна, но о ком народу ван граница европских. Пико у својој историји Срба у Угарској такође не говори о њима ништа.

[1]) О „Буњевцима“ писао је у нас пок. Лаза Кнежевић и вредни секретар „Матице Српске“ А. Хаџић, али само о њиховом друштвеном животу и стању, дакле о садашњици.

Можда је свему том и то узрок, што је оскудица у подацима о њима врло велика, о чему сам се и сам уверио пишући ову расправу.

Прошлост и порекло Буњеваца непознато је тако рећи и за њих саме и за остали свет, јер се није нигде очувао никакав поуздан податак, који би у том погледу дао веродостојна разјашњења. Сви писци, који су о њима узгред говорили, слажу се само у том, да они нису староседеоци на садашњем свом земљишту, већ да су се доселили овамо са стране, што је и највероватније. Питање, од куда су се доселили више је рашчишћено од питања, када су се доселили. То је у осталом и појмљиво. Када су подаци и историјски споменици у погледу Буњеваца тако ретки, када народна предања нису толико очувана, да им се безусловна вера поклони: онда може само бити претпостављака, али поузданих тврђења не. Тај је случај и овде.

I.

ИСТОРИЈА. — ПОРЕКЛО. — ИМЕ.

Преовлађује мишљење, да су се Буњевци доселили у Угарску из Херцеговине са Буне реке и околине јој и из Далмације. То је мишљење најраспрострањеније и изгледа, да је највероватније. За тачност тога мишљења говоре многи знаци и историјске чињенице, као и народно предање у Буњеваца. Они сами верују, да су пореклом са Буне реке. Народ пева:

„Дидови нам из далека
Одуд гди је Буна река,
Племе нам је стародавно
Како давно, тако славно,
Давор ој Буњевче!“

Буњевачка интелигенција, свештеници и учитељи са народом заједно, одговориће вам свагда, да су пореклом са реке Буне и из Далмације, а ово веровање у самом народу свакако није без свога значаја и вред-

ности при расправљању о пореклу њиховом. И само име „Буњевац“, као да је добило корен свој од реке Буне, те означује племе, човека отуд са Буне. Сама реч „Буњевац“ не означава нити може бити име једног народа, она више означава појам једног провансалца (провинцијалца), човека из извесне околине, предела, провинције, као што је „Сремац“ (од провинције Срема), „Босанац“ (од државе Босне, која је опет добила име своје од реке Босне). У овом случају је и предео Буна добио име од реке Буне и тако добише људи одавде провинцијално име „Буњевац“, док им је народносно име српско, пошто су огранак српског стабла. Верујемо, да се не може оборити наша тврдња, да име Буњевац никако не означава народност, јер када не би тако било, онда би наука допустила, да на овом свету има и босанске и далматинске народности, а то, мислимо, да не би било далеко од апсурда

Код свих имена, којима све људи називају нашу браћу Буњевце, корен је у провинцијализму. Тако се у статистици, па и у административном језику, Буњевци називају још и „Далматинцима“ („Dalmaták“ на мани и статистици Бач-Бодрошке жупаније и у многим књигама мађарским о јужној Угарској), а језик којим говоре: „далматински“ („dalmát anyanyelv“ у судским записницима и у статистичким пописницима). У ову погрешку упадају често и сами Буњевци. У овогодишњем течају буњевачког листа „Neven“-а нашао сам при крају једне преведене приповетке: „подалматинио“ (тај и тај). Барањске Шокце пак називају обично (а и они се сами називају) Бошњацима, т. ј. људима, који су дошли из Босне (односно Херцеговине са Буне).

Сва ова три имена еминентно означују људе провинцијалце, људе са Буне, Далмације и Босне. У тим именима више је означена постојбина него народност. Постала су пак отуда, што река Буна у Херцеговини, као што знамо, извире у Велес-планини, у позадности Невесиња, после 2 сата даљине поред вароши Благаја, те код села Буне утиче као и Требисат, Брегава и

Крупа у Неретву, која код Метковића прелази у Далмацију и утиче у јадранско море. Пролази дакле Буна кроз Херцеговину, а и кроз Далмацију, те је народа, који је пређе становао на обалама Буне, било и у Херцеговини и у Далмацији, отуда Буњевцима још и име „Далматинци“. Име „Херцеговци“ не добише за то, што је појам „Босанци“, „Бошњаци“ познатији и што је у крајевима, куд се населише (Барања), Босна познатија од Херцеговине или што се Херцеговина сматра не само као саставни већ и потчињени део Босне. Отуда Шокци у Барањи добише име Бошњаци. Име Шокац долази, како једни (Бадић) мисле, од брда Шок, које се налази у њиховој праостојбини на Балкану (?), али је распрострањеније мишљење, да су име добили од шаке пошто се они, као католици, крсте са пет прстију (дакле целом шаком).

О имену „Буњевац“ заступају буњевачки писци [1]) теорију, да оно долази и од глагола „бушити се“, као што име „Хрвати“ долази од „хрвати се“, а „Срби“ од „љутити се“, „беснити“ (у санскриту „serbh“ значи „беснити“). Што се првога тиче, могућно је, да Буњевац долази од „бунити се“, пошто су Буњевци у својој првој постојбини били осветнички, револуцијони елеменат, који је јуначки устајао против својих угњетача Турака и у свакој прилици часно се бунио против османског господства, коме се касније и у новој отаџбини с оружјем у руци светио за старе ране и неправде. О корену пак имена Хрват и Србин има и других разних мишљења, по којима Хрват долази од словенског „хрб“, „хрбат“ (chrb) т. ј. врх (Hügel). У старој својој постојбини па Судетима и Карпатима, звали су Хрвате тадашњи савременици „Ghrouati“ и „Chrouati“, а Србе „Serbli“ (прво оните име свих Словена [2]), које (Srben) по Добровском значи уједињени.

*

[1]) Младен Барбарић у расправи „О језику“. (1891 г. „Neven“.)
[2]) K. v. Zzoernig: „Ethnographie“. II. 1855.

Кад се узме у обзир све што је познато о прошлости Бачке и Баранье, излази, да су се Буњевци збиља доселили са Буне реке и да у овим крајевима нису у толикој мери староседеоци као њихова православна браћа. Да се о свему томе уверимо, морамо прећи у најкраћим потезима прошлост Бачке, те нове постојбине буњевачке, пре њихова доласка, па да видимо да ли је било могућности, да они у овим крајевима буду пре половине 17. века.

Бачка, која је у препотопском, дилувијалном добу била корито великог мора, што јој показује песковито земљиште, имала је за становнике у добу првих насељења све могуће народе, који су тада крстарили кроз Панонију и Дацију. Бронзани предмети, који су ископани на бачком земљишту (о којима Ивањи Иштван опширно говори у своме делу „Szabadka története“) дају основа закључку, да су у Бачкој становали и Бои, келтског порекла. Пошто их је дачки краљ Бурвиста (90—57 пре Хр.) покорио, њихово место заузеше Јаси, сарматског колена, којима и име „metanasta jazyges“ (назив кога употребљава Птоломеј 150 год. после Хр.) казује, да су номадски народ. Римљани су их дуго оставили на миру називајући њихове бачке пасеобине: „Deserta Sarmatum, Barbaria Jazygum“. Но доцније продреше Римљани у ове крајеве, као што се види из многих римских ископина и посмртних плоча, које доцније потиснше Хуни и Авари под Бајаном,[1]) остављајући на миру Гепиде, који се више бављаху земљорадњом. У војсци Бајановој већ беше Словена, који се појачаше каснијим продирањем Словена на југ и исток. По Шафарику и Видингеру Словени, Ботрити, становаху тада у Бачкој, од којих и поста град Бодрић (Bodrogh) по коме ова жупанија доби своје прво име, које јој се све до сад задржа (Bács-Bodrogh). Шафарик поставља чак и тврђење, да је у садањој Бачкој по-

[1]) Gyárfás мађ. историк мисли, да Баја доби име од тог Бајана. Т. зв. „римски шанчеви“ у Бачкој биће пре аварска порекла. Ово питање у осталом још није расправљено.

стојала нарочита словенска држава под Саланом, коме престоница беше Тител-Сланкамен (коме прво име беше Salankemen, као што се види из повеље Жигмундове, кад но Сланкамен 1424 г. поклони Ђ. Бранковићу). Тимон и Хилфердинг доказују, да се Ботрити претопише у сродне Србе.

Дакле Мађари при доласку своме у Угарску нађоше овде у велико Словене, а у доњим крајевима Србе. Од VII. века сретамо у историји Србе у Бачкој. Мађари попримаше од Словена културу, многе речи у језику свом, установе (жупаније), па у почетку и саму веру. (Још није побијена тврдња, да је први краљ угарски св. Стеван прво исповедао православну, па за тим католичку веру.)

Угарска бројаше три палатина српске народности: Радо (1056), Уроша (1120) и Белуша (1156 г.).

За време турских освајања Бачка много опусте, нарочито се мађарске насеобине растурише, да чине места српским, које су и пре биле јаке, а које се нарочито умножише за време многих сеоба Срба са Балкана у Угарску. Бачка је у опште и у почетку била јако насељена Србима, а неко време, за време турског господства, Срби јој беху искључиви становници.

Томе је доказ, да су и данас, после толиких страних колонизација, 90% имена места, река, пољана, пустара, језера у Бачкој српског и словенског корена.

Историја бележи осам знатнијих и већих сеоба Срба са Балкана у Угарску. Прва сеоба на чепељско острво у српски Ковин (под владом краља Жигмонда); друга под Ђурђем Бранковићем (после 1430 г.); трећа (1439); четврта за владе Матије Корвина 1459 год.: пета и врло знатна, када кнез Павле (Бранковић) или Кињижи Пал преведе 50.000 Срба из околине Крушевца; шеста 1509 год. са српским владиком Максимом; седма под Николом Јуришићем (1538 г.); осма и најзнатнија је сеоба (крајем 17. века) под патријархом Арсенијем Чарнојевићем.[1]) Овде наравно нису

[1]) Szalay L. „Szerb telepek“ и Coernig: „Etnographie.“ II.

урачунане српске сеобе на далматинско и личко земљиште, већ само на земљиште уже Угарске и Срема. Дакле ове сеобе ојачаваху све већма староседилачки, већином српски, живаљ у Бачкој. Наведосмо их све редом за то, да наш преглед буде лакши при постављању питања, да ли је у тим побројаним сеобама било Буњеваца?

На ово питање може бити само негативног одговора.

Апстрахујући дакле, што у тим сеобама нема не само ни помена, већ ни најмањег знака, из кога би се могао извести. ма и софистички, закључак, да су у тим групама прешли Буњевци у нов свој завичај, против таког мишљења говори највише то, што Буњевци ни по типу свом, ни по наречју свом, а ни по предањима својим нису могли стати у ред свих насељеника. Досељеници ови беху из уже Србије, Подунавља, Жупе и Пећи, а у тим крајевима се стара постојбина Буњеваца не може тражити. Последња и највећа сеоба пак (Чарнојевићева) догодила се уз то још и у времену, када су већ Буњевци били у Бачкој насељени. А осим свега тога из првих црквених матрикула, вођених у Суботици о Буњевцима, види се, да су први насељеници били делом из Босне (Херцеговине), делом из Далмације, али су их њихови свештеници свагда називали „Далматинцима“. Но о том ће бити ниже опширније говора.

Као што видимо нити из историје Бачке до 16. века нити из сеоба српских из Србије не видимо не само трага, већ ни могућности, да су Буњевци у тим сеобама били или да су шта више раније становали у Бачкој. Док се какав јак противан доказ не нађе, остаје као утврђено, да су се Буњевци са Буне и из Далмације доселили, и то је једина претпоставка, која има највише шанса, да се сматра за највероватнију и најмогућнију.

*

Прелазимо на далеко замашније питање: када се догодила сеоба Буњеваца са Буне у садањи завичај?

Мишљења су подељена. Из свију претпостављака може се ипак извести закључак, да је та сеоба морала бити у 17. веку и да је Буњеваца морало бити у Бачкој не само при крају тога века, када је Будим пао у хришћанске руке и када се из Угарске повлачише Турци, већ и за време турског господства, као што ћемо ниже видети.

Етнографи ове монархије нису сматрали за потребно, да истраже и бар приближно означе време, кад је та сеоба могла бити. Черниг, Хунфалви и Швикер ћуте о том као заливени и ни једном речи не спомињу доба те сеобе. Изузетак је историк проф. Ивањи, који у својој, делимице пристрасној, али ипак, врло марљиво израђеној историји вароши Суботице, по црквеним матрикулама и изворима, који су му стојали на расположењу у суботичкој варошкој, будимској двор-ској и бечкој војној архиви, додирује ово питање на више места. Он у својој књизи држи за сигурно, да су се Буњевци доселили у Суботицу о јесени 1687 год.

У списима францишканског манастира у Бепђешу постоји стара прибелешка, да су се Буњевци из Босне и из суседне Далмације доселили у Суботицу у то доба, а под вођством 18 францишканских калуђера. Један део остао је у суботичком граду (Суботица је тада била, као и Сегедин и остала већа места у јужној Угарској утврђени војени шанац, „fossatum“ или „comuna milit.“), а остали се упутише у Сегедин.

Калуђери, пошто уклонише своју паству на сигурније тле, вратише се у Босну, свом осталом стаду, оста само један по имену Анђел (Angelus) Шарчевић, али и он се вратио после годину дана. Свештеничке дужности вршише касније домаћи францишкани из Сегедина или калуђери Буњевци, као што је био Је-

ремија Гугановић (Лудаши), Вартоломије (Bartholomaeus) Бењовић. [1])

Своју тврдњу поткрепљује Ивањи црквеним матрикулама суботичким, у којима се од 1-ог децембра 1687 год. налазе буњевачка презимена: Парчетић, Билогривић, Грубишић, Кубатовић, Вуковић, Мерковић, Дументић, Тендаревић, Војнић, Рајић, Миљковић, Ђелмић, Сучић, Јурић, Кулић, Пасторовић, Плевић, Мамужић, Ивковић, Товарић, Чижић, Сторинковић, Дертић, Ивошевић, Вук Гостовировић, Горетић, Хајдуковић, Кипершић, Синдетић, Украјиновић.

„Према овоме“ — вели Ивањи дословце — „у Суботици су тада становали и Раци шизматици (православни) и Раци католици или Далматинци. Упитани за свој долазак изјављиваху обоје, да су у овим крајевима раније, већ и за време Турака становали“.

Ово је сасвим вероватно и за то мислимо, да је тачно оно, што Ивањи, односно матрикуле, тврде о доласку Буњеваца 1687 год. у Суботицу, али је очигледно, да је Буњеваца још морало бити у Бачкој пре 1687 год., јер су Турци још пре те године очистили горње крајеве Бачке, дакле „време под Турцима“ било је раније. На другом месту (стр. 67, 79 и даље) признаје то и сам Ивањи, бележећи отмице буњевачких девојака од стране Турака и буњевачко становништво на пустарама Кунбаји, (29 кућа), Лудашу (29 кућа), Бајмоку (21 кућа, још 1580 г. званично име „Нови Бајмок“), Таванкут (16 кућа), Томпи, Чорви, Белесовићу и т. д. Да је тако сведоче црквене матрикуле. (Буњевац пастир Никола Копуновић родио се још 1660 год. у Бајмоку, калуђер Гугановић још раније у Лудашу, 70годишњи старац Билија Катана из Таванкута, све Буњевци). Осим тога стоји у калуђерским записима, да се буњевачка пејач и жене скриваху по земуницама у околини Суботице 1679 г. На другом пак месту изјавише Буњевци у оно доба, да су се у суботичкој околини населили 1668 године.

[1]) Iványi István: „Szabadka története“, стр. 89 и 90.

Све то показује, да је Буњеваца ту било још пре 1686/87 год., који су живели од земљорадње и сточарства и од суботичког Бега Исмајила и Дурмиш паше држали у закуп суботичке пустаре. Што пак Бадић („Ausztria — Magyarország“. II Bácska) вели, да су се Буњевци овамо пре доселили од православних, то не одговара истини, јер је Срба овамо било и под јуначким цар-Јованом (1526 г.) коме Суботица беше престоница, по камералном попису[1]) становали су пак Срби још 1572 год. на пустарама Келебији, Томпи, Лудашу, Боршоду, Иванки, Матеовићу, Мелкуту, 1543 г. беше их у Шебешићу и Верушићу и т. д., а да је у овим крајевима било Срба још у 7. веку, о том смо већ говорили.

Да ресумирамо: Према свему овом морало је бити Буњеваца у Бачкој већ око 1650 год., али је вероватно, да је сеоба под калуђерима из Далмације била друга сеоба, која је, као што видимо, допирала и до Суботице — Сегедина.

Буњевци су се дакле морали у више група доселити. Прве групе задржаше се по пустарама и селима (Бајмок, Таванкут, Лудаш) и нису се приближавале утврђеним положајима, варошима, а друга и највећа група, на челу са францишканцима дошла је 1687 год. у Сегедин и Суботицу. Тек свакако доба прве од тих сеоба неће бити раније од половине 17. века.

Пошто смо видели у које време пада долазак Буњеваца из старе у нову отаџбину, можемо прећи њихову судбину и живот у новом завичају, али пре тога да видимо како је изгледао он пре и за време њихова доласка, као и кроз које је мене он пролазио пре но што је у своја недра примио нове своје становнике: Буњевце.

Постанак Суботице као да је у 13. веку, после татарских пустошења, а за владе краља Беле IV.[2]) Прво је потпадала под некадању бодрињку (бодрог) жу-

[1]) Tudománytár XI. köt. стр. 171.

[2]) Опширније о овоме у споменутом делу Ивањија о Суботици.

нанију, за доба краља Матије под чонградску, 1720 г. опет под бодрићку, а доцније 1746 г. после распра између бачке и бодрошке жупаније под бачку жупанију. По записками Ђорђа Сремца (Сереми Ђерђ) спадала је Суботица и за време цара Јована, у „desolata terra Bach megye“. Ма да је онда постојала и засебна бодрошка жупанија, у коју ће извесно и Суботица спадати. Године 1391. спомиње се име њено на скупштини жупаније бодрошке држане поред Бодрића — Бодрога („prope villam Bodrugh“) и то под именом „Zabotka“, — која се већ 1429 год. бележи у једном документу као слободна варош (libera villa regia). Секретар краља Жигмунда Семлењи Габор-деак (ђак) даде Суботици чак и привилегију са великим повластицама, које остадоше на папиру, јер привилегија та беше фалзификат.

До 1439 г. беше Суботица краљева својина, за тим је мењала своје власнике овако:

од 1439 год. — 1456 г. Хуњади Јанош,
„ 1456 „ „ 1459 „ Силађи Михаљ,
„ 1459 „ „ 1462 „ краљ Матија,
„ 1462 „ „ 1501 „ Јанош и Матија Понграц.

После тога била је Суботица својина Јована Корвина, Имра и Балинта Терека и српског цара Јована, а за тим Турака.

Сељачки покрет Дожин против мађарског племства 1514 год. оставио је крваве трагове у целој Бачкој, па извесно и у крајевима, где се касније Буњевци населише. Пошто је ова револуција угушена, дође много већа и нова опасност: Турци. После мухачке погибије, у којој јуначки учествоваху и Срби против Турака, прођоше Турци Бачком, али Суботицу не могоше заузети, јер је народ очајно бранио (у септембру 1526 г.). У то време (11. новембра) спада и крунисање Јована Запоље за мађарског краља и појава Србина цара Јована у Бачкој и Суботици. Тај загонетни човек поста на мах господар ситуације, прогласи се царем и скупи чету од 10.000 све по избор јунака, која се назива „црном војском“ и беше страх и трепет племићима,

који нарочито после угушене Дожине буне угњетаваху народ и како сувременик Веранчић уверава, са усијаним гвожђем жигосаху сељацима крст на челу, (јер се сељаци у том покрету називаху „крсташима“, поборницима кршћанских права). Цар Јован поста дакле осветник масе народне. О његовој прошлости мало се зна. Он сам се издаваше за рођака (по жени) Стевану Бранковићу, а презиме му беше Чарнојевић (Ивањи вели: Ненад Чарнојевић). Беше извесно Србин и ако га Веранчић (II. 26 стр.) назива Румуном, а Смолка (Századok 1883 г.) Словаком. Мађари га прозваше „црним човеком“ јер је са чела до пете имао с прста дебелу црну пругу. Према Јовану су историци мађарски (Иштванфи, Веранчић и др.) врло неправедни. називајући га „obscurae, servilisque conditionis homo“ и коњушарем Запољиним. И сам Пико [1]) назива га пустоловом. Међу тим он беше редак јунак човек о чије се пријатељство отимаху и цар Фердинанд и моћни краљ Запоља. Цар Јован је установио тако рећи државу у држави, српско царство у Бачкој. Наш А. Сандић (у „Јавору 1874 г.) вели о њему. да је био дуго независан и од Запоље и Фердинанда. На Запољино круписање изаслао је нарочите изасланике као независан владар. Имао је свој двор у Суботици или правилије у Торњошу (који није садања Дорожма, већ тада село а сада пустара Торњош више Чантавира, коју летописац-сувременик Каменичанин Ђорђе Сремац назива „una villa Tornos, constabat decem miliaria ad Zheged et tria miliaria distabat ad Zabattka“). Имао је телесну стражу од 600 оријашких момака. Палатин му беше војвода Субота (од кога је капда и добила Суботица своје српско име, а коју оте Јован од Балинта Терека). Војвода му беше Климентије Бакић, главни капетан (1527) Радосав Челник. Непријатељи га сматраху за непобедљивог. Запољину војску потукао је више пута, док га на превару не убише. Био је веран бечком њесару, као и сви Срби, који су вековима потоком лили крв.

[1]) „Срби у Угарској“, у прсводу Др. Ст. Павловића (с. 65.).

бранећи ову монархију од свих могућих непријатеља. Од његове војске постадоше касније ђурски и коморански, а касније тителски Шајкаши. Јован је оставио најлепше успомене у народу српском и у аналима аустријске војене историје, а живот му опеваше у трагедијама песници наши Мита Поповић и Мита Живковић.

Турци завладаше Бачком и поделише је у шест нахија (Баја, Суботица,[1]) Сомбор, Бач, Сегедин, Тител), којима управљаше паша целог сегединског санџака (1550 г.). Пре Турака, уверавају мађарски писци, зваше се Сомбор „Czobor“ од племића истог имена, чији је замак био ту. Тек од 1543 год. доби од Турака (?!) име Сомбор. Што се имена Суботице тиче, о том у Ивањијевом делу налазимо, да се име њено у старим документима пише различито, као: Żabatka (1391 г.), Zabattka, Szubotica, Zabatka (1566), Szobotga (1699 г.), Szobathiz (1687), Sobotiz, Suppodicza и Szabadicza (1787 г.), Szent-Maria (1743 г.), као слоб. камар. варошица, Mária Theresiopolis (1779 г.) као слоб. кр. варош, Суботица (за време Војводине) и т. д. Места са именом Суботица има још у Угарској и Хрватској. (Суботица у крашовској жупанији, где су Срби католици крашовани, о којима ћемо у статистичком делу говорити; Суботица у залавској жупанији; Суботица у крижевачкој жупанији и два Суботишта у Срему и у Њитри.) Први грб и печат Суботице има натпис: Sigil. Comun. Milit. in Sabatka, а грб: на издигнутој полуплочи са словом S стоји лав у положају нападачком са правим мачем. Други има сличан грб са једним додатком (више лава моли се Богородица пред распећем) а натпис: Sigillum Regio Privilegiati Oppidi Szent Maria 1743. Трећи другом сличан грб и натпис: Szabadka

[1]) Под суботичку нахију потпадаху по Ивањију 69 стр. 1580 г. ова села и пустаре: Нови Бајмок, Вел. Бајша, Бановци, Будакут, Чанас, Чифанга, Башкут, Ђурђин, Хеђеш, Иванка, Келебија, Купбаја, Ликаш, Лудаш, Миљкут, Оборњача, Моравица, Пачир, Роглатица, Софрон, Суботица, Шебешић Сикић, Таванкут, Топола или Мала Бајша, Верушић, Торњош и Сонатиште (Зобнатица), дакле све места, која после Буњевци населише.

szabad királyi város 1845. Год. 1850 пак имала је Суботица печат са буњевачким натписом: „Pečat Slobodnog Grada Subotice 1850“. Нечуј пак, насеобина бараньских Шокаца или „Бошњака“, имао је латинско име „quinque Ecclesiae“, а зна се за њ већ око 1000 г. по Хр., кад се помиње и Калача (Colotza). Први насељеници беху Немци из Салцбурга. Касније дођоше Шокци (1540 г.). Св. Стеван краљ угарски установио је овде бискупију католичку.

Порекло имена Баје траже неки у имену краља аварског Бајана. Др. П. Иваповић у 90. књизи „Летописа“ „Матице Српске“ мисли, да долази од српске речи „бај“ или од српске породице Бајини. У почетку 18. века беше Баја чисто српска.

За време турског господства и оно мало мађарског живља одсели се из Бачке, — што и мађарски писци дословце признају, — у којој остадоше сами Срби борећи се са Турцима из дана у дан читавих 145 година турске владавине. Српски живаљ порасте услед многих насеобина из Србије и ојача са доласком Буњеваца, још за турско време а половином 17 века, као што смо напред видели.

Када Будим паде у царске (аустријске) руке (1686 г.) поста и Бачка слободна, претрпив још једно пустошење, које Турци извршише, повлачећи се кроз њу ка Цариграду.

У ово доба пада друга и већа сеоба Буњеваца, који сад допреше и до Суботице-Сегедина, о чему ћемо сад говорити.

*

Из своје старе постојбине Буњевци извесно нису од добра потегли у туђ свет. Узроци су без сумње били исти, који су изазвали и остале српске сеобе. Додијало је народу робовати више векова Турчину, те се кренуо у крајеве, где се надао, да ће бити поштеђен од турских угњетача, али где ће и са више изгледа моћи да се освети Турцима за Косово и остале беде, које за њим насташе.

Изјавили смо још раније своју сумњу у то, да је сеоба Буњеваца 1686/7 г. била само једина. Њој је предходило извесно више мањих сеоба, које су допирале до Хрватске или до Варање и подунавске крајеве Бачке. Но још је вероватније, да је прва сеоба била многобројна, али да се према Бачкој кретала полако и корачајући напред смањивала се бројно, остављајући у крајевима куда је пролазила знатне делове насељеника, као што је то код свих сеоба народа бивало. Само тако је могло бити, да је један део Буњеваца у свом путу са Буне у Бачку, стигао у Лику и Крбаву (Licca et Corbavia), док други продужише пут до Баране, где такође оста знатан део, затим прећоше Дунав те заузеше доњи део Бачке око Апатина и горњи око Баје, па тек за тим населише пустаре Томпу, Таванкут, Лудаш, Бајмок, откуда се приближаваху Суботици, када их ту сустиже и друга велика група 1687 г. под вођством францишканских калуђера. Те сеобе трајаху свагда врло дуго и биле су скопчане са опасностима. Турци су спречавали исељавање и исељеници су обично ноћу морали путовати. Најопасније је било прећи границу, јер су ту стојале јаке турске страже. Међу тим на ћесарској обали чекала их је већ власт, која их је о државном трошку даље отправљала и по жупанијама смештала [1])

Историја бележи врло многа насељавања са турског земљишта на далматинско и у Лику и Крбаву. Ту су сеобе Ускока, Морлаха, т. зв. Влаха (Срба) и т. д.[2]) Сви ти Срби из Босне и Херцеговине насељаваху под заштитом царских привилегија опустело земљиште монархије и чињше изврсне војничке услуге новој отаџбини. Ускоци прећоше почетком 16. века, Морлаци 1580 год.; 1597 г. пређе опет 1700 Ускока и Влаха. 1600 г. прећоше из Далмације око манастира Хермеља

[1]) Strausz A. „Bosznia és Herczegovina“ I. Budapest 1883. Стр. 205.

[2]) Е. Пико спомиње још једну сеобу далматинску, после 1301 год., када прећоше и Бребири, претци Зриновића. Али то време је сувише рано, а да се може мислити, да се тада догодила буњевачка сеоба.

или Сирмила на Зрмањи, многи Срби под кнезовима Вуковићем и Беашиновићем (Черниг га назива Пласанић). Допратише их митрополит Гаврило и 70 калуђера. Настанише се у вараждинском генералату око Марче. И ко би избројао све те ситније и крупније сеобе. Да л' је у њима и у којој од њих било Буњеваца, о том историја ћути, а ни један запис нити историјски споменик не разјашњује. За то се тачно и поуздано не може установити ни година тих сеоба.

Сеоба под францишканским калуђерима. Стигав у хрватску крајину заузеше села Вратник, Ричицу, Св. Рокус, Кошин и др. Черниг изрично вели, да су та села заузели људи из буњевачког племена пореклом из Херцеговине. („Bunievische" — на другом месту и — „bunevičische Familie, welche aus Herzegovina stammte"). И данас се налазе у тим селима Буњевци. Остатак пак продужи пут и стиже у Суботицу, у чијој околини већ нађоше своје сународнике, који раније дођоше. (Черниг на 163 стр. своје „Етнографије" бележи, да је 1538—40 г. када је Дубица пала и Турци почеше упадати и у Славонију, Бошњаци (Шокци) и Хрвати избегоше преко Драве у Угарску. Ово ће бити прва већа шокачка насеља у Барањи и Бачкој.)

Буњевци дођоше под оружјем као што се Србима и јунацима приличи. Са Буњевцима дођоше и више православних породица (Крњајска и др.), које беху пореклом испод Велебита.

Када стигоше, Турци већ беху потиснути са Будима, али пошто су се у Банату још држали, испадали су чешће и у Бачку, те се јунацима и сада нашло посла. Буњевци се ни часа не устезаху, да бране царство од турских испада.

9. јула 1687 год. препоручује бечком царском војеном већу изборни кнез баварски Максимилијан, главнокомандујући аустријске војске, овим речима: „Churfürst zu Bayern reccommandirt sub dato im Feldlager bei Sizar (око Мартоноша) 9. Juli 1687 die kathol. Raitzen, damit ihnen 3 Palanken zu erbauen und zu bewahren

eingeraumt werden möge“. Дакле препоручује се већу, да им се дозволи становање и обрана три паланке (вароши). У исто време (3. јула) препоручио је исти кнез и правосл. Србе, које је, 4892 на броју, превео са турског земљишта капетан Новак Петровић са жељом, да се настане у Бечкереку и Липи. Ивањи мисли, да су Буњевци лично однели у Беч ту своју молбу. Ратни савет одобрио им је 1. септембра т. г. молбу и у записнику (Hofkriegsrath Arhiv Protocoll 1687 folio 400 sept. 1. Nro 11.) забележено је о томе ово: „Remittitur hiermit ein anderer, dass dergleichen Rätz (т. ј. као и Новак Петровић), welche sich in 1500 wehrhaften Männern bestehend anerboten, frei zu verbleiben und andere mehr vom Feinde herüber zu bringen, gegen deme (?) dass ihnen zu Segedin, Sobattiz und Bouia (?!) zu verbleiben u. die drei vorgeschlagene Palanken zu erbauen erlaubt werde“.

Веће им одреди дакле Сегедин, Суботицу и Бају за становање и они обећаше, да ће бити верни и да ће још више својих сународника довести.

После тога поднесе (извесно лично) истом већу молбу Марковић и Ђуро Видаковић за насељавање у име 5000 Буњеваца, који стигоше. О томе је у горњем протоколу (стр. 573. sept. Nr. 43) забележено ово: „Markovics und Juro Vidaković bitten um einige devastirte Castellen und Teritoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Rätzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen“.

Ратно веће одобри и ову молбу Буњеваца и даде им искано земљиште, а они се обвезаше да војују против општег непријатеља — Турчина.

У то доба основа се у бачким крајевима, које Турци очистише, војничка крајина, чији стубови беху сами Срби и Буњевци. Страже беху установљене у Сегедину, Баји, Суботици, која места као и Мартонош,

Сента и Бечеј беху војени шанчеви (утврђена места „fossatum“), а Тител, Ковиљ, Бач, Мошорин такође страже.

Први капетан у Суботици беше Лука Сучић, који се родио још у старој постојбини у Босни и чим дође у Суботицу поста капетан и уједно градоначелник. Беше храбар човек. Помоћници му беху Марчетић, Вујавић и Кајић (јунаштво овог последњег оневано је у буњевачком календару „Даници“ од 1892 г.), у то доба постадоше Сучићи, Кајићи и Видаковићи племићи. (Ђуро Видаковић, као што пре рекосмо, био је вођа досељених Буњеваца). Општинска управа становала је у т. зв. Кули (старом граду). Граничари потпадаху само под војену власт, а под жупанијску не и не плаћаху порезе.

1690 год. беше велика сеоба Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, која умножи становништво Бачке и даде Бачкој и војеној крајини нове снаге.

1702 год. извршена је подела земље суботичким граничарима, када под Суботицу потпадоше и околне пустаре. Официри добише више земљишта, а војници по 6 ланаца (коњаници по 8). Тада беше Суботичана 108 коњаника и 114 пешака, граничара, наравно бројно стање у мирно време. Коњицом управљаше (већином) капетан из породице Сучића и Крњајских, а пешадијом „хаднађ“ (војвода).[1]) Осим тога оба рода војске имађаху и барјактаре.

За све време док Турци сасвим не беху очистили Угарску, Буњевци као чланови српске милиције војеваху јуначки против Турака, са којима имађаху старих рачуна још из прапостојбине своје. Особито се одликоваху суботички коњаници.

Турци су у свакој прилици пакостили Буњевцима као и Србима. 1692 год. нападали су чешће на буњевачка села. Народ се разбегао по пустарама, јанковачким шумама и ритовима, а склонио се и у зидине сегединског манастира. Калуђери забележише ове догађаје. Нејач се скривала по земуницама и по лудаш-

[1]) Ivanyi: „Szabadka tört.“ 113.

ком риту (језеру). Кад се Турци приближиваху, нејач се гњурала и у саму воду, те да може дисати, држала је трску у устима. То је све дотле трајало, док се Турци не би уклонили видев да нема никог од Буњеваца. Турци су се често лаћали и преваре, да измаме Буњевке из тих склопишта. Тако би викали: „Като! Баро! Маро! изиђите слободно, нема непријатеља“. На тај начин Турци су заробили пет Буњевака, међу њима младу жену једнога Сучића, рођену Алгашевић, која се више није ни вратила, и извесно доспела у турски харем.

Буњевци су се доселили у нови завичај у времену највећих ратова и ступили су одмах у бојну линију. Читавих педесет и седам година били су Буњевци граничари и за све то време служише аустријску монархију верно, јуначки, као прави соколови херцеговачки.

Потпадајући под сегединску војену комору као и сва српска милиција, која је свагда била у првим бојним редовима, борили су се као лавови против Турака и Ракоцијеве револуције.

Буњевце видимо 1689 г. под Београдом, исте године чак под Нишом, 1691 г. на Сланкамену, 1696 г. на Темишвару, 1697 г. на Сенти све против Турака и тако то трајаше све до карловачког мира 1699 год. Банат оста Турцима, Бачка беше слободна. У биткама против Турака одликовао се Буњевац Лука Сучић и Србин Продан Степин (Стејин?), те добише обоје од цара златан ланац. Тако је одликован касније и Монастерлија и Текелија.

Док се Буњевци раме уз раме са својом православном браћом боришe против непријатеља на страни, дотле су им на дому конабили децу и жене војници Ракоција и Имра Текелије. Капетан Вираг касапио је у то време немилице децу, жене и старце у Суботици, и жртве те Вирагове обести напунише читаво гробље код капеле св. Рока у Суботици.[1])

Ракоцијев устанак (1703 г.) опустоши Бачку. Ње-

[1]) „Danica“, календар за 1892. г. Стр. 25.

гови Куруци беху ужасно немилостиви, те попалише и прегазише, што им год беше у путу. Нарочито се светише Србима и Буњевцима, јер ови не сташе на њихову страну, већ беху тада једина обрана царева. Срби и Буњевци им после вратише жао за срамоту, када продреше у њихове крајеве. Суботички капетани беху тада Буњевац Лука Сучић и Србин Вуле Илић. То крвопролиће и пустошење трајаше све до 1711 г. до сатмарског мира. Те године се тек врати из Петроварадина буњевачке породице, које тамо избегоше од Ракоцијева беснила.

Поче се тада развијати и жупанијски живот. Буњевци су играли угледну улогу у доба дугих распра између Бачке и Бодрошке жупаније, пошто беше Буњеваца и Шокаца, који потпадаху под жупанијску власт.

По постанку свом Бодрошка је старија жупанија (постоји од 1093 г.) и када јој је у прошлом веку дата самосталност, рекламисала је многа места од бачке жупаније. Комисија под председништвом католичког бискупа Патачића додели 1716 г. јануара 16. Суботицу и Сомбор бодрошкој жупанији. Бодрошка жупанија је у осталом чешће мењала свој посед и положај. Једном (1720 г.) потпадала је под њу Горња Бачка, а други пут Доња Бачка (1717 г.). Распре око поседа беху дуготрајне, парница се чешће понављала и комисије излазиле. Бајски, бачки и сомборски срез потпадао је 1699 г. под бачку жупанију, која је тамо те године и извршила попис становништва. Исте године жали се генерал Шлик на бачку жупанију, што је разоружала „рацку милицију“ у Сомбору и Суботици, у којој беше и Буњеваца. У војеној вароши Суботици је 1722 г. у априлу инсталован нови жупан бодрошки Цобор. [1])

Буњевци имађаху велика звања у обема жупанијама. Калочки бискупи Мартин Борковић и Колонић

---

[1]) Ови подаци о бодрошкој жупанији узети су из дела С. Ивањи „Az új Bodrogh vármegye.“ Budapest 1887.

беху уједно и жупани бачки. Грашалковић беше жупан бодрошки, а Ђорђе Пејачевић поджупан бодрошки (1718 г.). Међу виším чиновницима тих жупанија налазимо ова буњевачка имена: Скварић, Јосим Оримац, Матија Сучић, Мартин Состорић, Игњат Бабић, Мартин Лишковић, Петар Ђурковић, Михаило Адамовић и др. Драшковић (Леополд Тракошћански) беше такође жупан бодрошки (1746 г.).

*

Пређимо сад на годину 1716, када поче други рат са Турцима. Буњевце видимо сада са Србима опет у првим редовима. Код Петроварадина 1716 год., код Београда 1717 г. и т. д. Пожаревачки мир прекиде овај рат. Буњевци беху доцније у посадама аустријским у Шанцу (1738 год.) и другим местима у Србији.

При чаркама са Турцима беше их много заробљено, од којих се спомиње Павао Скендеровић. Неки су од њих новцем откупљени од Турака, а други се богме и не вратише из турског ропства.

Буњевци као и српска милиција у Бачкој није се слала само на Туркс, већ беху одаслани и на запад. 1734 год. беху у Шлезији, а 1740—42 г. у Шлезији и Моравској под капетаном Арсеном Вујићем и Јованом Савићем. 1741 г. у Славонији.

За све то време на дому их сналажаше несрећа за несрећом. Поплаве убијаху народ материјално, а куга га десетковаше. У Суботици и Бају (1739 г.) као и свој Бачкој владаше куга. Бају разорише 1708 г. Куруци, 1751 г. поплава.

Законом (3 §. XVIII) укине се 1742 год. војена крајина у Бачкој, а 7 маја 1743 г. поста Суботица повлашћена камерална варошица под именом „Szent Mária“. Прва општинска управа у Суботици после укидања границе састави се овако: кнез, Стеван пл. Војнић, саветници: Илија Буквић, Јован Војнић, Грга Крижановић, Јосиф Јарамазов, Марко Скендеровић,

Јосиф Копуновић, Михајло Перчић, Андрија Паулешанов, Петар Мукић, Јован Мачков, Михаило Бачии и Грга Видаковић.[1])

Варош добн знатне повластице и у њој се заведе потпуна грађанска управа. Буњевци се разоружаше. Заставе под којима су јуначки војевали дођоше као светиња у манастир францишкански на сахрану.[2])

Почеше грађански нов живот као што сами веле за се:

„Свој ашџар су отклонили
Кад се Турци поклонили „
Жељни бише отпочитка
Нек захрђа сабља бритка.
Давор ој Буњевче!

Слобода их дочекала
Сваком свашта радо дала
И пустара а и села
До Будима горе бела.
Давор ој Буњевче!

И у новом животу показаше се Буњевци на своме месту. Постадоше вредни земљорадници и добри поштени грађани.

Те полако, но тенане
Отпочеше нове дане.
Први дани липи били
Те се сваком омилили.
Давор ој Буњевче!

Тако вели песник буњевачки.

*

[1]) Iványi: „Szabadka“, стр 139.

[2]) Православнн не хтедоше под грађанску управу, већ тражише сви до једног да остану граничари. То им се у толико испуни, што им је дозвољено, да се смеју иселити у војеву крајину. Иселише се 315 породица у јесен 1746 г. у потиску крајину, Банат и шајкашка места: Мошорин, Гардиновце, Ковиљ и т. д. Њихове куће заузеше Мађари. У Суботици оста око 20 српских породица, но доцније су се многе вратиле. У потиској крајини доцније при укидању њеном не хтеше Срби дати оружје, те се диже и мали устанак, али се брзо угуши.

Сомборци не хтедоше под жупанијску управу, већ послаше депутацију у Беч у којој беше Буњевац Мрата пл. Нарчетић и Србин Атанасије Стојшић. Они тамо пробавише три године радећи на томе, да Сомбор постане слоб. крал. варош, независна од жупанијске управе, кад већ не могаху остати граничари.

За то време извештавали су ови депутирци Сомборце о резултатима свога рада и текст њихових извештаја предао је А. Сандић у „Јавору“ (бр. 46. 1884 г.) на јавност. Овај заједнички рад показује слогу и братство, које свагда владаше између Срба и Буњеваца, који се свагда љубљаху као рођена браћа.

Овај рад сомборских изасланика беше крунисан успехом. 17 фебруара 1749 г. изда Марија Терезија диплому, којом Сомбор носта слоб. крал. варош.

Они пак Срби и Шокци, који се никако не хтеше оканути војничког живота, иселише се у војничку крајину, а неки и у Русију, где у „Новој Србији“ и „Славјано-Србији“ (јекатеринославска губернија) поникоше српска места Сомбор и Суботица, које населише Сомборци и Суботичани, незадовољници и исељеници. Шокци се пак многи иселише у Банат у околину Брестовца (1749 г.) [1])

Суботица у новом свом положају као камерална варошица имала је да се бори са разним неприликама, често и врло тугаљиве природе, као што беше спор са суботичким „немешима“ (племићима), којих беше тада 27 породица.[2]) Немеши не хтедоше да сносе општинске порезне терете и око тога се изроди парница, која се сврши извесним поравнањем, уговором између варошке управе и немеша (16. нов. 1748), али који не хтедоше сви „немеши“ потписати, те се иселише на пустару Милитић или Телечку, где пониче чисто племићко село данашњи Немеш Милетић (Буњевци га зову „Ле-

---

[1]) Dr. Szentkláray Jenő: „Száz év Délmagyarország újabb történetéből“.

[2]) За војничке врлине и јунаштво постадоше многе угледне буњевачке породице „немешима“ (армалистама).

меши“), где уживаху жељене слобоштине; тако поста и село Матеовић, где су сами племићи Пијуковићи.

За тим насташе дуготрајни радови око унутрашње варошке организације и општинског сустава и консолидовања порезних прилика. Тада (1748) беше у Суботици 586 буњевачких, 64 српских, 56 мађарских и 51 немачких порезних глава, које су плаћале државну порезу.

Беше много размирица са крал. комором као власником земљишта (1756—1759 г.), даље пограничних спорова са суседним општинама, а питање о аграрним односајима зададе највише посла. Све се то било отегло у недоглед и у тој неизвесности прође доста година. Било је скупштина о тим питањима, излазиле су разне комисије и шиљане су буњевачке депутације владару у Беч и разним вишим властима.

Но, најдуже трајаше рад око потпуног ослобођења ове вароши, т. ј. око тога, да Суботица, која дотле беше само повлашћена камерална варошица, постане аутономна слоб. кр. варош, каква је у том времену већ био Сомбор и др. И ту су Буњевци чешће морали ићи у Беч, Пожун и др. и подастирати престолу своју највећу жељу, да им Суботица (о којој певају са таком љубављу: „Суботице бела, тебе нигде нема!“) постане потпуно самоуправна крал. варош. Од свих тих изасланика био је најсрећнији старина Петар Јосић, кога је Марија Терезија врло лепо примила и обећала му испунити жељу суботичких Буњеваца.

22. јануара 1779 г. поста Суботица права слоб. крал. аутономна варош и доби име „Марија Терезиополис“, у славу владарке Марије Терезије. Варош Суботица у знак захвалности посла краљици 5000 дуката.

У Суботици наста велика радост и овај се дан свечано прослави. Први градоначелник сл. кр. вароши Суботице поста Лука Војнић.

Суботица оста сопственик околних 12 пустара, потока Јасеновца и језера Палића. Велики хатар суботички откупи се за 266.666 фор. 40 нов., што се плаћало

државној благајни. Суботица мораде населити пустаре Бајмок, којем селу се удари темељ још раније 1774 г., када је имало већ 50 кућа и Чантавир, а доцније суседно село Шандор.

Бачка жупанијска управа доста се непријатељски попашала према Суботици у новом положају. Искрснуше опет размирице и распре најситније природе.

Јосиф II. посетио је Суботицу 9. јула 1786 г. путујући из Сомбора у Сенту, где беше населио 200 запорошких козака, који доцније изумреше и траг им се затре (пошто припадаху секти нежења).

За време ратова крајем 18. века против Турака Сомбор и Суботица, као и сви доњи крајеви, сносише многе терете. Осим тога се Буњевци у овом рату одликоваху јунаштвом и многи постадоше „немешима“.

На крунисање Леополда II. отишао је кићени бандеријум племића Буњеваца Та ствар опевана је у књизи „Успомена бачких племићаша“, чије је прво издање штампано пре 100 година у Калочи.[1])

После свиштовског мира (1791 г.), који учини крај рату с Турцима, настадоше заплети у Француској, што све није остало без утицаја на прилике у Угарској, па и у Бачкој. Племићи саставише чету коњаничку, којој заповедник би капетан Војнић, Буњевац.

Пошто је успостављена уставност и Суботици се узакони право слоб. крал. варопи. Суботица би заступљена на угарском сабору са првим својим посланицима. То беху Буњевци Антоније Парчетић и Јован Сучић. На сабору 1802 г. беху суботички посланици Антоније Милодановић и Јован Поповић, општински сенатори. У Суботици се све до данас бирају Буњевци за послашике. У то време предаде се саобраћају и Францов (канал) прокоп у Бачкој, који спаја Дунав и Тису и показа се корисним за привреду и саобраћај.

Пошто прође Наполеонова војна, наста у Угарској културни покрет, који захвати и Суботицу. Гимназија

[1]) Из ове књиге видимо, да је у Сегедину још тада било доста Буњеваца. Сада их је врло мало. Нестало их је претапањем у Мађаре.

се реформиса, број основних школа повећа се, цркве се зидају и др.

Колера 1831 г. десетковала је буњевачки живаљ у Баји и Сегедину.

У четрдесетим годинама видимо у Суботици жив покрет око удруживања. Поникоше занатлијске и читаоничке задруге.

Догађаји 1848/9 год. попрскаше крвљу бачко тле. У крајевима где становаху Буњевци и Шокци беше такође крвавих битака.

Не спада у круг ове расправе, да говори о догађајима тих година. Најбоље је да их прећутимо.

Ово би била у најкраћим потезима историја Буњеваца од године њихова доласка у Бачку до новијих дана.[1])

II.

ТЕРЕН. — СТАТИСТИКА. — ПРИВРЕДА.

Језгро Буњеваца и Шокаца настањено је у опој половини бач-бодрошке жупаније, која је пре 1802 године била и сама засебна жупанија и носила име Бодрићка (бодрошка) од града Бодрића (Bodrogh[1]), чије се развалине још једва виде у околини чисто шокачког села Моноштора 1802 године извршено је — после распре, која трајаше читаво столеће — законито спајање бачке и бодрошке жупаније, и сад већ Буњевци с поносом вале, да су „Бачвани“; ма да су за време

---

[1]) Подаци о вароши Суботици узети су из дела С. Иваньија: „Szabadka város története“, 1886. Иначе су свугде означени извори. Осим означених извора служио сам се још и овим књигама: „Histoire de l' Autriche-Hongrie“, par Louis Léger и „La Hongrie Contemporaine“, par Raoul Chélar. Paris 1891.

[1]) Из расправе С. Иваньија (Iványi István) „Uj Bodrogh vármegye“, видимо, како се у прошлом веку тумарало око тога, од куд доби ова жупанија своје име, те неки тврђаху, да долази чак од села Бодрога код Арада. Та заблуда је за цело узрок, што се некадања бодрошка жупанија простирала неко време и преко Тисе.

распра између Бодрићке и Бачке жупаније у прошлом веку били фанатични „Бодрићани“.

Буњевци су искључиво становници Горње Бачке. Шокци међу тим заузимају оно земљиште Доње Бачке, које се пружа од Сомбора дуж алфелд-фијуманске железничке пруге ка Дунаву. Има их у Печују, а расејани су у свој барањској жупанији, где су у контакту са православним Србима очували свој матерњи, српски језик. У нештанској жупанији има их у Бањи, која је постала 1699 год.

Према овом терен, који заузимају Буњевци, то је Горња Бачка, а Шокци (изузимамо овде сремске и славонске Шокце) Доња Бачка и Барања.

Буњеваца има данас: у Суботици, Сомбору, Немеш-Милитићу, Чоноплји, Шандору, Бајмоку, Кањмару, Алмашу, Матеовићу, Гари, Викићу и нешто у Бањи.

У Суботици сачињавају Буњевци половину целокупног становништва. („Neven“ их рачуна на 35 до 36.000.) У Сомбору има нешто мање од половине становништва (10.000), у Немеш-Милитићу половина (око 1500), у Чоноплји знатан део, у Шандору половина (500), у Бајмоку, Алмашу, Кањмару, Гари чине трећину, измешачи са Мађарима и Немцима, а Матеовић је чисто буњевачко село (800 душа). У Немеш-Милитићу су становници са Мађарима, у Чоноплји са Мађарима и Немцима, у Викићу са Немцима, а у Суботици, Сомбору и Шандору са православним Србима. Са другим народностима не станују нигде заједно, нити имају најближег, непосредног контакта.

Шокци пак станују у Сонти (4600 ст.), Монопторуу (5000 ст.), Вајски (1400 ст.), Бођану (500 ст.), Бачу (1500 ст.), Сантову (1500 ст.), Брегу (Берегу 1500 ст.). Прва три места искључиво су шокачка, у Бођану живе Шокци са православним Србима, а у Бачу, Сантову и Берегу са Немцима. У Барањи живе у Печују, Душноку, Бачину, Тукуљу и Будиму дарданском срезу, у Подрављу и у подунавским барањским селима, изме-

шани са православним Србима, Немцима и Мађарима. Има их у округлом броју 40.000 душа.

И у Банату има Срба католика. То су Срби Крашовани, који станују у Крашо-Северинској (Krassó-Szörény) жупанији, а у трокуту између Вршца, Лугоша и Оршаве, у томе мору румунском. Има их 20.000 душа. Необично су лепог соја, јаки људи, баве се земљорадњом и добри су баштовани. Говоре чисто српски, међу тим се називају Крашовани (по својој прилици по реци Карашу, која у брду Мушњаку извире а код Кајтасова и Паланке у Дунав утиче). Али кад их упитате, како говоре, одговориће вам као и Бачки Шокци, да говоре српски. Они су очували — и ако окружени самим странцима, — српски језик, српске обичаје и све особине, које карактеришу српско племе, а уз то су по вери римокатолици. И што је најкарактеристичније, њима је баш то помогло, да очувају све до данас своје српско обележје. Њихова православна браћа, насељена на дунавској обали од српске Клисуре до Ршаве (Оршаве) претопише се у Румуне, између осталог и за то, што су били једноверни са надмоћним Румунима. Још само презимена тих породица и српска имена места, брда, река, положаја (Домоглед, Трескавица, Бистрица, Черна, Извор, Излаз, Дренково, Молдава и т. д.) казују путнику, да су то били Срби. Међу тим Крашоване је баш разлика у вери спасла од претапања у Румуне и они су и сада Срби по свему. Зло је само, што немају својих школа, али сад је и у том пошло на боље, јер се сад у њих појавио покрет за оснивање народних школа. Понуду из Бугарске да се „као Бугари“ иселе у своју „стару отаџбину“, одбили су Крашовани најодлучније, јер — веле — они нису Бугари, већ Срби. Вредно би било дубље испитати овај забачени, скоро непознати крај Српства. То је покренуо ове године београдски „Дневни Лист“.

Што се пак њихова порекла тиче има две вер-

сије: или су се населили из Херцеговине (као и Буњевци) или из црноречког округа у Србији. Ако стоји оно, да су се населили у ове крајеве 1730 год. или правилније 1737 год., дакле у доба последње сеобе Срба из Србије у Угарску под пећским патријархом Арсенијем IV. Јовановићем-Шакабентом, онда су они пореклом из Србије. У то време историја не бележи веће сеобе из Херцеговине, а Буњевци су се — као што знамо — доселили у осамдесетим годинама XVII. века. Католичку веру примише Крашовани у другој половини XVIII. века (1765 г.) за владавине Марије Терезије, а после сеобе Срба у Русију (1751 – 53 г.). дакле у доба највећег уништења, које их је извесно и лишило православне вере.

Што се статистике у опште тиче, врло је тешко тачно констатовати број Буњеваца и Шокаца. Извори, које имамо на расположењу, разилазе се у опште битно у том. Павле Хунфалви у својој етнографији рачуна их у седамдесетим годинама на 70.000 душа (изрично их назива католичким Србима, а тек у загради означава их као Буњевце и Шокце). Проф. Швикер у својој статистици рачуна да Срби (обе вере) сачињавају у Бачкој 15%, а у Барањи (са Шокцима) 15—17% од целокупног становништва у тим жупанијама. Иначе Швикер нигде не одељује Буњевце од Срба, али им ни на једном месту не износи број, што свакако не спада у добре стране једне чисто статистичке расправе. Бадић у епохалном делу „Ausztria-Magyarország irásban és rajzbán“, износи им целокупан број у 55.000 душа, па даље (нетачно) бележи, колико их има у Суботици и Сомбору. По званичним статистичким подацима од 1880 год. требало би да их има свега у Бачкој [1]) 56.000 душа, али кад

[1]) Бачка жупанија при првом попису у Угарској 1785 год. имала је 180.000 ст., 1880 г. 630 000 ст., од којих 121.000 правосл. Срба. По најновијем попису 1890 г. Бачка свега (са варошима) има 716.325 душа, а некадање „Војводство Србија и Тамишки Банат“ по попису од 1850 год. свега 3.426.221 душа

њихов број срачунамо по местима у којима станују, излази, да само у Бачкој има 70.000 Буњеваца и Шокаца, међу тим Хунфалви рачуна у ту суму и оних 40.000 у Барањи. Највероватније је пак, да их има у Бачкој 70.000, а у Барањи до 40.000, дакле свега преко 100.000 душа. Фењеш у својој књизи „Magyarország sztatisztikaja“ рачуна их, као што смо горе видели, на 429.268 душа, али у том су и Шокци у Тројединци и Срему. Популација Суботице се врло брзо множила. Први попис становништва у Угарској извршен је 1785 г., тада је у Суботици нађено 23.000 становника. 1870 год. имала је већ 56.323 душе а 1880 год. 61.656, а при најновијем попису 1890 год. 72.863, а 1580 год. имађаше тек 49 кућа, 1590 год. 63 куће.

Сомбор је 1699 г. имао 301 т. з. пореску главу (270 земљоделаца и 31 занатлију). 1870 год. имао је 24.309 а 1880 г. 24.700 ст., 1890 г. 26.888 ст. (око 600 занатлија), дакле бројно се врло лагано развија. — Печуј је имао 1870 г. 23.683 ст., а 1890 г. 34.754 ст.

Што се тиче сталежа у та три већа места, где су Буњевци и Шокци пастањени, имамо овакав статистички преглед:

У процентима:

	Трг. и зан. сталеж	Интелигенција	Слуге	Ратари
Суботица .	6·37	1·39	13·80	78·54
Сомбор .	10·08	3·25	13·32	73·35
Печуј . .	18·25	7·36	12·16	62·23

Из овога се види, да становништво и у варошима већином припада земљорадничком сталежу, а у селима су наравно, искључиво земљорадници.

Сразмера између мушкиња и женскиња пак овака је по статистичким подацима. На 100 мушких долази у

Суботици . . . . . 102·8 ж.
Сомбору . . . . . 102·6 „

Барањи . . . . . 102·4 ж.
Бачкој . . . . . 101·4 „
Печују . . . . . 97·0 „

Територијално заузима буњевачка метропола Суботица 166.077 катастралних јутара,[1]) простор, којим мало која варош у овој монархији располаже. Сомбор има 53.577 кат. јут. Оба места располажу са знатним пашњаком, који знатно помаже развијању сточарства код Буњеваца, које спада у најјачу грану привреде им.

На овоме месту ваља нам се задржати код привредног рада наших Буњеваца и Шокаца. Они су првенствено земљорадници, као што смо већ то и горе истакли. Буњевци у горњој Бачкој обделавају земљу врло успешно и рационално. Сеју све врсте раие на доста песковитом али плодном земљишту Бачке. Суботица је знатна трговачка варош са раном, исто тако и Сомбор. На околним пустарама Шебешићу, Верушићу, Таванкуту, Келебији, Томпи и т. д., где су од многих салаша попикла читава села, роди многа храна. Тако је исто и на сомборским салашима и у буњевачким селима. Да се код Буњеваца подигне воћарство, отворена је код лековитог купатила Палића општинска воћарска школа са богатом расадницом. Осим тога Буњевци гаје врло добре коње, белу марву и свиње, а суботички вашари с коњима (догони се но 60—70.000 ком. коња) чувени су и у иностранству. Балканске државе, па и Немачка, Италија, чак и Шпанија купују коње за своје војене потребе од Буњеваца. Буњеваи се у опште дичи са својим коњима, и то не без узрока, јер је сој буњевачких и у опште бачких коња изврстан. Шокци такође гаје коње, али другчијег соја, мањи су, налик на балканске коње.

Буњеваи се нерадо одаје трговини или занатима, он најрадије остаје крај свога плуга. Земља у Суботици огромним је делом својина Буњеваца и они су

[1]) Суботичка општина располаже са 44.000 јутара (26.000 јут. пашњака) општинске земље а у Бајмоку и Чантавиру 10.000 јутара, што претставља вредност 4½ мил. фор. Види: „Ausztia-Magyarország II.“ „Bácska“ од Бадића.

врло богати људи. Ове године основаше тамо велики, јак новчани завод, коме су већином они акционари.

Шокци у доњој Бачкој такође су добри земљоделци, али су више сточари и рибари, а производе и кудељу. У Барањи су још и виноградари. Од како су им одузете шуме, где је било жира за свиње, од тога времена устукнуло је сточарство. Од тога доба бележи се насељавање Немаца у шокачка села. Сиромашнији Буњевци и Шокци селе се у Славонију, где око Врхпоља крче шуму за ораницу, те као вредни људи и на страни добро успевају.

Буњевци и Шокци важе у опште као врло вредни, поштени и чуварни људи, још да они први нису мало више издашни на своје одело и при домаћим светковинама, били би још имућнији. Шокци све што им треба за одело, производе сами, док Буњевке подмирују своје потребе (изузимајући платно и кецеље) творничким производима.

Индустрије нема у њих никакве, изузимајући кућевну — текстилну — индустрију, која је као и код свих Југословена, јако развијена.

Буњевка важи за врло вредну и чисту жену, која много полаже на спољашност своју и свога дома, отуда је у ње и толико воље око пипавог посла: веза, ткања и у опште израде свих текстилија.

Рукотворина Буњевака и Шокица одликује се својом лепотом, сталношћу и изврсним избором и поделом боја при изради ћилимова. Особито су на гласу буњевачке (суботичке) прегаче у безброј боја, што је чисто буњевачки специјалитет. Платно сами ткају и оно је и трајашно и танко (ћерћелија). Везови са златом показују такође велику вештину и изврстан укус. Шокице особито много ткају и преду. У свакој кући њиховој има пуно разбоја и преслица. То је и појмљиво, јер оне себе одевају својим рукотворинама. Буњевачке и шокачке женске рукотворине стекле су много дивљења, похвала и поштовалаца на изложбама у Бечу, Новом Саду и Будимпешти, где су биле изложене у

свим нијансама и врстама. Да се види како су странци још пре сто година писали о женској радиности у Буњеваца, ево цитата из „Геогр. историјско-трговачког Лексикона“ Ј. Карабинског (Пожун 1786): „Жене (суботичке) праве све саме, као: платно, кецеље, обојке и капаринке. У ткању су врло веште а у изради вештакиње. Опредену вуну тако добро и лепо бојадишу, као Персијанци“. Садашње оцене странаца много превазилазе ову, али ова је значајна с тога, што се она тиче буњевачке текстилне индустрије, каква је она била пре сто година.

У службу иде Буњевка и Шокица не радо, као и сестра јој Српкиња. То бива само у најкрајњој нужди. Ово не значи, да оне не воле радити, јер рада у задружном животу, где је породица многобројна, има свагда и сувише. То је више известан степен урођеног поноса у нашем народу, који другом не радо служи и ради.

(Свршиће се).

СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА

(РОЂ. 1791 † 1847).

ЖИВОТ, РАДЊА И СЛИКА МУ.

(Свршетак).

То је главна језгра „Трагедије Обилића“ од Симе Милутиновића. Овде је она мало пространије нацртана, али није с горега, јер то му је један од првих послова, у коме веје чист српски дух а као низ бисера нижу се српске речи и српске мисли, гдешто урешене и светском мудрошћу. Ту још није туђинска муза одагнала српску вилу, што вазда соколи срце и узноси душу српског народа. По том, правим српским духом задахнутом песничком умотвору Симином моћи ћемо судити уопште о песничкој вредноћи његовој а напосе: која управо врста песништва одговара песничком духу његовом? Камо срећа, да је Сима у том духу и са таквим језиком био наставио свој песнички а уопште књижевни рад, те би он био и дан-данас не само слављен него и читан, како по колебама тако и по дворима српским!

Мора се казати, да ова трагедија слабо одговара театралној техници, па је одвише уткана епиком а недовољно драматско-вештачки изведена. Али је она свакојако српска драматска творевина, у којој се не само писац њен него и њене особе огледају као праве српске слике и душе и која ипак у главном одговара и законима науке о драматској вештини. Иначе у томе правда Симу и тај разлог, што он није а није ни могао тај свој драматски посао удешавати за позорницу,

најмање за српску, које тада није ни било у Србаља. Сва је прилика, да он није ни видео туђе позорнице. Али што се тиче српског духа, који веје у овој трагедији и као анђео хранилац трепти над њом, чувајући је од туђинске омахе, не може се у томе с њом испоредити ни једна косовска драма, којих имамо и међу којима је она прва изишла на свет. Па тако јој је и то на дику, што је она самоникла, јер ју је Сима, не имајући пред собом за њу никаква угледа, црпао баш, како он каже, „на грудима природе“, заштићен српским духом и својим ћенијем.

Овде је та трагедија у главној језгри и с тога изнесена на видело, што је књижица њена и онако нашем свету слабо приступачна и што ће се читалац тако боље уверити, да она није онако неразумљива као што се уопште мисли о свима његовим умотворима, те ће се боље разумети и оно, што се овде у њој говори. Најпосле што и сам догађај у њој угодно пријања за срце свакога Србина.

Да се тако за времена чинило и са другим књижевним умотворима Симиним, он нам, покрај такве његове духовитости, не би остао тако туђ и страп, да га данас и знатнији наши књижевници само у леним речима славе, не хотећи или не умејући загледати у дубину духа и срца његова, пуна смела полета а опојена дубоким осећајем за српски народ и његову будућност, на га прославити „у делима њим' тек чињенима“.

Мане у језику, у слогу и уопште у облику његових умотвора спале би с њих као љуска, те би остала иза њих сама језгра као драги камен најбистријег сјаја, да сјаје и годи срцу и души Србиновој, да обасјава и крепи дух народа, особито омладине наше, која би купала свој дух у чистом народном зраку а црпала сласт правог сока народног а не би се ваљала по мутној кањузи туђинштине а појила отровом њених вековима затрулих лешина, које ни уопште нису за словенски а камоли за српски желудац.

*

Духовити Сима дивно је почео на народној основи вести а још дивније је извезао ову народну трагедију — српског јунака Милоша Обилића и српског народа. У свему се она подудара са духом наших народних песама.

Почиње се разговором између српског цара и царице, безазлено и невино, како то приликује тадашњем времену патријархалног живота српског. Само таквим духом могу дисати прави Србин и Српкиња, какви нам се показују српски цар и царица у том свом разговору. Она њега хвали као оца своје породице и народа српског а он њу као верну заручницу, добротворку људства и добру матер свога народа. Не заборавља цар, да каже својој царици, како је он

„уранио и у цркви био, остајао и јутрењу свету, још отпој'о по свом обичају „од јуности“ пак и „возбраноје“. Сав разговор мирише мирисом имена и тамјаном светиње српске.

Бољег приступа у духу српском заиста не може тражити Србин.

Затим долазе и други типови и јунаци српски, који се тако разговарају, као да видиш пред собом живе косовске јунаке, или бар оне из наших народних песама или из бојева за ослобођење српског народа из вековног ропства. А њих је Сима Милутиновић добро познавао, јер се с њима дружио, заједно војевао и јуначку крвцу пролевао. Кроз цео тај драматски дух веје чили дух српски, српска душа, као кад 'но зађеш у гору српску па ти замирише отуда неки познати скорашњи, српском духу угодни мирис, да те занесе, очара па и окрени.

Какви ли су јунаци у осталим српским косовским драмама?

То су понајвише мекани јунаци, где је више збора него створа; то су пре новији парламентери него стари јунаци српски. Одвише су на вуненим ногама те уместо да од њих одскачу живе варнице, одвајају се перути. На још кад се приказују на нашој позорници —

а наша управа уместо да за то употреби извежбане глумце, узима новајлије, да се тим већма скрши понос народни — изиђу каткад дивни српски јунаци, права накарада од јунака, лутке у детињим рукама, тако, да их чисто сажалиш уместо да им се дивиш!

Па како ли је иначе са „српским духом“ у другим косовским драмама српским? Овде није пута, да их по реду критикујемо, али нека је овде само најновија косовска драма „Лазар“ од Милопа Цветића споменута. У њој су развучени разговори, који би пре приликовали за роман неголи за драму, па и онде ваљало би да су нешто боље идеализани, карактерисани, мотивовани и песнички уређени, а не тек од беде тамо бачени. Али улога Марина највећма нам пада у очи. Каква ли невоља нагна писца, да на српску позорницу изведе такву неморалну јадницу, такво женско чудовиште, које у исти мах, док ради о пропасти српског народа, уједно ради и о глави свога мужа, хотећи ван брачна живота уживати сласти светске са туђим човеком! Па још на кога се намерила у тој својој опакој страсти? Тај срећко није нико други него први српски јунак, Милош Обилић, који и не шумиња о неверничкој љубави Мариној! Нашто да се првом јунаку српском пришабаши овака кљештара, без икаква стварна или песничка мотива? Зар се баш мораде измајсторисати таква авет, и то од царске кћери, да срамоту нанесе и царској обитељи и српском народу? Ми не знамо, да се у историји такав карактер придаје Мари, а баш да је она по историји и била таква, вештак-драматичар није требао на српску позорницу износити такву неморалну женску, на њој у руке дати власт, да она неваљалством својим на векове тако жигоше чело српско. Такви загушни мијазми нису за ведар зрак ископска јунаштва српског већ за баруштине искваренога модернизма.

Гете препоручује госпођици Талфији, да изостави „Љутицу Богдана“ и „Краљевића Марка“ [1]) из збирке српских народних песама на немачком језику.

[1]) Срп. Народне Песме Вукове 1845. II. 401. стр.

јер се у њој понижава српски народни јунак Краљевић Марко, који хоће да бежи испред Љутице Богдана. Талфија правда се тиме, што је народ још у гнуснијем (hässlich) облику показао свог јунака Краљевића Марка у песми „Сестра Леке капетана“, где овој Марко сече руке и вади очи само за то, што је њега и два му побратима речма погрдила. [1])

Тако ето чине туђински научници, где је стало до тог, да се већ певана песма изда на свет, а Милош Цветић измишљава нова гнусна чудовишта на још уназоч причању народном!

Па чим се још ова драма одваја од других косовских драма српских?

Одваја се и својим завршетком.

Не завршује се дугим монолозима и јаловим дипутима између Мурата и јунака српских, међу којима је и сам Вук Бранковић (у Суботића), него баш често споменутим говором турског цара Мурата.

Помислимо, каква страховита катастрофа снађе српски народ у једном боју!

Паде му држава, од више векова основана, паде му цвет од најдивнијих јунака заједно са љубљеним царем Лазаром! Мало ко оста, здрав и за бој, а да не оде на Косово и тамо не погибе. Српском народу западе љути удес, да од јунака буде сиротиња раја турска, да вековима кука и јада на развалинама царства српског!

Па у тој катастрофској невољи ко теши Србина!

Теши га нико други него, по удесу људском, његов највећи злотвор — цар Мурат!

Ту је сада самртни час и његов и цара српског, нема се дангубити, није времена разлагању — као што то бива у неким другим српским драмама — .... Цар Мурат проговара самртничким, али зато ипак тако громким гласом, да га чуше тадашњи, а чуће га и потоњи нараштаји, док је света и века — те као ратни непријатељ прославља свога противника и крвника, ди-

[1]) Исте песме на 223. стр.

већи се јунаштву његову и подајући се судбини, која сврши оно што не могаше свршити јунаштво људско. И цар Мурат је трагички јунак за свој народ као што је Милош Обилић за свој народ — онај се диви јунаштву овога, чисто му сажаљава судбину његову.

Може ли бити веће утехе за Србина, до дна душе потиштена а можда и вечито смрвљена, него ова етичка утеха, из уста првог бојног противника, у самртни час изречена?!

Само са таквом утехом може се Србин како са крваве тако и са глумачке позорнице вратити дома са етички успокојеном душом, пошто му се и изпад гроба вије застава славе, коју и сам ратни противник признаје, или, како Сима Милутиновић, на уста Милоша Обилића, говори:

Да се прича и приповиједа,
Што се нигда заборавит' не да,
Што ће срца разбречават' људска,
Особито потомства нам српска,
Док је неба и под њиме земље;
Чоек нада, него витез нигда . . .[1])

На и овај свршетак је верна слика из наших народних песама, које је наш духовити Сима умео тако вешто употребити и њима своју народну трагедију прожети и провејати.

Ну зар се Турчии, и то главом турски цар, није и иначе дивио јуначком српском народу, и онда, кад је овај под његовим ногама као раја лежао?

Краљевић Марко дотера њега до дувара љутином својом, те он мора да се богатим даром откупљује Марку. А тај јунак Марко није нико други доли српски народ, који је у Марку, и са врлинама и са манама, сам себе оличио? Српски је народ по удесу свом служио турски народ, али је овај вазда имао зазора од њега, штујући јунаштво његово, исто тако као што је Турчин и у новије време зазирао од Бирчанин-Илије кад му је овај порезу доносио:

[1]) „Трагедија Обилић", 15. стр.

„А кад нама порезу донесе,
„Под оружјем на диван изиђе,
„Десну руку на јатаган метне,
„А лијевом порезу додаје:
„„Мемед-ага, ето ти порезе,
„„Сиротиња те је поздравила,
„„Више теби давати не може.
„Ја порезу започнем бројити
„А он на ме очима стријеља:
„„Мемед-ага, зар ћеш је бројити?
„„Та ја сам је једном избројио.
„А ја више бројити не смијем,
„Већ порезу украј себе бацим,
„Једва чекам, да се скине б'једа
„Јер не могу да гледам у њега.[1])

У истом духу враћа и Краљевић Марко ту витешку пошту свом супарнику на мегдану, Муси Кесецији, којега, гледајући мртва жали и хвали као бољег јунака од себе:

А кад стаде Марко преметати,
Ал' у Муси три срца јуначка,
Троја ребра једно по другијем;
Једно му се срце уморило,
А друго се јако разиграло,
На трећему љута гуја спава.
. . . . . .
Јаох мене до Бога милога,
Ђе погубих од себе бољега![2])

Али Марку поможе српска вила те савлада Мусу Кесецију. Што не може јунаштво, то учини одушевљај српски, који и дан-данас живи у српским народним песмама, у народу српском, те га соколи на јуначка и велика дела!

Тако два витешка народа штују узајмице своје јунаштво. Тако то осећа и пева народ српски.

И тај дух народни само је Сима Милутиновић знао тако прикладно у својој драми употребити, како

[1]) Српска народна песма: „Устанак на дахије".

[2]) „Срп. Нар. Песме" од Вука Стеф. Караџића. Књ. II. у Бечу 1845. на 409. и 410. стр.

га народ српски од векова пева и певаће, тако а не друкчије, док је света и века.

Сима је поникао у народу, био му јунак и на перу и на делу, страдао је и патио за-њ, певао га — те само он могаше зачети и на чисто извести такву дивну народну мисао, само он јој могаше такав тумач бити!

Српских косовских драма, осим Симине, имамо пет, а то су: „Милош Обилић или бој на Косову“, од Јована Ст. Поповића, која је изишла 1828., дакле годину дана доцније од Симине; „Цар Лазар“ од Исидора Николића (Цавера), год. 1835. у Будиму; „Цар Лазар“ од Матије Бана, г. 1858. први пут, год. 1886. у забавнику „Dubrovniku“ за год. 1867. у Сиљету, год. 1890. препштампан у Београду; „Милош Обилић“ од Јована Суботића 1864.; „Лазар“, трагедија са пет чинова од Милоша Цветића (писац „Немање“) 1889. у Београду.

О трагедији Симе Милутиновића С. имамо више критика, наиме од оних, што су мени познате: у „Расправама о словенској књижевности и стању јој“ (на немачком језику: „Vorlesung“ од Сигфрида), говореном у Паризу у „College de France“, 1840—44. од Пољака Адама Мицкијевића (1789—1855); расправа од Светислава Вуловића у „Годишњици“ Николе Чупића, X. издање, у Београду 1878. (стр. 280—346); „Поглед на драмску литературу о Косову“ од др. Милана Јовановића („XVIII. Глас срп. крал. академије“ у Београду 1890). У свима овим критикама говори се о Сими Милутиновићу и његовим умотворинама, па уз то особито о тој трагедији његовој, али са особитом студијом узима се она на око у расправи др. Милана Јовановића. Нешто је о њој проговорио и Јован Бошковић у својој рецепсији о Бановом „Лазару“. Дотакао се ње и Љубомир П. Ненадовић у IV. свесци својих књига, где му је штампано писмо о Црногорцима са Цетиња 1878., што је као одломак препштампано у 18. броју „Босанске Виле“ на дан стогодишњице Симе Милутиновића 1891.

Пре него кажемо своје мисли о тој трагедији, да проговоримо коју о другим критикама.

За дивно је чудо, да је Адам Мицкијевић похваљује као трећу особиту словенску драму уз Пушкинова „Димитрија“ и „Незнабожанске комедије“ од Сигисмунда Красинскога, а осим тога је хвале и Немци, пре и после њега, наиме и др. Јован Шер у својој „Allgem. Geschichte der Literatur“ 1880. у Стутгарту, II., стр. 394., а насупрот српски књижевни критичари говоре о њој овлаш, кашто и прекорно, одвише побијајући јој цену. Једини од новијих српских критичара, колико су ми познати, као да је врлине Симине трагедије по духу и смеру српском разабрао те се достојно одужио спомену Симе Милутиновића, придружив се у критици бар од чести са коријфејима светске књижевности.

Ево шта кажу српски критичари о тој трагедији.

Светислав Вуловић у поменутој својој расправи, критикујући све Симине умотворе као српског песника, каже о трагедији (стр. 297.) ово:

„Дошавши (т. ј. Сима Милутиновић) на Цетиње, оде у септембру под Ловћен и за „осам дана чистога поста“ напише целу трагедију. Али је за то та трагедија просто драматисана народна приповетка о бој косовском; само што је народна приповетка лепша. Ништа у овој драми нема што би могло примамити, занети; ни један карактер, ни једна слика. А драмски крој толико је слаб, да о њему не вреди ни говорити. Дикција је епска, врло проста и хладна, хладнија од обичног мирног епског причања нар. поезије. На њој се чисто познаје гладовање песниково. Још је прва радња понајлепша. И што би се још могло похвалити, то је, што је језик овде далеко јаснији и разумљивији него у другим делима Симиним“.

Неке су врсте овде разређене, да би се боље разазнале, кад о њима ниже буде говора.

Љубомир П. Ненадовић, друг-песник Симин,

каже у поменутој својој књизи, приповедајући о његову животу, ово:

„Једнога јутра нема Симе па Цетињу. Нестало га. Прође недјеља дана, нико не зна, где је; изгубио се. Његови ученици распитују за њега; нема га ни-гдје. У свом цетињском пољу Црногорци разговарају се о њему. Једно момче, што је сишло са планине, слуша те разговоре па рече: „Ено таквог истог човјека у нашијем становима више Жањева дола“. — То заиста бјеше Симо. Ту је он, у тој пастирској самоћи и тишини, за осам дана написао трагедију „Милош Обилић“. И за тих осам дана, као што сам вели, није ништа јео. Но не треба разумјети, да за цијело то вријеме није ни млијека пио, кога је довољно имао у ловћенским колибама. При тој слабој храни написао је и слабу трагедију“.

По речима др. Милана Јовановића (стр. 15. у „Погледу на драмску литературу о Косову“) Јован Бошковић „се чуди, што је Мицкијевић уступио овом делу (трагедији „Милош Обилић“) место међу најбољим драмама словенским“.

Да ове речи изрекоше какви обични људи наши, не би се требало на њих осврнати. Али овако се човек, који иоле познаје своје ствари и има критичког разбора, мора задивити на оваке прекорне речи, особито на речи Светислава Вуловића, који иначе тако узноси песничку вриоћу Симину у истој поменутој расправи (стр. 346. и 347.) овим речима: „Сима се родио, одрастао и живео у почетку препорођаја народног, у маленој, сиромашној кућици коју је народ српски тек почео био кућити Нигде гепију није горе него у сиротињи. Сима је био геније. Савременик Бајронов — био би му парњак, да је био Енглез. Да се родио педесет година доцније, био би оно, што је Његуш и Бранко. И највећа сила друштвена продукат је свога друштва и свога времена. Сви појави нашег друштвеног живота показују нашу малешност. Они могу блистати интензивношћу, али не величином.

Ми меримо нашу литературу — вели један писац, Јов. Ристић у студији о Јов. С. Поповићу (Гласник др. срб. слов. 1856.) — по великим европским литературама, па нам се све наше чини слабо. Ми немамо, и задуго још нећемо имати, Шекспира, Гетеа, као ни Хумболта, Дарвина итд.; али се песничка снага Симе, Његуша, Бранка може мерити с највећим снагама песничким“. Колико су ове речи Вуловићеве узносне и миле српском срцу, још више се мора зажалити, што се у другим речима истога критичара трагедији Симиној не признаје никаква друга врлина доли, што му је: „језик овде далеко јаснији и разумљивији него у другим делима“ његовим.

Али др. Милан Јовановић спаса образ и корифејима светске књижевности и српској критици. Тај критичар овако започиње своју расправу:

„У почетку нашега века, кад је српски народ мушким прегнућем и тешким напорима извојевао себи политичку слободу и кад је почео да живи својим властитим животом, почели су и српски писци да драматишу косовски епос, који је народу био кроза векове ропства звезда пратилица у густој политичкој тмини његовој.

„Први покушај, да тај епски материјал среда у драму, учинио је Сима Милутиновић Сарајлија. Одушевљен српским морем и задахнут величанством Ловћена, тога дивног споменика напора српских за одбрану народне независности, он је у пастирској колибици поврх Шкаљара[1]) за 8 дана, као што вели, драматисао косовски епос, који је 10 година касније (1837.) штампан у Лајпцигу. Он је своје дело назвао „Трагедија Обилић.“

На 8. страни, говорећи о Милошу као трагичном јунаку и испоређујући јунаке — Милоша и Лазара — са онима у друге, доцније издане четири српске драме, каже ово:

---

[1]) Сеоце иза горњег града которскога, изпад којега је на малом платоу граница аустро-црногорска.

„Правоме карактеру Милошеву најближи је, по моме мњењу, Милош Симе Милутиновића“.

На 10. страни:

„Више се не може захватити у ток догађаја но што Милош захвата у-њ, и с тога не треба више доказа, да је он покретач делања у трагедији, сљедствено јунак њезин“.

На 12. страни:

„Кад загледамо поизближе све Милоше редом, увериће мо се, да само у Сарајлијном Милошу пламти мисао, да своју главу замени само за погибију турску, или, што је исто, за спас Србије. Ни један нема у устима ове речи:

„Цара убит', највећег душмана,
Народ спасти, круну и поштење“.

На 13. страни:

„Остаје, само да је Сарајлијн Милош по делању свом трагичан јунак и само он може с правом да носи то име на челу косовске трагедије“.

Говорећи о Милошу, како он има напред смишљен смер: „да спасе народ, круну и поштење“ на стр. 14. и 15., завршује:

„То је језгра Милошева карактера у трагедији Милутиновићевој и ту лежи битна разлика између његова Милоша и оних, што су створени после њега“.

Са 15. и 16. стране ево повећег цитата с тога, што се у њему најоштрије обележава карактер трагедије Милутиновићеве. Ту се каже ово:

„Кад овако уочимо моменте у психолошком развоју Милошева дела на Косову и уверимо се, да је главно међу њима узвишење правне природе, а то је осећај дужности, да се у овоме по српство одсудном трепуту жртвује општем циљу, наравно ће нам се вредност његова, следствено и дела Сарајлијна, јасно истаћи пред очи, те се нећемо као г. Јова Бошковић[1]) чудити, што је Мицкијевић уступио овоме делу друго место међу најбољим драмама словенским.

[1]) У поменутој критици.

Мицкијевић се није обазирао, је ли трагедија Симина сценичним распоредом својим складна за преставу или није, него ју је ценио као зналац, као Мицкијевић, по опоме, по коме [1]) зналци оцењују драму; па да је г. Ј. Бошковић проучио ту драму, он би се чувао, да то Мицкијевићево мњење обара, па још разлогом, што је та драма писана „на супрот множине опште признатих драматургијских правила“, јер би се уверио пре тога, да се с већим разлогом, мимо сву сценичну правилност, може то рећи о другим драмама, а у прву врсту о онима, који су истакли Лазара на чело косовске драме. Сарајлијн „Обилић“ ослања се на првенствени и главни драматски закон, по коме у карактеру јунака мора бити узвишености и хармоније а у делању тежње, да, ако ће и за цену живота, постигне циљ, који је сам себи истакао; а што сценичан уред није по „опште признатим драматургијским правилима“, је ли то довољно, да се једна здрава драма тако — окачествује? Пишу ли се зар све драме за преставу? Је ли „Горски вијенац“, коме је и ова трагедија служила за образац, за то без „вредности“, што није за преставу? По тој логици најлошија косовска драма од свију осталих — Цветићева, била би најбоља, јер је сценирана одиста по „опште признатим драматургијским правилима“. Нека г. Бошковић даде себи труда и упореди Сарајлијна Милоша са Цветићевим, па ће се уверити, да је Мицкијевић знао шта говори — —“.

На 17. страни:

„Будно естетично чуло Сарајлијно, на супрот свима осталим писцима, не допушта, да се цигла једна реч Милошева чује у Муратовом шатору, нити да се џелатова рука дотакне његова Милоша, већ хоће, да овај падне у борби. С разлогом је Цветић на крају удесио свога Милоша према овоме, јер ми не можемо да замислимо Милоша, који би се жив дао Турцима у руке“.

На 66. страни:

„Узвишен дух Сарајлијн не може да ствара писке

[1]) Ваљда: *по чему?*

људе: свако лице у његовој трагедији носи на себи печат узвишености тога духа његова. Па и Вука прожимље тај дух до у дно његова срца. Оваква анализа карактера мора нас задивити, кад помислимо, да у епосу, од куда је овај Вук црпён, нема ни нагласка о овој црти његова карактера“.

На 110. и 111. страни:

„Што се тиче карактера у овим драмама, ту имамо друге закључке. Карактери су један део пишчеве индивидуалности, па као што материјално сиромаштво не може да расипа благом, тако и морална оскудица не може да ствара узвишене карактере. — У хронолошком реду опажамо на карактерима ових дȇла јасно све фазе, које је прошетало наше друштво од почетка његова ослобођења. Сарајлијни мушки типови верне су копије наших јунака из првог и другог устанка; с тога су најближи типовима косовских јунака. Ѣепијални песнички самораст, надахнут идеализмом, наравно је све типове уздигао до идеалне висине, те се у свакоме лицу његовоме огледа узвишеност карактера. Женски су му типови верне копије наших женских онога доба, и крећу се, као и ове, у скученом породичном кругу. Милица једна идеалисана је прилика и ми опажамо у њојзи узвишеност женског карактера, којим надмаша нашу најмлађу Милицу (Цветићеву) на позорници. Милина је гледати у Сарајлијном „Обилићу“ тај женски свет — чисто се осећа на сваком лицу свеж мирис чисте женске душе“.

Писац „Погледа на драмску литературу о Косову“, завршујући ту своју вредну књижевну расправу, и тужећи се, како се велики косовски догађај и његови јунаци, ти косовски „Титани“, на нашој позорници, са „сваким новијим драмским делом“ — осим драме Банове — све више профанишу, и како се, „ако тим правцем пођемо даље, може косовска драма једнога дана прометнути у лакрдију и, тако травестирана, извитоперити до пародије узвишености мисли и осећаја косовских јунака — овако завршује на 118. страни:

„Можда ће когод од мојих читалаца наћи, да су ови назори моји песимистични. Томе светујем, да прочита прво и последње драмско дело о Косову и да се мало над њима — поразмисли; па ћемо се, уверен сам, у назорима нашим, ако не изједначити а оно бар зближити један другоме“.

Започевши говорити о драмама Симиним долази на ред и друга штампана драма „Дика Црногорска“. У њој су описани догађаји Црне Горе од косовске пропасти до владике Данила по народном причању. О тој драми говори Светислав Вуловић у споменутој „Годишњици Николе Чупића“ на 297. страни овако:

„Није му боља драма ни Дика Црногорска. У њој је историја Црне Горе од пропасти косовске до владике Данила написана по нар. причању, задахнута толико религиозношћу, да више личи на легенду. У предговору „к читательам“ Сима вели, да му се чини да је исто „сочиненије драма“; али сам признаје „своје оскудно с овакога начина писања Музама познанство“. — Није драмска поезија биле поље Симино. Она пада у део оним песницима, у којих су све силе душевне равномерно развијене; она се јавља код објективних песника у веку потпуне зрелости; она тражи своје земљиште: велики образовани народ. Сима би можда био велики драмски песник да се с онаким даром родио сто година доцније“.

На ове речи г. критичара, особито о објективним песницима вратићемо се ниже у завршној речи о целокупној радњи Симиној.

У „Гласу Црногорца“ од 21. децембра 1891. бр. 52. има у подлиску мала расправа о тој драми, која уреднику му, како он вели, срећним случајем дође до руку. Он је истина украће пропраћа него што је овде пропраћена „Трагедија Обилић“, али ономе, коме та песничка драма није у рукама, биће у добар час и кратке напомене о њој. У расправи се каже, да је

Сима Милутиновић дошао 1827. г. на Цетиње, где га „ондашњи сиједи Господар Црне Горе при концу свога светога живота узимље као учитеља свом нашљеднику, будућему великом српском пјеснику, те је потоње године довршио „Дику Црногорску“.

Одмах потоње године довршио је Сима ту своју драму и пропратио је овим речма: „Ја мним, да је исто сочиненије драма и по историји овога предијела и народа српскога некадашњој умјерено сложена.... Дрзнуо сам!... и признајем, а што ме је на то потиламћело, уздам се, доста ће јавно и уразумиво бити свакоме, ко је ишта мојега досадашњега читао“.... Енглезу пак Бауринту, коме је приказује и који је српске народне песме преводио, каже ово: „Док ви дјело исто примите, видите и пресудите га — нашав га, да јест драма, ма позориште јој тек хоризонт и актери само умови читатеља, а садржај је тровјека историја народа једнога!“

Ово он пише на Цетињу г. 1827. на Лучин дан, своје крсно име, а тек 1834. штампа то своје дело и на првом листу пише му ово: „Печатано у печатњи слободе црногорске на Цетињу. Прегледано и допуштено напечатат од цензуре Драга Драговића у Црној Гори, Цетиње 1. маја 1834. године.

После неких напомена стихова из свих пет радња, овако се завршује расправа:

„Ово је драма, којој је позорница тек хоризонт, актери умови читатеља а садржај њен тровјека историја једнога народа! У њој није јединства мјеста ни времена. Пуна је анакронизама. Али је то еванђеље српско, које Србина у главноме напаја духом истине хисторијске оног трудног доба покосовског. Нема у овоме дјелу чуда умјетности али у њему један моћни ум сарањује часно у гроб двије династије народне и претставља нам, како се њихова држава своди на

узану Црну Гору, вазда стојећи у свези са осталијем Сриством; пак нам изводи на хисторијску позорницу послије два вијека трећу, данас срећно владајућу нашу династију! Српска књижевност нема другога дјела, да му је виша позорница, и да му се хоће снажнији актери, а можда нема ни важнијега!

„Црну Гору су прославили највише српски пјесници појединијем пјесмама; Мушицки је ушутио опога срећнога, који стане да пише историју српскога народа, да иде у Црну Гору, да ту на извору истину црпе; Бранко је Црну Гору назвао драгијем каменом круне српске. Али се Симо Милутиновић моћнијем својим умом уздигао изнад покосовског Сриства па уједно скупио сва дјела, што су се за Сриство почињела кроз три покосовска вијека, и ту своју величанствену појему назвао „Дика Црногорска“.

„И то је најпрва и најсјајнија апотеоза државе зетске, Црне Горе —

„Апотеоза бесмртна!“

О нештампаним драмама: „Трагедија великог Карађорђа“ и „Оџаклија Зубанова“ не може се овде осим учињеног помена, да их је било у рукопису, ништа више казати, пошто су досада остале неприступачне критичарском свету.

Од већих песничких умотвора Симиних, епских неваниja, највећа и најзнатнија му је творевина: Сербијанка.

Сербијанка је раздељена на четири дела, у којима има 109 епских песама на 706 страна (или 798 страна са пеколиким „пјесницама“) на малој осмини. У обе свеске, осим неколико других особито четири песме о црногорским догађајима из старијег и новијег времена и „Обзора Историје Славјан“, спевани су повеснички догађаји Србије за слободу српску за војевања Карађорђева и Милошева год. 1804—1815. С тога је Сима назвао тај свој умотвор: Сербијанком.

У њој су као у низу нанизани догађаји и јуначке успомене српских јунака а тиме и српског народа.

Приступ к том низу песама назвао је Сима Срет (у 1. песми а I. књизи), где се зачиње борба између српског и турског народа, из које ће да поникне васкрс српског народа након 415 година како паде царство српско на Косову (1389.).

Ту прву песму ево стављам овде као наговест и темељ целој неванији, где се први пут среша силени Турчин, описан као дивско чудовиште, са младим Србином (Карађорђем), „озареним зраком свемогућства“, који, одушевљен и окрепљен свешћу слободе народне, обара свога много силнијег противника, као негда (по старој свештеној повесници) нејаки Давид страховитог голијата. Слику тога дивског чудовишта заиста је Сима са ванредном песничком снагом дивно насликао. Ево те песме заједно са мотом:

Нај Европо . . . Радаманта рождша!
Кључе Еак! . . . а решавај Минос.

Срет.

Силнога је пухором Душана,
Негда циглог Марсу соперника,
Ускипљелим с Гербљановић крвљу,
Стећ Сербије дјетића зачео;
Породи га кришом и пребјез'ма
Одгаји га сузам' и пеленом
Па га шаље на Олимпа песак . . .
Да прокуша там' јунаштво своје,
Те да мајци отповидјет дође,
Колико се на њ ослонит' може.
Размождавче предсрео га путем,
Какав живу не јавио с' јоште;
Подобијем Циновскога струка (гигантског)
На глави му вјечне ноћи грбе[1])
Окол' тога свуд' овнујски рози,
А чело му мрак Ереба тмори;

[1]) У оригиналу: гербе.

Зуби су му дијамантни жрвњи [2])
Јад му прождор заразиви бљује,
Руке л', ноге, к'о слона му пупке
Онокћене [3]) ленгерскијем кракма (котвама).
Куд окрене, с', што докопа, гњави;
Брадура му згадна и грушавна
Мјесто влáкáн' гујама се праћа.
По грудима фурије му тутње,
А уши му калом загушене,
И наткрите кожам биволскима.
Смрт-ангелство о клин објесио . . .
До нáмига грозне Немезисе,
Ал' све опет да упуди Младшу,
Ил' устави, ил' га с' пута врати,
Сам што с' тако далек усудио,
Чак' до 'нога што пронзава св'јетом,
Ил' коме се он приближит не сме;
Видом преда њ „хецел сам ја!“ г'рмне,
„А тко с' ти то заблудше створење?
Како л' смједеш и поумит' поћи
Там', где с' цигло побожени боре
У забаву своју и Олимпа?
Врати с' бестраг худни кобељавче,
Док те нисам свег' у мливо смљео!“
На то дерзну озрачено Лутше
Глагольне му отпоритим гласом:
„О чудњаче! Тко си, да си, нек' си!
Клони ме се, а не ничтожи ме;
Ком' ти служиш Сатана те знаде,
Нит страшила вид узео б' на се,
Да с' небéсá добра носиш људ'ма.
А ја тко сам? Зрака свемогућства
Свјежа л' капца к' ближњег бољој жизни,
Радо морам иħ' љепшином свéта;
Ил' де мариш да се огледамо?“
Плану одма свесмрвљавче Адски,

---

[2]) У оригиналу: жервнїи.
[3]) У оригиналу: оноктіене.

Брж' размахну трезубцем Шехита (тур. свеца)
Да у Хеклу отважника сагна,
Имена му да се не зна више
Непобједна кад' на мејдан позво';
Ал' га ончас докопао Јакша,
За јабу́чак, те му пара стаде,
Пак спушта га, нек се докопр'ца;
Рад' ломаче нагромадно г'рдне
Према ст'рву једва пољатнога,
По́ борове почупао горе;
Тек' што стави г' на вр свега лома,
Жаром сунца све је истајало,
Дим ишчезе, и гадка му воња,
А док љешшак ницпануо лицем,
Богов-богу 'вако погов'јети:
„Ето т' жертва, о безконечниче:
Смилуј ми се, од мене је прими
Здраву, чисту, с'отвјетну ти вољи;
Ништа т' нећу до благодат за то,
Са витежтвом кроз' живот ми прођи,
Угодјем ти с' путеводећ' свагда,
Па да б' негда т' сам жертвово с' вако".
Творчески му отпрослови Вјечни:
„Достојан си свег' призрења отча,
Светотатство поразивши власти,
Лажну л' ревност к' прославију мене,
Што дивоти тек' с'умјестна ведрост;
Хајд у живот од куда си дош'о,
Почни, ра́ди, што ти нутрост каже,
Срце ти је такве отзивало,
Но све сматрај да на људства ползу,
Особито свога једноземства,
Што ме давно за таквога проси,
И дослужи с' имати га веће,
А смишљајем и патњама живим;
Не отступај од мог' научења,
Отступиш ли, пропао си срамно,
И вјечности л' свеподножја мога

Бићеш нижи од истог' ти нарца,
Кога живот сад у натраг врати,
Да с' побољшан тек — појавља св'јету;
Људству радив и за те ће бити,
Удивљавај, да те узвишују,
Утјешавај, да т' и слава сл'једи,
Ни тражена, нити изнуђена;
Све наметуј, да си умиралче,
И да верлост ублажава вјечно
Задовољством и покојем душе.
То је што ти ја имадем рећи,
Што је скупље од богатства земна,
Што л' је више, нег' све људске силе:
Тако ходи, да си сретан пуно,
И ти, и твој, давно т' жељни Роде,
Што уважан са честности знатне;
Ал' иначе ни од које руке".

Па за чудо, како је и овде Сима погодио дух народни, где Србин свлађује Турчина као и тамо, где Турчин свлађује Србина (кад Мурат, мачем Обилићевим прободен, на умору говори, преузносећи јунаштво Милоша Обилића, крвника свога). Као што су у Муси Кесецији и Краљевићу Марку алегорисани турски и српски народ, тако је то и овде у том чудовишту, „хецелу" (смрти), а младом Србину (Карађорђу) „Младши", како га Сима назива. У Муси су, како је напред споменуто, три срца са гујом а Марко је самохран са својим оружјем, али њему посестрима вила својим науком, т. ј. одушевљај народни, помаже. Не знамо, је ли Сима мислио о овој алегоријској слици и прилици, али ју је, сасликавши је као поникао из духа народног, зацело у срцу осећао. Оно је безазлена слика народна а ово вештачка; обе се слажу у духу, јер и онде и овде пада силан Турчин, несито чудовиште људско, од српског јунака, задахнутог духом народним. Колико је ова алегорија дивска и дивна, исто је тако дивска и дивна песничка мисао из које је она поникла.

Према тој дивној наговести нижу се затим дивна дела појединих јунака за слободу и славу српску. Само треба још вештачки дух, да их споји у облик епске певаније народне.

Светислав Вуловић каже на 298. страни своје певаније о њој ово:

„Сербијанка је најмонументалније дело Симине поезије. Многи и знају Симу само по Сербијанци. Остале се његове певаније окрећу око ње као око свог сунца. И из њих провирцу гдешто појетске варнице, метсори духа Симина; али пажња, која им се поклања највише им се поклања ради Симе и Сербијанке“.

Одмах затим наставља Вуловић:

„Ипак заслужују спомена три веће планете: Зорица, Тројебратство и Тројесестарство“.

„У Зорици су, осим једне народне песме, четири алегиријске песме, од којих је највећа и најлепша: Разновидје витештва. Таман алегоријски смисао не смета ништа овој песми, да се испореди с најлепшим народним песмама епским. Ова је песма, како Сима каже, одломак из већег епа, који није угледао света. „Не надајућ' га се игда предложит' моћи очима нашега барем свијета, извадио сам из истога поменути одривак, тко зна и разумије, нека ми поможе тужити за пропадшим остатком“. Дах је у овој песми народни, причање топло, језик као суза чист. У њој се види скривена моћ песникова. И с тугом се човек мора питати: за што Сима није све овако певао? Какви су ово тренуци у животу ове појезије? — Мени се чини, да су то били чисти песнички тренуци потпуне прибраности. У таквим тренуцима Сима је налазио праву жицу своју, коју вазда испушташе у бури живота и вртлогу времена свога. Та бура не даваше духу његову постојана мира; и у њој се родише сва дела његова. Да је Сими остао био само дар његов као вођа и да су га биле минуле политичне и државне

бриге и послови, и патње и недаће у животу, друкчије би се данас његова поједија спомињала".

„Тројебратство" и „Тројесестарство" такођер су две повеће певаније.

И „Тројебратство" је књижица на малој 8-мини. У њој су три епске песме: Ртањац [1]) или Рођење Вељка Петровића (последње јунаштво и смрт његова); Брезсмртац и т. д.; Семберац, где се пева јунаштво и честитост босанског кнеза Иве Семберца. [2])

Вуловић у својој расправи (299. стр.) каже за њих ово:

„Све три су песме испеване по угледу на оне у Сербијанци; али су све три особито лепе. Песник их је намепио Сербијанци као допуну. О Хајдук-Вељку има неколико песама и у Сербијанци. Он је најмилији јунак песников, Ахил Сербијанке:

„Кад се с даном испореди тама
И коприва с кедром ливанскијем,
Тад са Вељком пређашњи јунаци".

„Тројесестарство или Сербске три милине" књига је на великој 8-мини. У њој су осим приказног напева Катарини Јовановића и напева „Три грације" веће песме: Избављавка (11—27. стр.), Проживљавка (28—33. стр.) и Навјешћавка (34—51. стр), све три спеване у славу кнеза Милоша. Остругу су: тумачења („толк") неких понајвише скованих речи, „пренумеранти" и пет ситнијих песама „неколишашни додатчићи" (75—96 стр.).

О тој књизи говори Св. Вуловић између осталога (стр. 299) ово:

---

[1]) Велики брег у црноречком округу у Србији.

[2]) *Семберац* долази од „Семберија", што је неки део зворничког окружја у Босни. У тој песми слави се јуначки Босанац Иван, кнез Семберије, а песма је, како сам песник каже, спевана у почаст Јосифу Бођанском, професору словенске филологије московског универзитета а искреног пријатеља српског, онда, кад он бијаше у Београду.

„У првој се песми („избављавка“) опева укратко ослобођење српско под кнезом Милошем. У другој се уздиже слава кн. Милошева; ово је права химна. У трећој песми песник даје мудре савете кн. Милошу. Тешко је погодити за колико су ове песме од 1816. год. „поисправљене“; али је лако погодити одмах, да су исправљане. Оне, као што сам споменуо једном, носе облик доцнијега певања А трећа песма мислим да је доцније сасвим прерађена. Она је и најважнија и најлепша“.

Иза тога Св. Вуловић напомиње неке стихове, у којима песник саветује кнеза Милопа и од којих ево неколико:

Та ког љуби а не боји с' људство,
С љубве р'јеч му за божију држи,
Све л' му боље него нагнан служи,
Кад уредност изазива дужност,
Тад к'о за свој пашти му се пос'о,
Страх мож' много, ал' свеколко љубва
— — — — — — — —
Служ' се владче и Сербаљ-јуначе
Зрелим умом и благим разумом —
Државности подпоре су цигле!
Збаци с' ума тек живјети за се,
Боље памти, да си човјек смртан,
Често смишљај, шта си брез општности,
Пак из тога себ' и правац бирај,
Ако желиш вјенац припознања
И подвласни да те радо терпе.
— — — — — — — —
Туђу чујај, него и сам смишљај,
Ипак своју све сљедит' не морај,
К'о ни туђу, ако није боља,
Ништа с' не муч' упитати вјешта,
Не стиди се и не околишај,
Не размичи и не оклијевај
Нечје боље примит' и вршити.
И сам знадеш пословицу стару.
Ја ћу ти је само навјестити:
„Није града у једном камену,
Није војске у самом јунаку,
Нит' у циглој све мудрости глави“.
— — — — — — — —

Добро ноче, још продужуј боље,
А да буде свјем и теби слатко;
Такав конац био б' за те в'јенац,
Те поскупљи од вселенске круне.

Мање песме и певаније, споменуте на 6., 7., 37. и 38. стр., изишле су или за себе или у различним листовима, али су оне узгредног значаја и „незнатне, пригодне певаније, које вреде више за познање Симина карактера него као појезија“.[1])

У неким од ових песама, особито у „Одпјеву“ већ се у Симину певању, које је пређе било тако објективно, познају трагови партајске борбе, које струјом и он је био занесен.

Сима, који је пређе са узнесеним песничким и родољубним осећајем певао у „Србијанци“ о Карађорђу и Милошу:

Тко ј' народна бољост и уздичје,
Слабостци је тог сниеходит некој,
Ил' му штрбе својост'ма допуњат'

(што добро сриски значи у главном ово: Ко је вредан и дичан у свом народу — какви су н. пр. Карађорђе и Милош Обреновић — томе не треба замерити за сваку слабост него му треба гдекоје мане својим врлинама заменити). — Ево како пева у том „Одпјеву“ (55. стр.):

О ви худни лажни л' соколићи!
Шифљикаре л' надута мјешино!
Тешко теби, но и твојој св'јести,
Која 'но се дала усиавати
Одрпскима лажам' и цванцик'ма. —
Сва ће љета бит' и пролазити,
Ал' нас нигда већ не полазити
Ни ти самих Каблара каблино.
Зјавни л' ћуше бијеле недјеље.
То ли твоје свеколико друштво
С пакосницом сулудном Љубицом,
И с Мијајлом раскњазом ти вјечним,
То л' с Милошем свега с' одрекшијем,
И Србије, и Србинства свога,

[1]) Св. Вуловић 297. стр.

Ал' да клете, и по све проклете
Сам ужива и сам промотава,
Тамо свуда по туђем свијету,
Он дукате од Србаљ' отете,
Бог му суди по његовој правди? . . .

Умотвори Симини у прози су осим неколико мањих расправа, ови: „Историја Црне Горе од искона до новијега времена“ (у Београду, 1835) и „Историја Србије од почетка 1813. до конца 1815. године“ (у Липисци 1837).

Св. Вуловић каже у својој расправи (298. стр.) за ове две историје: „Али се и на њима познаје рука песничка. Често у њима наиђемо на најлепша песничка описивања, особито у Историји Србије. Одавде су после многи наши приповедачи узимали грађу за своје приповетке“.

Обе ове историје, ма да ни издалека нису састављене по правилима историјске технике нити је језик и слог правилан и подесан, драгоцено су прибрано градиво, којим је такођер име Симино овековечено. То је обилат извор и за повесничара и за приповедача, из којега могу црпсти грађу вековима. А да нам он не сачува тога споменика народног, колико ли би догађаја народних и врлина српских јунака покривала копрена вечита заборава! А ко ли је могао боље и вернije сачувати те догађаје и врлине него сам Сима, који је не само писао него и сам собом градио српску историју, војујући и сам са осталим српским јунацима!

*

Ето то су главнији умотвори Симе М. Сарајлије и главније пресуде наших критичара о њима. Сада ћу да ја кажем и своје мисли почев најпре о „Трагедији Обилић“, која је у главној језгри пред очима читалаца.

Неки наши иначе врли књижевници изрекоше, како је горе споменуто, зао суд о „Трагедији Обилић“, и то не само ради облика него и ради ствари њене! На

како онда да страни научници, како, наиме, да чувени пољски књижевник Адам Мицкијевић тај Симин посао уврстише међу најбоље драме словенске?! Како да др. Милан Јовановић тако похвално, тако чедно говори о тој трагедији Симе Милутиновића? Зашто ли и ми сви, који смо читали умотворе Симине, славимо га ради песничке духовитости његове, наиме славимо и хвалимо његову, ту прву трагедију српску?

Али ми смо Срби, па, славећи њега, можда се заносимо својим српским осећајем. Али ето и туђинци прославише тај Симин драматски умотвор. Но најдивније га прослави тај највећи душманин српски, главом Турчин, а на уста свога цара Мурата, који заједно са српским царем погибе на Косову и постави на чело трагедији правог јунака, Милоша Обилића, којега и српски народ као првог јунака косовског слави, те опрости српске драматичаре неприлике питања: кога да славе као главног јунака у тој народној трагедији? Мурат на самрти подичи јунака српског, па се њиме подичи и народ српски, подичи се и Сима Милутиновић, који тако духовито знаде погодити и дух и осећај народни, те му јунака над јунацима изабрати и ставити на чело трагедији свога народа.

Нису ли дивне оне речи Муратове — није с горега и овде их споменути — из драматских уста, у страховити час катастрофе српске, и понос и мелем јуначком срцу српском:

А тог чудна мојега убилца
Нам' под ноге душке укопајте
И к нама га окрените лицем;
Наша оба подајте му мача
По у руку, нек их држи, сваку,
Нек нам вјечно ту он стражу чува,
Знака ради, што је в'јерна слуга
Био, ост'о, какви још не посто
Кроза живот, накно и у гробу;
Он кад паде, по два чезну цара,
Ал себ' и нас... обесмрти смрт'ма...!
Жив да могу ја остати сада,

Милоша бих собом лијечио,
Диг'о бих га поред себе сама!...

Може ли се лепше когод из уста и свога пријатеља а камо ли непријатеља подичити него што Мурат подичи свог крвника, али крвника, који убија и гине за неки виши смер; гине за народ, круну и поштење; гине „кад два цара чезну“, који себе и два цара обесмрти смрћу!

Је ли могуће, да српски књижевни корифеји — са малим похвалним изузетком — не назреше те лепе народне мисли, тако дивно уткане у тој трагедији Симиној, па да онда мање замерају слабом вештачком склопу јој?

Да се о то огрешише неки српски књижевници, види се из тога, што се они тако јако одвојише у својим мислима о Симиној трагедији од књижевника словенских и немачких европске величине! То је чињеница, која се не да порећи. То је погрешка, у коју западоше Светислав Вуловић, Љубомир Недадовић и Јован Бошковић.

А што ли западоше у ту погрешку људи, који су иначе скроз народни и који би као злочин осудили такву погрешку у других књижевника? Тој погрешци је клица веома малена и незнатна, која се даје само на естетски микроскоп сагледати, те она као голом оку невидљива бакцила може покора да учини својим наглим ширењем и расплођавањем, ако јој какав естетски Кох [1]) зарана не стане на пут.

Наши књижевни корифеји све виде у Симину песничку послу, само не виде оне природности, простоте и безазлености, што је особина само духовитим људма, какав је и Сима, и за којом тежише и теже сви велики духови, откако је света и века, по-

---

[1]) Роберт *Кох*, рођ. 1843., лечник и университетски професор у Берлину, пронашао је *бакциле*, неке одвише сићушне животињице (или гљивице?), које осим других болести проузрокују и сушицу, те је и против ове ушао леку у траг, уништавајући те бакциле уливањем неке водице у тело човечје. Издао је и више књига о својој лечничкој науци.

чев од Омира на до Шекспира, Гета на и самог натуралистичког Ибзена или реалистичког Золе. Не би Сима прославио ни себе ни свога народа својом трагедијом, да он својим ђенијским замахом не прикупи тих варница из живота српског народа те их смелом машшом не расу по обзорју народа српског, да тако милим и силним зрацима заблистају срцу и души не само Србиновој него и туђинској али понајпре сродној души словенској, која је најближа души српској. Само је велики дух Мицкијевићев могао разумети Симу и у неуглађености али зато ђенијској неуглађености његовој, која и у таквом облику остаје драги камен већ по природи својој. Зар ђенијски туђинци не унутише нашег по природи бистроумног Вука Караџића и друге му сличне другове, да сакупе народно благо у речима, песми и причама, док га није зуб времена потрло, док му такав посао, и чувенији књижевници уписиваху у грех, окривљујући га, да проповеда народу еванђеље „бабе Смиљане“. Али као што су народни, тако су и умотвори појединих ђенија нека света тајна, коју само велики, силном природном снагом окрепљени духови умеју да нађу, открију и свету на видело изнесу. Неки велики естетичар немачки рече за српске народне песме, да су оне тајна, каква беше у истини индијског бога Вишнуа док се он још као дете играше са осталом децом: само мајка његова, кад би загледала у његова божанска уста, опазила би читав свет где се у његовим устима огледа. И Сима Милутиновић као да је назрео такав свет у нашим народним песмама, смишљајући „и гладан и жедан“ своју трагедију.

Неким нашим књижевницима су модернизмом садашњег времена толико помућени естетски погледи, да је њима више стало до шаренила и до бујности, која чини атак на живце људске, неголи до природног и безазленог таласања људских осећаја, што жуборе као бистар поточић горски, напајајући душу. Зар нам није и народна песма баш с тога мила, зар нас песме

Бранка Радичевића не заносе и не узносе баш том својом природношћу и безазленошћу? С тога нам је мио славуј „у зеленој горици, на тананој гранчици“ кад запоје своју песму крај жубер-потока, али нам је мио и крсташ-орао, који, као Сима Милутиновић, лети под облаке, да сагледа са небеске висине јунаштво српско, па „скидајућ' с неба све сјајније звезде и ђинђухе из кумовске сламе“ сплета венце јунацима српским и разноси им гласа по широком свету громком трубом истине и правде:

Нај Европо... Радаманта рождна!
Кључе Еак... а решавај Минос!

Такав је мото првој књизи „Србијанке“, који значи разговетније српски: На ово, Европо, која си родила Радаманта, а ти, Еаче, дај кључеве па отвори суд а Минос нека суди. По митологији сва тројица су били синови Јупитерови, први и последњи од матере Европе, други од матере Егине, и судили су у доњем свету.

Дабогме кад су живци раздражени реалистичко-сензативном пожудом те естетски погледи замагле од тешког уживања, не могу се оваке природне и безазлене ситнице ни запазити а камо ли величати. А докле год тога не буде у нас, докле год се ми не узмогнемо толико узвисити, да се повратимо к природи свога народа; докле год ми и оно што је у нашег народа узвишено, сматрамо ниским унаточ суду и најславнијих научника европских, дотле ћемо све већма грцати у кањузи европског модернизма, те после неколико десетина година нећемо моћи себе запознати, а од јунака косовских или бар Карађорђевих и Милошевих неће нам ни трага заостати — то ће бити све сами модерни Дон Кихоти. О неком новијем српском роману „Спахиница“ [1]) читасмо баш у њему напред кратак суд српског естетичара, г. Светомира Николајевића, који га хвали као уникум српског романа на овој страни.

[1]) *Спахиница*. Роман из живота војвођанских Срба. Написао Стеван Ј Јевтић. Издање писчево. У Београду 1891. На 8-мини, са IX и 82 стр Цена динар или 50 повч.

Чудисмо се таквом суду, опазив на први поглед, да тај роман (управо приповетка) не одговара ни правилима уопште а камоли захтевима српског романа; јер је „Спахиница“ такво женско чудовиште са српским именом, да иоле честита српска кућа не треба да јој даде приступа ни ради зрелих жена а камоли безазлених кћери својих. Али су неки наши српски листови, „Србобран“, „Застава“, „Видело“ већ доста о њој казали, те би даљи наш суд био излишан. Карловци му зацело неће захвалити за такву, без невоље измишљену измет-кћер! Само нека је дотакнут овде и тај посао, да би се видело, како могу да забасају и најбољи наши критичари, кад се даду занети новијом реалистичком струјом, на забораве: да, макар да је реализам (или натурализам) на своју заставу истакао праву истину, али вештаку, ма у којој врсти вештине, ваља да је и тај задатак пред очима, да та истина не мора и не сме бити најружнија, ако ће да угађа срцу и племени душу (по Аристотелу). Бар такав реализам још није за наш народ, али мислимо, да он на својој влади неће остати ни код других народа, док год је сам живот људски па и цела природа саставина од реализма и идеализма.

Шта ли је стид у женске него тај идеализам који ће штити од грубог реализма као неки штит светиње женске. Да није тога, она би била предана ругли светском на милост и немилост. За то, кад узимамо типове из свога народа, немојмо бирати такав, какав је „Спахиница“ т. ј. четворострука блудница, или Цветићева „Мара“, која и косовску светињу, у час најгрозније српске катастрофе, хоће да оскврни. Зар је баш ли Србин спао на то, да мора да бира такве наказе своје покварене женскадије?

Онда није чудо, да нас почастише и да нас свеудиљ часте реалистички радикали у Београду париским романтистичким поћудама, какве само париски желудац може поднети.

Каквих ли опачина нема у роману „Силазак с пре-

стола“ у београдским „Малим Новинама“, где се на најдрастичнији начин износе на пазар до крајности зазорне ствари?

Какав ли је оно париски догађај, где отац и мати наилазе на своју изгубљену децу како се од њих кобасице готове? Такве грозоте заиста нема међу Србима али зато они неће ни штетовати него се још користити, ако и не знају за њих.

Дабогме да су према оваким грозотама одвише невине речи Марине, кад је пита цар-отац о њеној вољи за удају а она стидно одговара:

Мајко за ме одговори оцу;
Ти све знадеш, како ми је срцу. —

Или кад млађа кћи царева Вукосава говори:

Ја дјевица млада и невјешта,
Боље среће не знам нити гајем,
А оцу ми све на вољи стоји
Свим сам теби, пак и срцем дужна. —

И др. Милан Јовановић спазио је ту лепу појаву и у својој поменутој расправи (стр. 163—164) достојно је оценио. Други прођоше мимо то, како и мимо друге врлине Симине, као мимо турско гробље.

Шта ли су тако ученог Немца Гета и друге чувене стране научнике занеле наше народне песме него њихова безазленост и природност?

Али дабогме, наша је новија књижевност таквим кужним задахом освојена, да не могу ни велики а камоли мали духови да се опросте тог задаха него сувише лете к њему као безазлена тица у чељуст чаробне змијурине.

Како са позорнице књижевности српске сиђоше новији великани-књижевници, као што су: Вук Ст. Караџић, Ђ. Даничић, Лукијан Мушицки, Петар Петровић Његош, Бранко Радичевић и други, мало је у овај мах књижевника српских, који би се могли назвати књижевницима-великанима и творцима епохе књижевне.

Много је тој мани крива и политичка струја, која

се још од г. 1861., као слободоумљем задахнутог доба, заталасала те за собом понела духове, одбијајући их од озбиљног и сталног књижевног рада па одводећи к оним пословима, који само за тренут имају своје вредности. Такав је посао и новинарска радња, која је последњих година силно обладала на многу умну снагу затрла или бар спутала а многе читаоце одбила од озбиље и стварне радње.

И наши штампари и књижари, којима је каштo свој посао као кајиптарима камата, поплавише нашу књижевност преводима страних умотворина, поглавито немачких, француских и руских, не питајући, да ли је и у колико та храна за српски желудац и уопште за српску потребу, него говеђи својој новчаној користи.

Још на срећу имамо неких озбиљнијих друштава, као што су: „Југославенска Академија“ у Загребу, „Хрватска Матица“, „Српска Матица“, „Српска краљевска Академија“ у Београду, „Чупићева задужбина“ и т. д., која се старају за озбиљну душевну народну храну, као што се и школски стручњаци старају за школске књиге.

Са божјом помоћу ево се баш у овај час, кад ове ретке пишемо — у мес. мају 1892. —, ствара у Београду „Српска књижевна Задруга“, која хоће такођер да узме ту бригу на себе, да српски народ упозна са умотворинама старих и нових наших књижевника а у исти мах да се постара и за нове умотворе, и како њих тако и старе, вазда пропрати зрелом и озбиљном критиком, чему је зацело већ крајно време. И у позиву за оснивање тога друштва [1]) истиче се иста мисао, коју ми већ лањске године у истом ниже именованом листу, говорећи о стогодишњој прослави Симе Милутиновића С., наговестисмо. У том позиву каже се: „У нас се славила стогодишњица рођења

[1]) Поглед. осим других листова и у „Наше Доба“ бр. 40. и 41. г 1892. позив под натпитом: „Свему српском народу позив на куцљење српске књижевне задруге. У Београду 20. априла 1892. г. Председник Стојан Новаковић. Тајник Љубомир Јовановић“.

Симе Милутиновића Сарајлије, али колико је поштовалаца Симиних прочитало, да ништа друго не спомињемо, само његову „Србијанку“?

Не можемо се потужити, да нам је књижевност по броју књига за последњих година дивски набујала, али највише српских књига не изиђе по потреби народној или бар по духовном надахнућу књижевника већ за добру плату и из спекулативних пожуда. И сам језик, за који су се Вук Караџић и Ђуро Даничић тако очински старали, као да је писцима и издавачима последња брига.

Душа ваља, ми имамо и приповедака и драма из народног живота, па су неки песнички умотвори и на стране језике преведени. Професори наших гимназија старају се и за класичке науке. Али је мало популарно написаних умотвора, који би били и за ниже сталеже и донели народу и науке поред забаве.

Наши старији књижевници, као што су Доситије Обрадовић, Вук Караџић, Ђуро Даничић и т. д., беху боље реалисте од нас, ма да се нису тим именом китили као што се то данас радо чини у нас, па су они ипак, поред озбиљне науке знали бирати за народ и популарне ствари, које годе и срцу и уму.

Куд ће озбиљније науке него што је философија, па је ипак Доситије знао ту науку тако удесити и народном духу прилагодити, да је она била приступачна и најпростијем Србину, па и дан-данас се радо чита, а да јој је језик чистији и разговетнији, читала би се и боље. Но Доситије је и сам језик за тај посао умео савладати у колико се то могло за оно време. А Вук Караџић и Ђуро Даничић преведоше стари и нови завет на чист српски народни језик, па се потрудише и за друге народне умотворине, знајући, да без те хране није опстанка Србину, ако хоће да му се сачува ћуд (дух) и особина његова, и ако нећемо да само по имену и вери останемо Срби а иначе се изгубимо у мору туђинства.

Зар ти наши књижевни крмари народни, који се

тако отуђише, па и друге хоће да отуђе од Симе Милутиновића — зар не опажају, да, вољно и невољно, запловише у то широко море туђинства?

У нашега Симе Милутиновића, који као змај само у чисту српску зраку борави, нема тога отрова, накапана у низама кањуга западњачких.

Немамо ми ништа против тога, шта више захтевамо, да српски књижевник тежи, да створи народносветску књижевност, које може бити само тако, ако народни књижевник уз-има дубљег погледа у свет, што може бити само уз припомоћ свестраног светског знања.

Кад су се Доситије, Вук Караџић, Ђуро Даничић старали за народне умотворине, нису они смѐтали с ума ни светске књижевности, којом треба да се окрепи српска народна књижевност. Али они то не хтедоше починьати озго као новији наши књижевници, већ оздо, пошто би се српска књижевност најпре на народној основи утврдила те би је ради тога и страни свет замиловао.

Међу тима великанима, што упознаше нашу народну књижевност са страним светом, јесте и Сима Милутиновић Сарајлија, који се показа најбољим тумачем народне мисли и осећаја.

Грех на душу онима, који га ни данас неће да познаду по делу, ма да га славе по имену.

Али рекосмо, да нас је европски модернизам поплавио, те смо у неприлици, да се у њему заједно са својом особином народном не утопимо. Буде ли то, онда да знате, да ћемо скорим и краљевића Марка и Обилића Милоша тражити у гласе-рукавицама и светтлуцавим чизмицама, уместо да га тражимо у дичном и поносном народном оделу са буздованом и мачем у руци. Исто тако и Српкиње девојке или жене неће бити смерне Српкиње, што се поносе својим народом а женско поштење им је главна врлина срца и душе, него ће бити, почев од колебе па све до краљевског двора, као женеке у приповетци „Спахинице“ или Мара

у Цвстићевој драми „Цар Лазар“, које су, по правилима модерних реалистичких наука готове, да изневере најбоље своје мужеве, газећи и образ и понос народни. Сима Милутиновић неће нам бити ћенијски особитњак, него особитњак српски, који је створен, да га похваљује страни свет и диви му се а Србин да и не зна за-њ. А колико нам је Сима Милутиновић незнан, још ће нам већма бити незнани косовски јунаци, који ће се, како казасмо напред, најпосле извргни у српске Дон-Кијоте!

Што се тиче језика у Симиним умотворима, мора се и опет признати, а то признају и најбољи пријатељи књижевне радње његове, да му је тај кашто до зла бога неразумљив, чудан, чисто смешан. И то је истина, да су песници вазда слаби филолози, али су зато ипак стварали и нове речи и нове мисли, које би и сами филолози усвајали. Но то би бивало само онда, ако би они ту своју творачку снагу употребили по духу народног језика а не по каквој апстрактној фантазији без обзира на жив језик. Иначе би они забасали на неприродне странпутице те били као изгубљени синови и за себе и за друге, а њихови умотвори сјајали би хладном сјајношћу, као што су и Симини умотвори, где је хтела (да се послужимо Симиним речима: „Мекалија... надскочио... Блажу) Симина фантазија, да „надскочи“ т. ј. премаши и природу, што за Симу није била потреба а још мање невоља, јер он је, како је казано напред, поникао у језгри српства а одојен млеком српске мајке, знао добро свој језик. То му показују умотвори, у којима је као Србин Србину хтео да покаже своју мисао и свој осећај, а чим је хтео да је нешто више него народни књижевник, чим се хтео, ван свог народа, на тако звано „више гледиште“ ставити, или како би он рекао, „надскочити“ свој народ, онда се из работе његове извргла књижевна накарада; онда је он почео говорити измајсторисаним књижевничким језиком, био је како Вук

каже, поливен „лудотворном водом“.[1]) Да је Сима умео и говорити и мислити па и осећати српски, то је показао и у „Трагедији Обилић“ а од чести и у другим својим умотворима. Али није чудо, да се он тако збунио у тадашњем вртлогу назови-класицизма и славеносрбизма, кад у њима беху и многи други још већма заглибљени. Помислимо само на Саву Текелију, Соларића, Терлајића, Рајића, Мушицкога, па чак и на неке новије књижевнике, који се и дан-данас даве у германштини, француштини и т. д., и не знајући, да то чине, — па ћемо се уверити, да је Сима Милутиновић спрама њих смиље и ковиље. Ако Сима гдегде није умео или управо није хтео да каже што чисто српски него се пренемагао по тадашњем духу времена, али да је он српски мислио и осећао, па и радио — војујући и јуначки мегдан за свој народ —, то му се не може одрећи.

Да споменемо само који пример из особитога језика Симина:

„Мекалија . . . надскочио . . . Блажу“.

Шта хоће Сима тиме да каже?

Хоће да каже, да је човек из Меке, т. ј. Мухамеданац надјачао бла́жу, т. ј. хришћанина, који је по својој вери благе ћуди.

Како ли да разаберемо смисао ових речи:

Тко ј' народна бољост и уздичје,
Слабостци је тог' нисходит' некој,
Ил' му штрбе својост'ма допуњат. — ?

Ко не познаје остале мисли Симине у „Србијанци“, зацело не би могао разабрати смисао ових речи.

Напред је казано шта ове речи значе, као и ове:

Најј Европо! . . . Радаманта рождша!
Кључе Еак! . . . а решавај Минос.

За оваке реченице по правди размишља Св. Ву-

[1]) Познато је, да је Вук Стеф. Караџић, у својим књижевним препиркама о народном језику са Јованом Светићем Хаџићем рекао, да неки наши књижевници лепо говоре српски док говоре, како пак почну писати, пишу којекако, као да си их „лудотворном водом“ полио.

ловић овако: „Плаха, бурна, сувише полетна нарав Симина огледа се сасвим јасно у његову стилу. Он не може да стигне дух свој, који по некад тако високо лети, да не може ни сам добро да га види. А како га види, тако га и исказује“.

Како је пак Сима митологисао, ево и о томе примера на завршетку песме: „Несреће счедност“ (Серб. IV. 123.):

Прскаљеност свему одољева,
И уз ц'јелост частица се дичи,
Што по себ' је чемеру примјетна;
Филоктети достоје с' увјерја!
Еацид'ма да Хекторе сражат',
А Парис'ма одкнађат' је руге,
Пак Улиса совјештањем циглог'
Пријам пасти, Илион се схорит!...
И чак недга... па све за живота!?
Те проз борбе славна утрубења
Ка Јеленци... одбитију врагства!...

Ето шта се створи од Симе, од оног идилског, безазленог горског песника, који створи негда у пећини црногорској „Трагедију Обилић“, па онда невољу о „Хајдук-Вељку Петровићу“, о „кнезу Семберском Ивану“ и т. д. Побуни га митолошка класичност и облада њиме уместо да он њоме облада те снагом и милином њеном прожеје своје сриске мисли!

Исто је тако и Симина проза писана необичним језиком и слогом. Гдекоји му период хвата више од једног образа листа. Таква му је и „Историја Србије“ а таква ће бити и „Историја Црне Горе“, која ми не дође до руке.

А гле, каква је лепота у језику, каква ли милина и снага у осећају и мисли ранијих његових песничких умотвора — осим „Трагедије Обилић“, која је напред споменута — кад он још не беше побуњен класичком митологијом!

I. песма у певанији „Ртањац или рођење Вељка Петровића“ овако започиње:

Чу се нешто у облачку јасну
Више б'јела града Неготина,
Св'јет се трже, да увиди, шта је,
А то једна пребијела вила,
Дивна вила, Тимокиња млада,
Извила се у чистину плавна,
Изван свога одисконска недра;
Кликће рада иза свега гласа,
Творца позор приклонила пјесми;
Небо, земља, сви предјели даљни,
Зв'језде, горе, нигда нескренуте,
Мора, р'јеке, извори дубравски,
Ст'јене, дрвље и красоте пољске,
Све с' пренуло, све притекло чути;
И вјетрина трубе су замукле,
Адски млази забленув' се стали,
Ожив'јели од вијека мрци (мртваци)
Прогледали од рођења слепци, [1])
Све притекло из дубин' живота
И св'јет нови примак'о се старом“ и т д.

Затим песник, певајући, како је закликтала вила Неготинка, наставља:

П'јевке п'јевка свога љубавника
По имену Вељка Петровога,
Свог војводу од крајине славне
Јунаштва му озго гледајући;
Њу зачувши уздраже се и све
Ње (њене) другарке добра ц'јенитељке,
Славна д'јелца свију шкакље [2]) грлца,
Фалит' врлост природство је њима“, и т. д.

Како ли је красно и чисто српски што се пева у истој песми о српској пастирци, која ће бити љуба Хајдук-Вељку Петровићу:

Ој! Мушкобана гојена је Срнка
Насред' красног села Уленовца,
Пасућ' стадо по Ртњу б'јело,
Предућ' прелу, но и носећ' пушку;

---

[1]) Требало би по јужном говору да је „слијепци“ или скраћено „сл'јепци“. Иначе је или штампарска или Симина погрешка.

[2]) Од *шкакљити* (говори се и: *чкакљити*).

Тање прёла него Сарајевка,
Пушком бйла као Црногорка,
Лицу јој се и зора дивјела[1])
Чисту л' срцу јучерашњи јаньци.
Ја када је до цвијета стигла,
Баш к'о да јој насцјенуло нешто,
Тури прелу на биљегу хитцу,
В'јерној шари маом огањ примче,
Лопатка је прёслйчина прела;
Другом шуни, опета се мење,
Пребија је посред половине,
А кад скреса ражешћена трећу,
Сва ј' преслица у перишан[2]) пошла;
Пука (т. ј. пуцња) козар (Хајдук-Вељко) у ст'јенама,
Како чуо, тако разумјео,
Горском вуку чини препоруку:
Богом брате, мрко-зелен зв'јере,
Причувајде суро стадо мени,
Док се њему вратим и опета,
Вјера моја и јуначка срећа!
Дању теби све бијеле овце
Тек пастиру доскочим ли њину.

Тако се позна Вељко са незнаном пастирком, која му буде љубовца.

У II. песми, спеваној такођер у славу Хајдук-Вељку, који је погинуо од топа турског, са бедема бранећи град Неготин, и кога је брат му Милутин као војводу и поглавара сахранио — ево како пева песник:

Хај!... Несрећа је јуначкоме духу,
Што је сјевер у међудневицу[3])
А под самим полутаром (екватором) св'јета,
Што л' је гвожђу ватра и водица,
Једна кује, друга прекаљује;
И Милутин још недељу дана
Ту пресиђе у свом Неготину,
Брани мошти свог покојног брата,
Покојнога и свеблаженога;
Приносио сваки данак жертве,
Турким' главам' брату гроб китио,

[1]) Правилније је: *дивила се*, како се каже у сва три говора.

[2]) Ове речи нема у Вукову речнику, али по смислу реченице значиће, да је преслица пропала т. ј. распала се.

[3]) Три недеље између Госпође мале и велике — од 15. авг. до 8. септ.

А све братском што посек'о руком,
Осим што су и сваки остали
Тако исто Вељка освећали,
Док су били, па и док живили,
Прем' је Вељко себ' и све њих саме
Давно био собом осветио
Колико је тек он један' мог'о!...

У III. песми слави песник Ивана, кнеза Семберије, који је слушајући своју мајку Сару, као негда Краљевић Марко своју мајку, и своју љубу Мару, знао ублажити турскога војводу Кулин-капетана, потомка славног бана Кулина, те спасти лепом речју и великим откупом силно српско робље.

Њега мати на питање његово овако светује:

А мој синко, кнежевићу Иво,
Што си негда чуо и слушао,
Сад се оног сећај и спомињај:
И по двије овце сиса јагње
Умиљато, са злом непознато;
Па и ти ми хајде пред Кулина,
Пресрети га на крај Семберије,
Понеси му неколико дара,
И мал' дарак може бит' довољак,[1])
Ал' ти неће, синко, досађати,
Кулин с' чује јунак од поштења —.

На то се замисли и забрине кнежевић Иван те не знаде с места устати. Мара проговара:

О мој друже, Иване супруже;
Ништ' не мисли више и на даље,
Већ послушај остарелу мајку.
Плод с дријева како сам опада,
На њег' нитко ничим се не баца;
Бог ће теби у помоћи бити,
Да и зв'јера можеш укротити,
То л' унуче бана честитога;
Тек му кажи, да су наши стари
Били знанци, били пријатељи,
Један другог' свачим помагали,
Пак да тако и за вас је боље,
Живјет сложно без сваке невоље.

[1]) Т. ј. довољан.

Честити Босанац, кнез Семберски Иван, откупив босанско робље, овако беседи сабраним кметима:

Залуду смо, браћо и дружино,
Спасли браћу, спасли пријатеље;
Залуд' јесмо робље откупили,
Кад га дома још не испратили,
Већ пуштајте свак свог роба дома,
Нека иде куд је коме драго,
Слобода је свим' највеће благо.

Заиста није друкчије певао и писао ни који од новијих и најновијих а камо ли од старијих и најстаријих књижевника! А кад се још зна, у које је доба Сима тако певао и писао, мора му се човек задивити. Зар није у њима прави народни језик, бистар као суза, како га ни Бранко Радичевић не би боље умео?

И заиста на оваке лепе речи, у којима су лепе мисли и осећаји заодевени, мора Србин са Св. Вуловићем са уздахом завапити: „И с тугом се мора човек питати: за што Сима није све овако певао? Какви су ово тренуци у животу ове појезије?“ [1])

Пре него завршим своје мисли о књижевној радњи Симиној а прећем на његову телесну и душевну слику, ево да споменем овде завршетак расправе Св. Вуловића,[2]) са којом се и мисли у овој мојој расправи готово у свему подударају. Тиме нека се донекле загладе неке замерке напред у тој расправи казане.

Ево тога завршетка у целини:

„Можда би, по обичају, требало сад поновити укратко све што је досле речено, па онда изрећи суд о песнику и његовој појезији. Је ли то потребно? Студији овој није намера била, да суди, већ да размишља о суду. Јер песницима суди велики један суд: глас чистих, нежних срдаца. А историк литерарни долази на готов суд. Доклегод буде у свету честитих и поштених људи, биће и појезије; а докле се год буде пе-

[1]) „Чупићева Годишњица“ г. 1878. стр. 298.
[2]) То исто стр. 345—348.

вало судиће песницима честити и поштени људи. Они ће осећати лепоту и кад је добро не разумедну, дивиће се честитости, раздрагаће се врлином, — и љубиће и судиће без естетичара. Естетичари само држе луч; али ће се и без луча видети прави песник. Зато надрипесници не могу ући у срце, ма колико певали. Њихова дела могу ући у лектиру, кад у литератури настане дуго (друго?) време. А понекад се у литерарном животу изгуби и укус, као што се код људи изгуби апетит. И онда могу да царују непесници. Али болестан желудац не осећа сласти; а чим оздрави, неће их ни погледати. На том дакле суду Сими је већ изречена пресуда. Студија је ова била само правни претрес поротног решења. Има ли од тога каке користи, нека реку читаоци. А мени се чини, да има; нарочито данас, кад нам је литерарни укус толико ослабио.

„Сима се данас мало чита. Али ко га је и мало читао, признаје га за песника. И који га нису читали, знају, да је песник; и хвале га не знајући га. Тако традиција чува име песнику као ћивот мошти светитељске. Сима је песник. У овој је студији гледано, да се покаже, за што се његова појезија више не чита. Казано је доста узрока, и можда још нису сви казани. Тешка је анализа срца људског. Љубави и немару теже је наћи изворе него реци Нилу. Љубавни психолози лутају још једнако у томе питању, па још нису објаснили ни ону најужу љубав, што се чини да је свакоме позната. — И наша литература и умни живот нашег народа уопште учинили су знатан напредак од Симина времена. И тај је напредак у неколико претекао Симину поезију. Певанија прве борбе за слободу дочекала је другу борбу за слободу. Србија од 1876. друкчије изгледа од Србије 1804. и 1815. године. Унуци нису застидели дедове; остало је старога и духа и срца; али се време много променило. При брзом мењању, при брзом растењу и развијању младог народа, брзо старе сви облици живота друштве-

ног, мисли и навике. Што је још пре десет година било ново, сад је већ старо. Десетине година су што и векови.

„Сима се родио, одрастао и живео у почетку преporођаја народног у маленој, сиромашној кућици, коју је народ српски тек почео био кућити. Нигде генију није горе него у сиротињи. Сима је био геније. Савременик Бајронов — био би му парњак, да је био Енглез. Да се родио педесет година доцније, био би оно, што је Његуш и Бранко.[1]) И највећа сила друштвена је продукат свога друштва и свога времена. Сви појави нашег друштвеног живота показују нашу малешност. Они могу блистати интензивношћу, али не величином. Ми меримо нашу литературу — вели један писац[2]) — по великим европским литературама, па нам се све чини слабо, незнатно; а то је погрешно. Ми немамо, и за дуго још нећемо имати, Шекспира, Гетеа, као ни Хумболта, Дарвина и т. д.; али се песничка снага Симе, Његуша, Бранка може мерити с највећим снагама песничким.

„Сима је донео на свет најкрепчу, најздравију, најодабранију клицу песничку, божанствени дар. Земљиште, на коме се та клица развијала, беше — његово доба. То двоје није могло бити друкчије него што је било. Али нарав његова, његов живот, његове науке беху тој клици — гајиља. Гајење је трећи најважнији услов развијања. Ту не беше Сима срећан. Нарав његова беше сувише бујна, готово ексцентрична. Живот му беше песничке среће. „Много је горких часова у животу своме испио“, вели један биограф.[3]) А науке његове бејаху врло неправилне.

„Али у обилатом раду Симину има још пуно јаковног, мирисног цвећа. Моја је намера била и њега показати. Једна мала кита узабрана је овде. Да је простор овога чланка допуштао, и већа би била. Из

[1]) И надмашио би их.

[2]) Јов. Ристић у студији о Јов. С. Поповићу. Гласник др. срп. слов. 1856.

[3]) Срб. Новине 1848. Бр. 1.

све неваније Симине могло би се много више набрати. Цвеће ово ћути сакривено у густој трави, која је жудној литерарној публици мирисала некад као најлепше цвеће. Али још има доста цвећа. Грехота и немар би било, оставити га тако и даље. Наша је литература још сиромашна. Појезије сад врло мало има; а што је има, не ваља. А да ли нам и не треба? Људи, који умеју мислити, неће то никад помислити. Сима није за комплетно прештампавање. И да смо богатији, то би био луксуз. Али избор његових песама, зналачки уређен, јесте крепка литерарна потреба и за дуго би био накит литературе. То би и овој студији била најлепша и најмилија награда“.

(Свршиће се).[1])

---

[1]) Горе на 34. стр. 4. врсти (озго) уместо (Свршетак) треба да је: (Наставак).

ЈАСМИНА И ИРЕНА

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО

М. Ђорђевић-Призренац.

(Наставак.)

III. ЧИН.

Мала дворана. На дну позорнице спуштени застори од велике дворане. С леве стране велики прозори, сасвим с преда врата. С десне стране двоја врата, прва, предња затворена, а друга отверена. С тавана виси мали полелеј. Неколико столица. У угловима велике вазне са цвећем.

Чује се мала свирка.

1.

Ирена. Васиљка.

Ирена (у лакој домаћој хаљини, са расплетеном косом, стоји наслоњена код прозора гледајући кроз њега, тешко уздахне). И још га нема! (Пређе руком преко чела.)

Васиљка (излазећи иза застора, изненађена). Гле, како је изашла! (Притрчи) Ирена! (Тужно.) Јадно дете моје!

Ирена. Помисли: још га нема . . од ноћас нема мога мужа . . .! Пуста ложница! Шта ће казати . . . свет?! (Стиште песницу.) Како ће ми се радовати . . она . . . глумица (лупи ногом) којој сам се јуче онако показала!

Васиљка. За бога дете . . . о коме то говориш?

Ирена. О оној! Зар ти не знаш ону . . . ону . . . којој се он удвара? Неверник! Он је за цело код ње . . . а где би био на другом месту?! (Ухвати се за главу.) Ја то нећу преживети! (Сруши се на столицу.)

Васиљка (уплашено, за себе). Господе Боже — од куд то зна?! Она ће сићи с ума! (Придиже је, нежно.) Ти си у бунилу, чедо моје . . . мезимице моја . . .

Ирена (климајући главом). Твоја! А његова?

Василька. Ох, што ме не послуша... што остави... (грцајући) те пође... за недрага?! (Тужно.) Ej, дете, дете, не рекох ли ти, да ћеш се кајати... доцне!

Ирена (скочи). Што пођох? А јесам ли га ја звала? Сам је дошао... падао на колена... називао ме звездом даницом, царицом лепотица... божицом! На кад ме довео од олтара, кад ме спутао оковима... а он ме оставља! „Само за по сахата — неодложно“ рече тако... тако туробно! Срце ми се следило. И ни речи више... оде! И ето прође ноћ, ето скоро и по дана — и још га нема! Куд оде — Зашто? (Са заплам-телим очима, зашкрипи зубама)... О!

Василька (затежући гласом). Ко зна, дете моје... банкарски послови...

Ирена (осмејкујући се болно) У по ноћи?! Хаха! Али... видећемо... видећемо... О, познаће она мене... Ирену... (Ухвати се за срце.) Ах, — јеси ли послала по доктора? — (Пригушено.) Њ е н о г доктора!

Василька. Јесам, чедо моје... Даће Бог па ће опет све добро бити... Хајд'мо у твоју собу... гости долазе... да те тако не виде. Не треба улица све да зна!

Ирена. А ако ипак сазна... онда... јаој си га њој! Зацвилеће као гуја у процепу... Дакле велиш... доћи ће доктор?

Василька. Тек што није дошао. (Поведе је.) Хајд'мо само...

(Тихо засвира музика.)

Ирена (пође). Па кад велиш... хајд'мо! Чујеш како весело свира! О, и ја ћу бити весела... весела... (Склони главу на материно раме.)

Василька. Ирено, голубице моја... нека је далеко од тебе сваки нечастиви... (Оду кроз предња десна врата.)

(Чује се тиха свирка и говор иза застора).

2.

Доктор. Софија. Синђа.

Софија (отварајући с поља лева врата, пропусти доктора напред и ушавши за њим показује му на прва десна врата). Тамо је милостива госпођа...

Синђа (појави се на десним отвореним вратима, зачуђено). Шта ће мој сметени тутор сад овде и то — сам?! (Повуче се.)

Доктор (осврћући се). Је ли већ био ваш домаћи лекар, мој колега Јоца?

Софија. Нисмо га звали, милостива ме одмах послала по вас.

Доктор. Чудновато! Што да мене прво зове?!

3.

Василька. Доктор. Софија.

Василька (појави се на предњим десним вратима). За бога, г. докторе, где сте? Овамо је несрећа!

Доктор (приђе јој). Извините, нисам био код куће. Шта се догодило — та код вас је весело?!

Василька. Црно нам веселье! (Отварајући врата.) Изволи'те само!

Доктор. Молим! (Уђе.)

4.

Василька. Софија

Василька (Софији, полако). Ја сам за госте све спремила. Пази да буду послужени. Да се ниси усудила ичим да покажеш да се што необично догодило. Ако те питају, кажи: господар и госпођа тек што нису изашли.

Софија. Не брините се, госпођо!

Василька (претећи). Узми се на ум! (Оде затворивши врата за собом.)

Софија (осврћући се, крсти се). Ово је, буди Бог с нама, као да је нечастиви ушао у ову кућу! (Пође.)

5.

Синђа. Софија.

Синђа (појави се са свим према Софији). Пст!

Софија (тргне се). Ах, то сте ви, госпођице, моја мила добротворко. (Пољуби је у руку.) А камо вас јуче? Како је лепо било — (сетно оборивши главу) али данас...

Синђа. А шта је данас? Видим гости долазе, музика свира . . .

Софија (климајући главом). А она, која треба да је највеселија у овом богатству и добру . . . свија се и цвили . . .

Синђа (чинећи се изненађена). Ирена? А што?

Софија (слеже раменима). Бог би свети знао! Лепо се провело до вечера. Кад пред вече господару донеше неко запечаћено писмо, и он кад га отвори, пребледе, стресе се, са лица му нестаде осмејка, као да га неко руком однесе. Гости почеше да се праштају. Господар их не задржаваше, већ само некоје, ваљда присне пријатеље, позва за данас на ручак, па се одмах повукоше . . . и . . . (застане).

Синђа. И?

Софија. Не прође ни колико ви ту стојите, а господар нагло изађе и оде као из пушке . . .

Синђа. Па онда?

Софија. Не знам ништа више. И још га нема — помислите!?

Синђа (осмејкујући се). Иди не говори! А млада госпођа?

Софија. Тако је чудновата . . . готово бих рекла да јој се овде (куца на чело) помутило. Сад је дошао доктор — звала га.

Синђа. Стара госпођа?

Софија. Не, млада. Стара госпођа ме хтеде да пошље по нашег домаћег лекара, г. доктора Јоцу, али млада није никако њега хтела, већ ме посла по г. доктора Милана.

Синђа. Хм! (За себе.) То неће бити на празно.

Софија (тргне се). Ах, чујем глас г. доктора. Ваља ми на посао. (Клањајући се.) Извините . . . (оде кроз отворена врата).

Синђа. И ја да се склоним . . . (Зађе иза застора извирујући кроз њега.)

6.

Доктор. Василька. Синђа.

Василька (испраћајући доктора са десних предњих врата). Знате где је он? . . . Да јој, по богу, ниште казали?

Доктор (озбиљно). Ја сам, госпођо, лекар а не — гробар!

Али чудновато ми је, од куд је ваша госпођа кћи могла да сазна — кад јој ниете ви казали... Она бунца...

Василька. Јасмина... Марко... јел'те? О, да чудне случајности! Ја сам одмах послала за њим момка, који је видео куда је отишао, — и оштро сам му забранила, да о томе никоме не говори...

Доктор. Па од куд је болесница могла да... рецимо наслути? Зна ли што о случају са Миленком?

Василька. И не сања... Нико јој није могао да каже ни за једно ни за друго, — ја стражарим...

Доктор (стиште јој руку). Ви сте јуначка мати... Држ'те се храбро као до сад. Пазите на њу и... чините се свему невешти. Ја ћу се навратити опет.

Василька. Бог вас благословио! (Врати се натраг и затвори врата.)

7.

Доктор. Синђа.

Доктор (замишљено пође). Марко код Јасмине — са свог свадбеног весеља?! Шта је она њему или он њој, да у тренутцима који човеку треба да су најрадоснији и најслађи у целом животу, ради њене утехе — остави и уцвели своју младу, за којом је тако рећи лудовао? И од куд баш Ирена наслућује — да је он од ње отишао код Јасмине? (Одмахује главом.) Хм... Милане... Милане, узми се добро на ум! Ово је врло... врло чудновата историја!

Синђа (је међу тим изашла и обишла иза доктора тако, да је могла да чује последње његове речи). Зар за тако учене докторе још могу постојати на свету какве (достојанствено) чудноватe историје?!

Доктор. А, ти си ту, мали враже! Још си и сувише млада да разумеш такове ствари. Благодари Богу —

Синђа (упадне му у реч, чинећи се побожна) — и моме не-старом тутору, који се за мене тако брижљиво стара, да никад... не остарим. Врло галантно!

Доктор (озбиљно). Ти канда почињеш бивати пакосна, — а то теби још не приличи.

Синђа. Као и мој озбиљни тутор што почиње бивати интересантан, — а то му врло лепо стоји.

*

Доктор (устукне). Синђо?!

Синђа (гледајући му у очи, прети прстом). Докторе!?

Доктор (љутито). Шта то значи?

Синђа. Оно, што се на мом тутору на први поглед опажа.

Доктор. А шта то твоја мудра главица опажа?

Синђа (седне, немарно ладећи се лепезом). Да се на бечком или ма ком другом светском медицинском факултету истина може изучити анатомија женског срца, — али да докторска диплома ипак за то није довољно јемство да се разуме и — философија женског срца . . .

Доктор. Треба ли то да буде као прекор?

Синђа. Не — тек само мала напомена —

Доктор (упадајући у реч) — која је бар за мене била са свим излишна.

Синђа (погледајући га преко ока, несташно). Јесмо ли у то уверени, драги докторе?

Доктор. Са свим. А баш кад ти се тако допада улога стар-мале, могу те уверити, да, као што ми није непозната анатомија срца у опште, исто тако није за мене тајна — филофија женског срца на посе.

Синђа (заједљиво, показујући на предња десна врата). То ваљда од како смо прешли онај праг?

Доктор (љутито). Ако баш хоћеш да сумњичиш, онда ћу те упутити на нешто много уочљивије — што се десило од ноћас у једној и теби добро познатој самртничкој кући. И ја бих ти, као старији, световао да више преко прага те куће не прелазиш (пође), бар док се неке загонетке не објасне...

Синђа (јури и ухвативши доктора за руку, испреч се). Молим, да се разумемо. Тиче ли се то (гледајући му у очи) Јасмине?

Доктор. Кад је јасан дан — фењером се не светли.

Синђа. Вараш се, мој учени докторе. Мудраци су баш по дану фењером тражили — људе.

Доктор (погледајући на Синђино китњасто одело, подругљиво). На теби се не види да си — Диогенова ученица.

Синђа. Ваљда за то, што се на теби почиње опажати наклоност за Сократове... домаће врлине.

Доктор (пакосно). Вараш се, драга моја, за мене је сувише и једна Ксантипа... као пупила

Синђа (тргне се, прекорно). Господине туторе!? (Прибрав се брзо, осмејкујући се). Али да, није чудо! Када се као лекар излази заслепљен од интересне болеснице, — онда се могу разумети и туторске грубости од којих би, из хришћанског милосрђа, желела да сачувам и себе и вас. (Поклони се с иронијом, па се онда окрене и гордо оде на отворена врата.)

Доктор (изненађено окренувши се за њом). Нуто ње! Хм... ова моја пупила почиње ми бивати загонетном. Ах, ето гостију овамо — да се удалим... (Оде брзо на лево.)

(На отвореним вратима појаве се **два госта** у живом разговору.)

8.

Два госта.

1. гост. Али опажаш ли ти да ово овде више изгледа на дању, него на медену ракију? (Пођу напред.) Млађи ми баш не изгледају највеселије, а од домаћина ни корова. Да му ниси, наопако, синоћ што казао? Од куд би он сазнао?

2. гост. Право да ти кажем, случајно ми се омаче... Нисам ни слутио да ће тако да се окрене — пре бих језик прегризао. Али ја, како дођох из вароши, па онако само запитах Буру, који је тек био дошао пре мене: „Ама јеси ли чуо шта брује по вароши о Шевићевој наглој смрти?“ нисам ни узимао на ум, да нам Марко стоји иза леђа. У том, на несрећу, донеше му у запечаћеном писму посмртну објаву о Миленку... и човек се просто преобрази. Ето, тако је било. Сад не помаже да се забашурује, кад се већ свуда говори...

1. гост. Несрећа! Сви се пренеразисмо, кад о поноћи, а он улази гологлав са венцем у руци, који са скрушеношћу положи на одар покојников...

(Говоре даље.)

(Улазе брзо гошће: **Јеца, Перса, Дика, Мица** и још **неколико гостију.**)

9.

Јеца, Перса, Дика, Мица, Неколико гостију.

Јеца (хладећи се лепезом). Ах, то је страшно! (Седне.)

Гости. Шта је?

Перса. Па зар ниете чули? Нечувено! Сирота Ирена — како је жалим!

2. гост (првом госту полако). А попила би је у чаши воде!

3. гост. За бога, госпође, шта се то догодило?

Јеца. Ах, људи, људи! Тешко нама, јадним женама, које вам верујемо. Ама казала сам ја, да ту неће бити добра, кад су они једно за друго!

1. гост (другом полако). За то, што је она меркала Марка за зета.

4. гост (Дики). Али молим вас, кажите нам бар ви шта се то догодило!

Дика. Срамота! (Седне.) Је л' дошао већ?

3. гост. Ко?

Јеца. Па красни младожења — Марко.

Дика. Који оставља први дан своју невесту, па по сву ноћ преседи код мртваца, а уз младу, ожалошћену сестру.

3. гост (осталима). Дакле видите, ипак је истина, да је Марко провео сву ноћ код Шевићевих. О, брате!

4. гост (љутито се окрене). Море, глај си му посла, човек нашао на зашао. Тражи преко хлеба погаче, па чини ми се неће имати ни овсенице. Лудак!

3. гост (четвртом полако) Море, на да видиш и оно је лепо чељаде!

1. гост (намрштено). Ама није то — то. Има ту неки други враг.

Јеца. Те какав враг, мој господине! Како је то само морало изгледати, кад је он — како причају — стао пред њу: (представљајући) „Не чудите се, госпођице, што ме у ово доба и на овом тужном месту видите. Оно, што сам као крош сан слутио, али за што, на моју несрећу, нисам могао у своје време добити несумњивих доказа — на жалост се ето завршило ужасном катастрофом. Једна реч из ваших племенитих усана била би у своје време довољна — и несрећа ако се неби са свим отклонила, она би се бар одгодила. Ја сам, сетићете се, ту реч изазивао, — али ви сте као права Римљанка били тврђи од стене. Па ипак, и ако сам ја с моје стране у свему овом невин, и ако сам у ту несрећу зашао као Пилат у „Вјерују“, — ипак узимам без роптања на себе

један део посредне кривице, — и сматрам за свету дужност, да вам, чим год хоћете, надокнадим ваш губитак, и ако признајем, да се он ничим не може надокнадити. Располажите, госпођице, мном и оним што је моје — по вашој жељи“ . . . А она стала као преблага Магдалина, па одговара: „Ако ми ко шта дугује — ви ми ништа не дугујете. Ваших услуга не треба ми, ваших потпора не примам. Али вас молим, да ме покрај свега овога не сматрате за непријатељицу, већ на против“, — (па му онда пружи руку) — „хвала вам на доброј вољи и искреном пријатељству, за које се надам да ће трајно остати!“ . . . (Смејући се.) Шта велите на то „трајно остати“? Красота у Бога! Кажем вам, као на позорници!

1. гост. Чисто невероватно!

Мица. И мени се чини, тетка Јецо, да ви претерујете. Не знамо ми шта је све и зашто је било, јер не каже се бадава: „разумети значи по некад и — опростити“. Господар Марко је био увек озбиљан човек.

Јеца (љутито). Гле ти, молим те ње. Хоће она да буде паметнија од мене!? Ох, што ти је данашњи млађи свет покварен!

Перса. Те како! А не каже се бадава: кажи ми с ким си, — па да ти кажем какав си. Ја сам чула чак и да се побратимио с оним ветроњиром Стеваном Чавлићем, — да му бајаги надокнади губитак покојног побратима. Нешто су дуго на само разговарали. Лепо друштво! Хахаха!

Гости (чудећи се). О! О!... Чуда!

(Улази **Софија** с послужавником и заће редом да послужује.)

Мица (скочи). Е, ја ово већ не могу да слушам! (Оде љутито.)

10.

Софија. Јеца. Перса, Дика. Гости.

Перса (окренувши се за Мицом). О, гле ти пристојне девојке!

Јеца. Е, немој ти тако, драга моја. Стеван је красан младић, — мало весељак, истина, али у тим годинама није ни чудо!

1. гост (другом полако). То је за то, што још није ожењен!...

11.

Марко. Софија. Јеца. Перса. Дика. Гости.

Марко (блед, озбиљан и достојанствен долази с левих врата, гостима усиљавајући се радосно). А, моји драги гости, — добро ми дошли. Извините, што смо вас тако дуго саме оставили. (Рукује се редом са свима.)

(**Гости** се снебивају.)

4. гост. Ништа . . . ништа, пријатељу.

Јеца. Па да, тако то бива . . . зна се то . . .

3. гост. Нек је само са срећом!

Марко. Како буде Богу воља.

2. гост (рукујући се с Марком, полако). Шта учини по Богу?

Марко (мете му руку на уста). Сад није време да се о томе о в д е говори. Али толико можеш у напред бити уверен: да је Марко Иличић поштен човек и да чини само оно, што му савест налаже и образ захтева. (Окренув се гостима.) Извол'те, мили гости, у велику дворницу! (Софији.) Ти причекај овде . . .

Јеца. Али да вас дуго не чекамо!

Марко (љубазно). Молим . . . молим . . . (Испраћа их).

Дика (Перси). Е баш сам радознала како ће то да изгледа.

(Сви одлазе на отворена врата сем Марка и Софије.)

Марко (стојећи на вратима). А молим вас, г. Златићу, извол'те само на часак . . . (Софији). Зовни ми стару госпођу, али на само.

Рофија. Како заповедате! (Оде на средња врата.)

12.

Банкар. Марко.

Банкар (улазећи рукује се с Марком). По вашој жељи, стојим вам на услузи.

Марко. Хвала вам, што сте ме и данас удостојили походом, — а мислио сам да сам дођем до вас, ради неких пренних ствари, које још данас ваља да доведемо у ред. (Понуди га да седне.)

13.

Василька. Банкар. Марко.

Василька (изишавши на предња врата, болно). Зете!?

Марко (окрене се). Моја госпођа пуница! Извол'те само мало да вас прикажем. (Представљајући.) Мој банкар г. Златић, — мати моје жене...

Василька (муцајући). Особито ми је мило...

Банкар. Још јуче сам имао срећу познати госпођу...

Марко. А сад, мамо, (поведе је напред, лагано али строго) извол'те извести вашу ћерку...

Василька (плачно). Само моју ћерку? Синко... синко — шта то све значи?

Марко (нежно). Ја вас, мамо, и сувише поштујем, јер ви лично то у пуној мери заслужујете, — с тога вас молим да ми уштедите непријатност објашњавањима, која би вам у овом тренутку проузрочила можда још више бола. Неко је крив, — али верујте да ја то нисам, а уверен сам да ни ви нисте...

Василька (тргне се и погледа га). Онда она...

Марко (мане руком). Ако вас воли као ћи — признаће вам доцније и сама. Сад нек се спреми и изађе... јер није ред да гости чекају, — ваља да нас бар виде заједно...

Василька (тужно). А она је тако болна...

Марко (намргођено). Да је и на самртној постељи, па у овом тренутку мора да устане — ако хоће да је свет сматра за госпођу Иличићку. То јој кажите — ја ћу овде чекати. А ви међу тим позовите госте за сто. (Окрене се и приђе банкару.)

Василька (одлази ломећи руке). Боже, Боже, што ме не узе, него ме остави да ово доживим! Ej, ћерко, ћерко, шта учини од себе и мене! (Оде на средња десна врата.)

14.

Банкар. Марко.

Марко (примакне столицу и седне наспрам банкара). Пре свега ваља да знате, да ћу још данас, и то сам, отпутовати у иностранство на неодређено време.

Банкар (зачуђено). Још данас?

Марко. Да. Циљ мога путовања за сад је неодређен. Међу тим, ви ћете бити тако добри, те ћете се сутра приказати мојој пупици, односно госпођи Иличићки и ставити им на расположење неограничени кредит, а мене ћете известити о свакој издатој суми.

Банкар. По вашој жељи.

Марко. Осим тога, сутра ће вам доћи мој побратим Стеван Чавлић и поднеће вам рачуне о данашњем свечаном погребу нашег књижевника Миленка Шевића, које ћете све тачно исплатити, наравно не казујући никоме, да ја то плаћам. У јавности казаће се, да је то од добровољних прилога његових поштовалаца и пријатеља.

Банкар. Испуниће се тачно. Желите ли још што?

Марко. Још нешто, много деликатније. По савету лекара, а управо на наваљивање пријатеља, гђица Јасмина Шевићева кренуће се, по свој прилици, на пут у јужне пределе да се мало опорави и заборави своју несрећу. Јер кад би овде остала, она би окукала на братовљевом гробу, и то би јој могло доћи главе. Али за таково путовање ваља новчаних средстава, која она нема. Да би се томе доскочило, г. Стеван Чавлић склопиће привидно одбор за откуп и издавање Шевићевих дела. Ја сам био слободан, и не питајући вас, да вас ушишем у тај одбор за благајника. А то с тога, што ћете ви одмах за мој рачун, али да то нико не зна, већ као у име одбора а преко истога г. Чавлића исплатити гђици Шевићевој прву рату, па и даље рате у своти, коју г. Чавлић буде одредио.

Банкар. Будите без бриге, — извршићемо све исправно. И то је све?

Марко. Све до даље моје наредбе. (Извади из џепа пакет списâ предајући му.) Овде имате по овоме моје писмене налоге, упутнице на народну банку, као и назначења, где се имате обраћати у случају потребе за буди каква ближа објашњења. За сваки случај, ту је и мој тестаменат — знате, смртни смо људи.

Банкар (примивши пакет, устане). Хвала вам на поверењу, — и желим вам да се у здрављу . . . (тргне се) ах, госпођа!

(Међу тим се **Ирена** појавила на предњим десним вратима, и хтеде да пређе преко прага, али се зањихала **и** задржала за рагастов. Сва уэрујана.)

Марко. (устајући, банкару). Извол'те у велику дворану на малу закуску и чашу вина. Сад ћемо и ми.

(**Банкар** се поклони Ирени и Марку и оде кроз отворена врата.)

15.

Ирена. Марко.

Марко (пошавши Ирени, одмерено и хладно). Госпођо...

Ирена (хватајући се за срце, пригушено). Шта то значи ...сад?! Ох! (Пође преко прага, али се опет зањиха и задржи.)

Марко (нудећи јој руку). Извол'те... гости одавно чекају...

Ирена (не мичући се). А ја ... од кад ја чекам мога мужа?...

Марко. Да сте, госпођо, желели мужа — не биште на њега узалуд чекали, али ви сте тражили... (строго) златно теле...

Ирена (устукне, пренераженo). Моја слутња...

Марко. Само не чисту савест моје опаке слутње. Моја је савест, госпођо, чиста као горски извор, моја је воља чврста као станац камен и као господар у својој кући, ја — заповедам. Извол'те! (Узме је за руку и поведе.)

Ирена (устежући се). Зар тако...

Марко. Тако мора да буде за овај мах — бар света ради. А ви, као дама од света, знате шта то значи. Сад немамо кад да се објашњујемо — извол'те! (Поведе је.)

Ирена. Угушићу се!

(Оду.)

(Музика засвира, Застор се отвори и покаже се велика дворана са богато застрвеним столом, око кога стоје **гости и гошће,** на челу **кум, стари сват, девер, Василька, Синђа, Банкар. Слуге** послужују.)

16.

Ирена. Марко. Василька. Синђа. Банкар. Луца. Перса. Дика. Мица. Кум. Стари сват. Девер. Гости. Слуге.

Сви (угледавши Ирену и Марка). Живели младенци!

Марко (клањајући се, полако Ирени). Веома би вам лепо стојало .., мало више љубазности.

Ирена (осмејкујући се усиљено, клања се полако.) Како заповедате.

Кум. Хвала Богу, једва једанпут!

Стари сват. Е, лако је њима младима, они су и сити и пијани, — али ми овако стари — (Васиљки) шта велиш, мамо? Дед' да се куцнемо — у здравље! (Куцају се.)

(Међу тим су **Марко** и **Ирена**, клањајући се и рукујући се са сваким, заузели место у средини.)

Кум (дижући чашу). Здрављу, срећи, миру и љубави наших младенаца и драгих домаћина — на многаја љета!

Стари-сват. Амин Боже!

(Куцају се и певају „Многаја љета". Када се испева)

Кум. Е, мили гости и пријатељи, седајте, па ко шта милује!...

(Сви поседају и почну да ручају).

3. гост (четвртом, полако). Чудноват човек!

4. гост (исто тако). Ја од свега овога ништа не разумем.

Мица (која седи наспрам Јеце). Шта велите, тетка Јецо? Биће да није као што се прича!

Јеца (полако Перси која седи до ње). Хм... али гледај само младу како се унезверила...

Перса (исто тако). Чисто као да није она Ирена!

(Чује се брујање црквених звона.)

Марко (устане дижући чашу, за њим поустају сви гости). Хвала, куме и старојко, хвала и вама, драги пријатељи и мили наши гости, — хвала вам у име моје, а нарочито вам хвала у име моје драге и обожаване Ирене... (Стегне Ирену за руку, она се тргне.) Ви сте наздравили и испили у наше здравље, за нашу срећу, нашем миру и љубави нашој. Немам речи којима бих дао израза оном одушевљењу, које ме обузима, што сам срећан да уживам — чему сте овде дали израза вашим жељама, а што је све скупа — највеће благо овога света, којим ме је моја драга Ирена (гледајући јој значајно у очи) тако обилато обдарила свим својим срцем... свом својом племенитом душом...

(С лева, из далека чује се појање великог „Свјати Боже", које се после све више приближује)

... да ће ми бити и сувише тога добра и онога, а камо ли овога света, у коме ме је добросрећна судбина саставила са тако... (гледајући Ирени непомично у очи) скромним, тако

безазленим анђеоским створењем као што је моја до гроба и преко гроба обожавана Ирена . . . (Подигне чашу.) У њено здравље, драги пријатељи и мили гости моји!

(Док је Марко говорио **Ирена** се све више и више узрујавала, па онда стане гледајући у њега све изненађеније, усне јој дрхтаху, очне зенице се ширише, док се при крају Марковог говора не зањиха и са вриском падне онесвешћена. **Марко** је брзо прихвати у наручје.)

Василька (врисне и полети Ирени). Ирена — дете моје!

Сви (престрављени). Шта то би?

Марко (придижући Ирену). Та ништа . . . можда од узбуђености . . . мала несвестица . . . проћи ће то одмах. (Поведе је, окренув се гостима.) Молим вас не узбуњујте се . . . Дајте само мало оцта.

Синђа (узевши са стола бочицу из карафиндла, натапа мараму). Ево . . . ево . . . (Тапка Ирени по челу.)

Марко (Васильки). А ти, мамо, не мој бити на крај срца . . .

(Изводи с Васиљком Ирену напред).

Јеца (чинећи се брижна). Ју, јадна... (хоће да иде с њима).

Синђа (јој стане на пут). Извините, госпођо, тамо је домаћа светиња . . . (Спусти застор оставши са гостима иза њега.)

(Појање „Свјати Боже“ чује се сасвим близу.)

17.

Василька. Ирена. Марко.

Василька (запевајући). Ej тешко мени кукавици . . . Ирена, голубице моја, шта се учини од тебе?

Марко (је међу тим спустио Ирену на столицу према прозору, суморно). Што је сама хтела . . . И ја бих вас лепо молио, да кукњавом не правите забуну већу но што је. Ето видите — повраћа се . . . Вратите се ви само гостима, да се људи тако не разилазе. (Оштро.) Како је мени — то само ја знам, али не треба свету дати повода, да још надовезује триста чуда. Ја ћу овде остати сам са вашом ћерком, па ако би случајно пошло на горе, ја ћу вас већ позвати. Али сад — идите!

Василька (сва збуњена). Зар немате милосрђа ни спрам једне старе матере?

Марко (туробно). Баш за то што имам спрам вас милосрђа — молим вас оставите нас на само . . .

Василька (склопи руке). Нека нам је милостиви Бог у помоћи!

(Оде на отворена врата.)

18.

Ирена. Марко.

Марко (стоји неколико тренутака пред Иреном са прекрштеним рукама гледајући јој у лице, па онда приступи прозору и отвори га гледајући на поље). Већ су ту!

(Сасвим близу чује се „Свјати Боже“.)

Ирена (долазећи к себи уздахне, па прешавши руком преко чела огледне се, слабим гласом). Где сам ја? (Угледавши Марка, тргне се.) Ах, ти си! Је ли то био сан?

Марко. Није — милостива госпођо!

Ирена (придижући се, збуњено). Мил . . . лост . . . тива госпођо? Шта је то?

Марко (хладно). Зар не чујете — пратња! Слушајте само . . . „Свјати Боже“! Кратка али величанствена песма, која потреса и душу и срце свакога, који има ма и трунке људских осећаја. А вас не потреса? Па ипак . . . слушајте само . . . Ово је величанствено (Ирена погледа као у буниlу, Марко је ухвати за руку, и вуче к прозору) . . . погледајте како се сахрањује једно згажено срце . . . које је занесено љубило на после било смрвљено . . . Та не бојте се тако, погледајте и сад, лепа госпођо . . . Кад сте гледали . . . кад сте се демонски осмејкивали на живог — заплачите се бар над мртвим Миленком Шевићем, коме се ето — чујете ли? — пое „Свјати Боже“!

Ирена (врисне). Миленко? (Па хтеде да устукне, али је Марко силом задржи.)

Марко (громко). Ни корака одавде . . . Ту . . . ту стани ти, женски демоне, — па гледај . . . наслађуј се . . . уживај, јер (показујући руком кроз прозор) то је твоје дело!

Ирена (отимајући се). Какво моје дело? Није то моје дело! Шта се то мене тиче? И други свет умире, — па зар сам ја за све крива?

Марко (држећи је силом код прозора). И ти смеш да

поричеш, ти, која си се онако грубо... онако пусто понашала пред уцвељеном сестром, која те је клечећи преклињала...

Ирена (отме се бесно). Ах, уцвиљена сестра... та глумица... која ти је тако за срце прирасла — да ме за њену љубав овако зверски мучиш. Ох, да је видим... (Са стиснутим песницама полети прозору, у том се захори пред кућом „Свјати Боже“.)

Марко (је шчепа за раме и притисне на под). На колена, грешнице. Ти која си већ тако окорела да клевећаш и на догледу мртвог тела онога, коме си спремила смрт у тренуту кад си клечала пред олтаром који је посвећен љубави, милости и доброти, пошавши од истог олтара као џелатка, водећи и мене и све нас онуда, куда нам није био пут, али куда нас твоја наклена замисао у злочиној намери упутила — покрај стана овог мученика на самрти!

Ирена (скочи и хоће да бега, али је Марко не пушта). То није истина! Ко то каже? Пуштај ме! (Повуче Марка с прозора).

Марко. А хоће ли сатана да пусти твоју безбожну душу, — коју си му предала од оног тренутка, када си без милосрђа ишчупала једно драгоцено срце па титрајући се њим ринула га у амбиз очајања... у мучење... у смрт, да би се из пуке грамзивости могла слободније машити за друго срце ... за моје срце па да временом и њега смрвиш? Ко то каже, питаш? Ето твоја савест казује... Или не, ти немаш савести. Ко то каже? Ја ти то кажем... ја, кога си начинила нехотичним сукривцем у твоме злочину! Ја могу много да поднесем, чујеш ли?! Моје срце може од бола и да крвави, али ја не могу и нећу да сносим саучесништво у туђем... у твом злочину... Јер ако ти немаш срца — ја га имам, ако ти немаш душе — ја моју нећу да изгубим; ако ти ниси имала милосрђа — ја га имам и имаћу га спрам свакога — само спрам тебе (одгурне је, Ирена посрне и задржи се на столицу) — не! Иди даље од мене, тешка грешнице... Ја не могу... ја нећу да те гледам! Ја те остављам саму да се кајеш за твоје тешке грехе — моли се Богу, да се на тебе смилује... ти бездушна... зверска и мрска жено! (Одјури на лево.)

Ирена (је гледала у Марка сва тресући се, па кад јој довикну „моли се Богу“, она клецајући пође к Марку, али он устукну и кад се окрену и пође, она, ухвативши се за главу, цикну). Ја, мрс . . . ка . . . же . . . е . . . на?! (И у који мах Марко изађе, она се зањиха у натраг и сроза се покрај столице, а у том из даљине чује се последњи акорд: — „свјати бесмертни, помилуј нас“.)

(Завеса пада).

(Свршиће се).

ИСЛАМ

и његов утицај на душевни живот и културни напредак народа му.

КУЛТУРНО-ИТОРИЈСКА СТУДИЈА.

(Наставак.)

Та мржња коранова на све неверника у опће, подигла је на све стране непрелазан зид између Мухамедоваца и иновераца, и истакнув нада све друге верски принцип, напустила и запоставила је принцип народносне разлике, те је народосна свест тако рећи са свим опала, што у Турској држави, особито на Балкану најбоље видимо.

Мухамедански свет постоји сасвим засебно, затворен са свију страна испред страна утицаја и дотицаја виших умних и душевних интереса, који би се могли са стране ући. Послушни строгим верским заповедима они се својевољно сепаришу од свију осталих народа друге вере, те живе засебним душевним животом, а у тмину његову тек се тешком муком прикраде која зрака напредног душевног живота хришћанских народа.

Колико штетно утиче ово ни чим неоправдано самоуображење о својој привилегисаној богом даној надмоћи, те ово сепарисање и упорно одбијање сваког туђег утицаја видимо и на другим примерима.

И Чивути, као „изабрани народ божји“ сепаришу се од осталих народа, те од како је света и века нема примера, да је са те самоуображености један народ тако омражен био, већ од доба Египћана, Вавило-

наца, Асираца, Грка, Римљана и на даље, све до нашег доба, као што је омражен био баш тај „изабрани народ“. Одузев свој душевни живот светском промету идеја и њихову утицају, одузели су они народној целини могућност даља душевна напретка. У опреци са читавим осталим светом, гоњени и тлачени падоше они у потпуну политичну и душевну безначајност. Губитак овај хтедоше да надокнаде материјалним благостањем, те се препустише искључиво постизању овога. Душевне способности, које су се развијале стотинама година једино у овом правцу, развиле су се до савршенства, али тај пут, којим ударише, кадар је све пре, само не да изглади ову наслеђену мржњу у осталих народа и вера према њима, тим пре, што се они сами, баш као творци старозаветне моралке, моралном чврстином и чистином ни најмање не одликују.

Жалосне последице ове заблуде ума и лажног принципа и сувише живо нам се сваким даном истичу пред очима, а да би их специјално морали спомињати.

И китајска култура даје нам јасна и видљива примера како штетно утиче сепаратизам на народни напредак. Поред тако рећи недогледне старости своје, пати она од велике једностраности и тесногрудости.

Обележје јој је тромост и укоченост, а пут јој је непрестано у колосеку старих трагова. С тога не може она да одржи испорећење и да се такмачи са јевропском и ако много млађом културом, која ју је бујношћу и свестраношћу већ далеко надмашила.

Тако је исто и са мухамеданским народима. Душевни саобраћај између њих и свих иновераца јесте тим сепаратизмом спречен; измена и допуна идеја страним умним тековинама, која потстиче и води напретку и усавршавању, са свим је спречена.

Мухамедовци не верују, ослањајући се на речи Алахове у корану, да други који народ може чега ваљаног, да и не кажемо чега бољега од њих створити, а све што иноверци стварају, иде на штету и пропаст изабраном народу, јер коран тврди, да га ови мрзе.

Сав умни напредак, који учини на ма који немухамедовски народ, сви културни изуми и тековине, све је то изгубљено за мухамеданце; сами себи и прогресу једино свога духа остављени, они би врло споро напредовали, кад већ и не би било корана и његова утицаја, који пречи сваки прогрес.

У прво доба верског фанатизма видимо, да су и Арани тим непријатељским, интолерантним духом кораповим задахнути. Они се савесно и брижљиво деле од свију народа, који несу њихове вере.

Суседни им хришћани и Чивути, које је у неколико и сам пророк због њихових вера поштовао и респектовао, морају да носе и видљиве знаке ове разлике, која их запоставља. Они посе посебно одело жуте боје, куће им се разликују од кућа правоверних, јер морају бити ниже, а на капијама им је насликан у шареним бојама ђаво или свињска глава; чак и гробови не смеју бити једнаки. гробови неверника не смеју имати хумке.

Утицај корана и његових заповеди на Арапе и на њихове владаре, као и струја верске интолеранције, која је завладала, огледа се особито у налозима и одредбама, које је калифа Омар (634—644) издао против тамошњег хришћанског становништва, кад је освојио Сирију.

Ти налози забрањују хришћанима дизати цркве и самостане, а ако је кђи храм онао или се порушио, то се неје смео обнављати нити оправљати. Хришћани несу смели учити своју децу читати и писати, чак друго одело морали су посити, да се разликују од правоверних, другачије јахати и т. д.[1])

Када је после кратке ере слободоумља и толеранције наступила за споменутога калифе Мотавакила реакција у корист апсолутној вери у коран, те ортодоксна странка преовладала, наступише по иноверпике и опет тешки дани гоњења. Сви хришћани и Чивути морали

[1]) Hauri: „der Islam“ по: Journal asiatique de Paris, Serie IV. p. 495. стр. 157.

су поред осталих обележја дати, да им се једна рука жигоше. Која би се рука напила да није жигосана, била би по законској заповеди оцечена.[1])

Кад Арапи у половини VII столећа освојише Египат, прича се, да су спалили остатке велике александријске библиотеке, јер философираху: Ако је у тим књигама исто, што и у корану, онда нам несу нужне, те није штете, ако изгоре; ако је у њима пак нечега другог но у корану, то ће оне бити штетне по праву веру и заводиће правовернике на криви пут, те нам је дужност, да их спалимо.

И ако овај факат није историјски уједмчен, ипак је вероватан и згодно слика прво доба мухамедове вере и интолерантан дух, кога је ова створила. А овај је туђио мухамедовце од свега, што није мухамеданско.

То отуђење сметало је потпуно у први мах Арапима и њихову напретку. Они се клонише оних од којих би могли, необразовани као што беху, много што шта, управо рећи, све научити. А питање је, да су сами себи остављени, кад би стигли остале културније народе у њиховом напретку, а камо ли кад би би се успели и сами до оног културног савршенства, које видимо да су на основу културе и напретка Византинаца, Парза и Визигота, дакле самих немухамедоваца, за најкраће време постигли?

Но непрестани дотицај са цивилизираним народима, које су подјармили, доведе Арапе до тога, да су морали увидети њихову умну надмоћ. Они се уверише, да светом и народима не влада само мач и физичка сила, но да ум господари. Освојили беху многе земље, подјармили беху многе народе, али уједно почеше сами подлегати њиховом културном утицају. Најважнија звања у управи државној, у управи покорених земаља, морадоше уступити иноверцима, јер се за ова искало како опћа тако и стручна знања. Нужда их тако задахну помирљивијим духом. Они увидеше своју слабост и своје недостатке, те кад се под владалачким

[1]) Ibidem, Makrisi, код J. v. Hammer-a: „Länderverwaltung“ стр. 84.

домом Хашема влада учврстила и постала мирољубивијом, почеше Арани сами себе посматрати; на брзо осетише своје незнање, увидеше, да њима као владаоцима света још много што пта не достаје.[1])

Приближив се тако мало по мало немухамеданским народима, подаше се толико њиховом културпом утицају, да су за кратко време присвојили себи све туђе образоваше, те се далеко узвисили изнад петолеранције фанатичнога корана.

Седми по реду калифа Ма'мун, онај исти за чије је владе слободоумље надвладало консервативну странку, увиђа надмоћ других народности, те у тежњи да их као учитеље за свој народ придобије, укиде сва она спољашња обележја немухамедоваца, која их понижаваху и отуђиваху и изједначи их скоро са свим у политичким правима са мухамедовцима.

„Из тих уредаба проистиче срећно зближење оних, који су требали да уче и оних, који су их могли чему научити, и срећне последице овог зближења огледају се за кратко време ове слободоумне владе у арапској цивилизацији, која тада достиже свој врхунац. Арани беху даровит народ, даровити ученици, те за кратко време наткрилише своје учитеље".[2])

Када је доцније наступила позната нам реакција, те када је опет коран мухамеданским светом безусловно завладао, оживела је њиме и опет интолеранција, која је затворила мухамедански свет испред свију осталих неверних народа. „Ђаури" и „Френки" сматрају се и опет као највећи непријатељи, те мухамедовци (а видимо сада то најбоље на Турцима), и ако увиђају надмоћ хришћанске Јевроне, као своје природне учитељице, не могу да се склоне да отворе врата њеној цивилизацији, нити показују воље ни труда, да од ње што науче. Споменусмо већ, да је ратна техника и њено усавршаваше кап'да једини прави изузетак у тој пасивној упорној опозицији.

[1]) Oelsner: Literatur der Saracener, стр. 34.

[2]) Oelsner, на истом месту.

Задахнут коран том погрешном и неоправданом мишљу, да је Ислам једина добра и права вера, која може да усрећи, позива он своје верне, да је шире и распростиру, и уверава их, да су они од Бога изабрани и одређени, да буду носиоци њени. Сам Алах позива верне, да је шире свима средствима, па макар и насилно.

Ту жељу, да му се вера што више рашири и овлада светом, потпомогао је Мухамед уверавањем, да су неверници и самоме Богу мрски, јер су они непријатељи његови, непријатељи праве вере, непријатељи принципа добра, за чијим извађањем вера тежи.

Као такови су они онда и непријатељи мухамеданцима, који су по вери претставници принципа добра.

Тиме је потпуно заоштрио опреку и разлику између верних и неверних, и дао је читавом мухамеданском свету у природној му борби за живот и самоодржање злокобни карактер офензиве. Он га је довео у вечити крвави сукоб са целим осталим светом, у коме се због несаразмерне поделе и умних и физичких сила, за кратко време политички на брзо подигао и осилио, али се још брже истрошио, изнемогао и пропао, ма да коран вернима другачију судбу обриче.[1])

Сам Мухамед је своје прве успехе при ширењу своје вере имао највише да захвали мачу и убојној сили, те у уверењу, да је ово најзгодније средство, јер доноси и материјалних користи борцима за веру, што је свакако морало задобити за се хајдучка бедуинска племена, позива он своје праверне у „свети рат“ против свију својих непријатеља и непријатеља божјих, да силом принуде злоковарне и невољале неверника, да правог Бога и праву његову вољу признаду.

У многим Сурама[2]) се позивају верни у свети рат

---

[1]) Н. пр. Сура III.: „Подстичи пророче верне на бој; двадесет истрајних верних победиће две стотине неверника, а стотину верних победиће хиљаду неверника, јер су они неразуман народ“. У истом смислу говори Сура VIII. и друге.

[2]) На пр. Сура II, IV., VIII., IX., XLVII., XXII., и т. д.

за веру и сувишно би било да све позиве цитирамо, нека нам ови као пример послуже.

Сура IX. вели: „О верни! Шта вам би, те зловољно обористе главе, кад вам се рекло: пођите у бој и борите се за веру божју? Зар вам се боље допада овај но будући живот? Заиста је брига за земаљски живот врло мала према бризи за будући живот. А ако ви не пођете у бој, бациће Бог на вас велику и тешку клетву и поставиће други народ на ваше место. Ако ви Мухамеду не помогнете, помоћи ће му ја, као што сам му и до сада помагао ..... Пођите дакле у бој лако и тешко оружани и уложите крв и имање ваше у борбу за веру божју, то ће бити за вас најбоље, ако можете то да увидите“.

У X. Сури опет: „О верни, савлађујте неверника, који су вам у домашају, нека осете вашу строгост, јер знајте, да је Бог с онима, који га се боје“.

У Сури XXIV. (ако сам је добро забележио) налаже пророк у име Алахово: „Један део мојих привржeника нека непрестано води рат за истину, док се сви не покоре правом истинитом Богу“.

Да би охрабрио своје борце и осмелио их, да се не боје смрти, уверава Мухамед у Сури III.: „Ни један човек не може умрети без воље божје. као што пише у књизи, која одређује свему време“.

Онима пак, који у светом боју падну, обећава се рај са свима његовим наслађама и блаженствима: „Ко се бори за веру божју добиће, или пао или победио, велику награду“.[1]) „Они ће доћи у баште наводњене потоцима, а кад буду јели слаткога воћа из ових башта рећи ће, ми смо се овим воћем већ пре служили као храном, тако је налик на ово. И чисте и нетакнуте девице пашће им у део, и вечито ће тамо остати“.[2])

Овај свети рат чини, те сви народи мухамедански ступају као освојачи у историју, те оснивају војничке државе, које трају само дотле, докле је народ физички

[1]) Сура IV. и многе друге.

[2]) Сура II.

толико јак, да их је кадар силом оружја да одржи. Чим га снага и ратничка способност почне остављати, распадну се ове државе саме по себи.

По душевни и културни живот и напредак мухамедоваца има овај „свети рат“ двојаких последица.

Донекле је за њих од користи, што уклања из народа међусобне зађевице и кавге, те ствара од њих чврсту и компактну, једном мишљу фанатизовану масу, и води је у рат на остали свет, на освајање. Тако они оснивају државе заједничком снагом, коју би иначе само о себе кршили.

С друге стране је тај вечити „свети рат“ од неизмерне штете по душевни напредак народа. Сваки народ у ратовима дивља. Рат руши и квари својим грозотама етичке и естетичке принципе, који морају бити основ и подлога свем душевном вишем животу и цивилизацији. Он одучава човека од мирна културна занимања, одузима покољима и крвопролићима својим многу радну снагу, која би на опћем културном пољу успешно делала, а бојазан и страх за безбедност и сигурност живота и имања чини, те за време рата седе скоро сви културни фактори скрштених руку; њихово доба радиности је само мирна доколица и безбедност живота и тековине, а ове безбедности у рату нестаје.

Осим тога уништава и руши рат директно културу и њене производе и много треба времена земљи, где се рат водио, да се његове тешке ране залече.

Како ли мора стајати са напретком културе у мухамеданским земљама, где треба по заповеди пророковој и алаховој да се рат вечито води, јер ће увек бити на свету неверника, који се оружјем морају нагнати, да се покоре вољи алаховој.

Сам пример пророков, који је све своје успехе имао само мачу да захвали, рђаво је утицао на следбенике његове. Он је санкционисао рат као пробатно сретство, којим се до цели долази. Сваки доцнији нови проповедник у свету ислама, или реформатор његов, (а

ови су се неколико пута појављивали) ставио је своју идеју на врх од мача, и учинио је, да је њено примање и ширење зависило само од војничког успеха присташа ове идеје.

Отуда многи грађански ратови у свима мухамеданским земљама, који наравно воде само расулу и пропасти.

Па и друга зла последица проистиче из света рата, све ако се овај и срећно по мухамедовце сврши, што је свакако сумњиво, те и ако сав терет његов буде падао на иноверике и њихове земље, против којих је вођен.

Војнички успеси врло често шкоде здравом унутарњем развоју народа и државе; они чине, те се и сувише мало пажња поклања факторима, на којима се оснива државни напредак. Тако бива и са исламовим државама; оне почну поред свију спољашњих успеха опадати, а „свети рат“, који се непрестано водио, много је томе допринео. [1])

Необорива је дакле истина, што је тврди умни и трезвени Бекл, да су највећа зла, за која човечанство зна: рат и верска гоњења, јер обоје уништују културу. [2])

Оба ова зла јесу природан продукат назора исламових, те је на тај начин овај једини и искључиво крив, што мухамеданци нигде не напредују. Ратоборна раздраженост и фанатизам спојен са крајном интолеранцијом, обоје стална обележја народа исламових, чине, те душевни живот њихов није кадар, да узме виша полета и да се очитује у тежњи за мирним културним радом. Такав печат удара Ислам на народе своје; сапаришући их одузима их он великој светској идеји културног усавршавања, на којој се оснива будућност народā. Тим духом корановим задахнути пропадоше Арапи, тај дух истискује и Турке из реда народā, који могу да напредују и који ће напредовати.

Остаје нам да посмотримо како се под утицајем

[1]) Hauri, споменуто дело, X. стр. 159.

[2]) Buckle, o. c. I. IV. стр. 162.

корана развија унутарњи друштвени живот његових народа; да ли је коран кадар, да бар овде, у њиховој сепарисаној заједници, у засебном свету, поведе следбенике своје бољем и срећнијем животу и општем благостању?

Природни је закон и доказана истина, да се друштво људско развија само на темељу здрава живота у породици. Као што је човек као индивидуум прототип целога друштва људског,[1]) тако је и породица у свом животу прототип народног живота. Породица се састоји из индивидуа везаних јединством порекла, народ из породица међусобно везаних истим обележјем језика, обичаја и т. д. Тако је дакле породица за се народ у минијатури. Она одхрањује и одгаја у себи потоње нараштаје, потоњи народ, а одхрањује га и телесно и душевно по својим узорима.

Умна и душевна храна, која се детету у породици пружа, од толикога је утицаја на дух детињи, да се овај развија само по њеним узорима; породица дакле даје већ у напред обележаја будућем животу члана њеног и одређује правац и начин мишљења и душевна рада његова.

Гибак детињи дух прима као мекан восак сваки утисак с поља, све за њ пријања, било то добро или зло. Дете се сукцесивно богати емпиричким знањем и премисама, које ће доцније да употреби у својој филозофији у животу, оне су мотиви свом његовом раду.

Од ваљаности или погрешности ових премиса и основних начела, која су му у младо доба у породици у душу усађена, зависиће и развој његове филозофије и резоновања, те и његов доцнији живот и рад.

Друга истина је, која са првом стоји у најтешњој свези јесте, да се породица и здрав живот у њој оснива и развија само на подједнакој подели права и дужности између мужа и жене.[2]) Она ваља да стоји

[1]) Дрепер, поменуто дело, у уводу.

[2]) Џон Ст. Мил: „Потчињеност женскиља". „Моје је мишлење ово: да је начело по коме се управљају друштвени односаји међу обојим полима,

уз мужа достојно, као друга и пријатељица, не као робиња и сретство и ствар његова, да дели с њиме у животу добро и зло, радост и жалост, да их руководе у главном исти и заједнички интереси, заједничка брига за свој пород, за бољитак и напредак његов.

Да видимо дакле какве је одношаје створио коран утицајем својих заповести у породичном животу, у какав је положај ставио он жену према мужу?

Кад се Мухамед са својом вером појавио, затекао је он у Арапа многоженство, што лежи у снажној чулној природи источњака на и Арапа. Жена беше у њих као у некултурна, ратничка народа, где јунаштво и снага беше идеал људског савршенства, човеку наравно запостављена. Она не могаше по својој слабијој природи вршити оно, што код њих беше од највеће важности: она се не могаше са оружјем борити. Њој беше остављена кућа и домаћи посао, али иначе беше слободна у свом животу и раду, премда је никакови особити закони не узимаху у заштиту. Личним особинама утицала је она на свога мужа и своју околину, а често се, обдарена необичном интелигенцијом духа, истицала и у јавном животу. Тако нам се спомињу женски песници у Арапа пре Мухамеда.[1])

Но поред свега тога беше она од подређена значаја, а као са таковом поступа и Мухамед, и ако је бар донекле показао добре воље, да крановим законима у неколико поправи положај њен у социјалном животу, те да узме жену у заштиту бар од најгоре људске самоволје.

Кроз цео коран наилазимо на исту појаву, он омаловажава жену и њен значај. У Сури четвртој наређује пророк: „Људи се претпостављају женама, јер их је и Бог обдарио преимућствима, а и с тога,

---

т. ј. законита потчињеност једног пола другоме у самој битности својој, лажно, и да је то једна од најглавнијих препрека у развитку човештва; с тога то начело ваља заменути с начелом потпуне једнакости, не дајући једном полу повластица а другом чинити препреке".

[1]) Hellwald: Kulturgeschichte, II. књ. стр. 100.

што их ови издржавају. Честите жене треба дакле да буду послушне и да ћуте, па ће им Бог бити заштитник“.

То запостављање видимо из оваких Сура директно, а индиректно видимо то из тога, што нигде не спомиње жене као неки фактор у социјалном животу; нигде се не говори, па чак ни у браку, осим цигло на два три места, при наслеђу и миразу, о њиховим правима, но само о њиховој дужности према мушкињу. Он их свугде сматра само као ствар, као сретство и објекат чулног уживања и забаве мушкараца без икаквог узвишенијег значаја по исте.

Као створења без прāвā, као стварна сретства он их препоручује само благости и милосрђу људском, да буду добри и праведни према њима. Ако се човеку жена не свиди, оставио му је коран лак начин, да је се човек опрости, јер се по корану брачне везе врло лако кидају; женама пак није тужба за развод брака ни у изузетним случајевима дозвољена, јер се коран није могао узвијнути до те висине, да увиди и пропагира право женскога индивидуа, и да захте, да закон подједнако с њоме као и са човеком поступа.

Једно предање у Сонни вели:[1]) „Поступајте са женом благо. Она је створена из крива ребра, те и оно што је на њој најбоље, налик је на њега. Ако хоћеш да је исправиш, пребиће се, ако је оставиш каква је, остаће и даље крива. За то поступај са женом благо“.

А у својој последњој проповеди вели се, да је рекао пророк: „Поступајте добро са вашим женама, јер оне су код вас као робиње, те немају моћи, даураде што год у своју корист, ни у стварима, које се бап њих самих тичу“.[2])

Но мишљење пророково о женама најбоље нам се износи на оним местима у корану, где он говори о животу после смрти, те се обећавају насладе и уживања правоверним што ће их наћи у рају, ако су стекли заслугā за веру, те пали у светоме рату или

[1]) и [2]) Обоје по Hauri-у: „Muir: „„Life of Mahomet““ стр. 121.

без греха оставили овај земни свет. Свакоме се такоме, осим осталих радости и сласти, обећавају красне црнооке, вечито младе девице (хурије). Ту је са свим јасно обележен само чулни и похотни значај женскиња по људе. Оне долазе у са свим чулној претстави о рају само као некакво сретство награде, а о њиховом животу после смрти, о наградама које њих тамо чекају, ако су у овом животу честите и ваљане биле, нема спомена.

Душевни њен живот и рад, који треба у породичној сугласици да допуњује мушки душевни живот, коран је са свим изгубио из вида; он не рачуна са душом женском но само са телом њеним. Зле последице овога схваћања опажају се на све стране у животу.

Полазећи са тога становишта, ускраћују мухамедански народи женској деци и оно мало образовања, које мушкој пружају. Женска деца одузета су јавној и општој настави, ако се о овој већ у опће каква брига води. „Учите девојке прести, плести и ткати, а оканите се да их учите читати и писати“ вели јавно мњење у мухамеданаца.[1])

Осим тога одузима коран својим одредбама женскињу још и могућност, да може долазити у дотицај и општити са мушкима, којом приликом би се могло бар колико толико надокнадити њихово запемарено образовање, јер би из тога општења женске бар што то научиле.

Пред очима му је само тело женско и његова вредност по мушке, с тога чува коран налозима својим то њено тело од пожудних очију других људи.

У име Алаха заповеда пророк својим верним у Сури XXIV.: „Реци пророче верним женама, да оборе очи и да се чувају блуда, да не показују своје дражи (овде се мисли лице), осим онога што морају да покажу, а праве дражи смеју показивати само пред оцем и мужем“.

[1]) Kremer „Kulturgeschichte des Orients“ II. књ. 133 стр.

У Сури XXXIII. налаже даље пророк у име Алаха: „Реци пророче твојим женама и кћерима и женама верних, да пребаце преко себе огртач, кад излазе куд год“. Огртач овај (фереца) увијао је и крио цело тело и остављао мали отворен простор само за очи.

И у другим сурама се строго кара општење жена са мушкима. Овоме налогу су дале повода што неморалне неке појаве у околини пророка, што опет његова лична љубомора, која се особито у старијем добу његовом јако истицала.[1])

После таковних наредаба наравно да се онда женске несу смеле појављивати у друштву мушких, нити општити са њима. Оне су за вечита времена искључене из општа и заједничка друштвена саобраћаја и одузете сваком учешћу у свима вишим умним и душевним интересима. За време целог свог живота жена је затворена у узак кућевни круг, а њено образовање је постало немогуће.

Тако бй ударен темељ кобном харемском животу, оном „ропству, које је тако у свима мослимским државама утицало и на мушки и на женски род, да обоје утонуше у незнању и лењости, те далеко осташе иза западних земаља“.[2])

Овоме злу је свакако много допринопогло и санкционисање многоженства,[3]) које је коран оставио и на даље да постоји; а да и ова установа и из којих узрока, штетно утиче на напредак у породици, друштву и народу, држим да није нужно да се тек доказује.

Фамилијаран живот је тим одредбама кораповим са свим разорен. Нема код њих заједничког живота: оне тихе хармоније у породици, где се душевни појави између мужа и жене испреплећу, допуњују и стичу у жижи међусобна споразума и међусобна постицања на природом им додељен рад.

---

[1]) Hellwald, „Kulturgeschichte“ I. књ. 103 стр.

[2]) Hellwald, o. c. на истом месту.

[3]) У Сури IV. опширно се говори о односшају мужа и жêнâ, овде је санкционисање многожепства у најјаснијем облику изречено.

Између њих је велика провала, која их дели. Жена живи засебно у „харему“, муж у свом „селамлику“; свако од њих има своје засебне интересе, засебан начин посматрања и мишљења, свако од њих има друго друштво, друге забаве.

Женин је видокруг узак; у детињству није примила никаква образовања. не припушта се у друштва мушка, да бар што то чује и научи, но је непрестано у друштву жêнâ, које су исто тако необразоване, као и сама што је.

Предмет разговора им је у недосташици свију виших душевних и умних побуда, ривалисање о љубави господаревој, сплеткарење, и чулно уживање у полним односајима, због кога мисле, да су једино и створене, те их ово врло често наводи на неморал. „У избору предмета за разговор несу ни најмање пробирачице, и ништа ти нема ружније, но слушати старе матроне и младе девојке, где говоре о теми, која би и најразвраћенијој заштакињи крв у образе нагнала“.[1])

Па каква она може онда бити мужу жена, каква она може бити детету мати, каква му знања може приопћити, какова духа улити и примера дати? А „утлив матере на синове у детињству и младости, (жеља младића, да се покаже што бољи међу младим девојкама), у свима познатим временима, јако је утицао на развиће карактера и служио је као покретач у неким најважнијим коракима прогреса у цивилизацији“.[2])

Овог материног оплемењујућег утицаја у свету Ислама нема. Деца одрашћују у кужној атмосфери чулна, плотска уживања, оно им се од ране младости претставља као мета и сврха живота, па је ли чудо, што се по харемима одхрањују само покварене, деморалисане генерације без племенитих побуда и виших тежња?

Обично је већ у деци и осећај стида угушен, јер жене у харему хотимице деморалишу и кваре једна

[1]) Vámbéry: „Sittenbilder aus dem Morgenlande“. Leipz. 1876. стр. 23.
[2]) Џ. Ст. Мил: „Потчињеност женскиња“, стр. 186.

другој децу, из суревњивости због љубави и првенства. Шта ће дакле понети сваки нов нараштај из харема у живот?

И живот мушког рода исламових народа трпи велика уштрба од овога искључења жена из јавног живота и општег саобраћаја. Њему не достаје благотворнога ублажујућега утицаја, кога жена собом доноси. Живот му је монотон и једностран; не зачињава га блага женска душа, која би требала да га оплемењава и води осећајима, до којих мушкарац сам својом грубљом природом тешко долази. Жена треба да блажи његове сурове особине, да га привикава на чедност, а уједно да буди у њему прави витешки дух: јунаштво и смелост према снажном и снажнијем противнику, а милосрђе и великодушност према слабима и немоћнима, које витез треба да брани и штити. Витешки дух у источних народа за то се здраво разликује од онога хришћанско-западњачкога, јер му не достаје једнога од главних обележја: заштита слабих и милости за побеђенога. Карактер мухамедовапа је обично дивљи и окрутан, те је склон, вођен бесним верским фанатизмом, на све грозоте, које на сваком кораку сусретамо, и о којима би и наш народ умео много да прича.

У мухамеданском свету немају дакле жене никаква утицаја на развитак друштвене чедности, а њихов баш овај утицај јако је утицао на две најочитије црте новијег европског живота, на гнушање од рата и склоност филантропији, а и једно и друго добре су црте.[1])

Да је остављена у свету ислама могућност женска утицаја, без сумње би женске поправиле, дасе дивљи ратоборни дух и интолеранција, које је обоје коран у својих народа створио, бар што то ублаже, оне би својим утицајем сградиле мало по мало мост између јевропске цивилизације са њеним бољим тековинама и између конзервативнога духа у мухамедоваца, те изгладиле оне велике диференције и опреке између праваца њихових.

[1]) Мил, о. с. стр. 192.

И чедност у друштвеном саобраћају мушких неје се због тога могла скоро никако развити; у мушкараца нема њежних осећаја за лепоту и ред, нема милосрђа а и сам осећај за морал и стид много пада, јер човеку неје тако тешко и не вређа му толико понос и сујету осрамотити се, свашта и рећи и учинити пред другим мушким, колико пред женском.

Ради поређења, како цене и држе жену образовани јевропски народи, а како мухамедовци, а и с тога што је заиста красно и у пуном опсегу нацртао утицај жене на друштвени развитак народа и човечанства, навешћемо мисли песника-философа Шилера о жени у његовој песми „Würde der Frauen“. Ево најглавнијега из те песме:

Ehret die Frauen, sie flechten und weben,
Himmlische Rosen in's irdische Leben.

. . . . . .

Sie nähren wachsam das ewige Feuer
Schöner Gefühle mit heiliger Hand.
Mit sanft überredender Bitte
Führen die Frauen das Scepter der Sitte,
Löschen die Zwietracht die tobend entglüth,
Lehren die Kräfte, die feindlich sich hassen,
Sich in liebender Form zu umfassen
Und vereinen, was ewig sich flieht.

Каква ли је разлика између образоване западкиње и необразоване мухамеданке! На разлици овој много се оснива све већи напредак млађих генерација у хришћанској Јевропи, а све већи назадак и пропадање мухамедовских поколења. Полигамија и разрушен породични живот томе је крив, на јаз између мужа и жене, а све је то створио коран својим одредбама.

Но да се сад обазремо, кад већ говоримо о судби будућих нараштаја мухамеданских народа и напретка њихових нових генерација, још на једну чињеницу, која је поред породице од највећег утицаја на друштвени живот и његове односаје.

Та је чињеница школа, која изван породице окупира душу детињу и даје правца духу детињем духу

млађих нараштаја, у коме ће да се развија, јер је она одгајилиште њихово. У школи се полаже основ свем даљем умном напретку народа.

Она отвара очи детету, будућем човеку и грађанину државе, члану народа и читаве заједнице човечанства, она му пружа хране духу и учи га мислити, а треба да га научи (наравно само уз помоћ родитеља), да разумно и морално мисли. Семе, које она сади у младу душу, треба да је одабрано и здраво, само ће тако корисна и добра плода донети, само ће тако моћи појединац и сума појединаца — друштво људско — напредовати.

Колико је народ умно напредовао видећемо, ако бацимо поглед на стање његових школа, јер је то стање, добро или рђаво, доказ, колико народ појми важност школе, те води бригу о њој, јер ће у њу да положи будућност своју, снагу своју, — умни напредак свога подмлатка. С друге стране опет зависи од стања школā и правца опће јавне народне наставе развој његових способности, његов напредак. Дакле су школа и напредак у битној свези, једно без другога се сада не даје ни замислити.

Да видимо дакле како Ислам потпомаже опће народно образовање, како се он показује у свом утицају са обзиром на школе.

Нужда знања и познавања корана као законика, који се утиче својим одредбама у сва стања и све прилике у животу и појединa човека и читавога друштва, чини, те се са ширењем мухамедове вере доноси свугде и потреба школе, као завода и места, где ће се млађи нараштај научити писму, научити да чита, да се упозна са својом вером и њеним законима.

Но као и свугде иначе, тако је коран и у подизању школа сам себи и својим идејама доследан.

Он се држи својих основно погрешних назора и принципа: да је дат од самога Бога као израз воље његове, дакле пре свега, да је у њему све непогрешиво, а за тим, да је у њему све, што је човеку за

богоугодан живот по његовим назорима нужно. Треба дакле само ваљано проучити коран и то је потпуно довољно за живот, тим пре, што свака даља умна тежња, свако даље испитиваље доводи човека непосредно у колизију са тврдњама његове вере. „Много је — вели се — науке, а кратак је живот; узми од наукā оно, што ти је нужно за веру, а остави се осталога“. Школа исламова дакле има скучен обим и круг рада и наставе, она не одговара своме правом задатку, јер га не упознаје бар у главном са свима тековинама умног развоја људског. Она му не пружа ни близу онолико знања, колико је човеку нужно, ако хоће да човечанство стигне у његовом напретку, а камо ли, да га спреми, да као члан човечанске заједнице и самостално у напред коракне и даде агије њеном усавршавању ма у коме обзиру.

Чим дете ступи у школу и научи слова распознавати, даје му се у руке у место разна основна знања, (које би га интелектуално развило и обогатило о истинитим премисама за његову доцнију философију у животу) коран, који душевни живот поведе одмах у почетку зрелија му развоја кривим путем безусловна вероваља и консерватизма, те га отуђи идеалисању о каквом год напретку. Даље развија он у детету већ од куће донесену мржњу и неповерење према свима иноверцима и надоји га духом верске интолеранције. Нека нам као пример, у каквом духу коран одхрањује млађе нараштаје, послужи ова молитва, која се чита и учи у школи: „Боже! Уништи неверника и идолопоклонике, непријатеље твоје и непријатеље праве вере .... Боже, учини им децу сирочадима, разори им домове и предај и њих и жене им и децу, сроднике, робове, цело племе, земљу и сва блага њихова као плен Мослимима“.[1])

Сами мухамеданци не могу у себи наћи иницијативе и снаге, да се отргну мраку и незнању које их окружује, а вера их заваћа и туђи од оних, који би

[1]) Lane: „Sitten und Gebräuche in Ober-Aegypten“ III. књ. стр. 225.

им могли помоћи, да прену, да се отму летаргији и почну напродовати. Каква их дакле будућност чека?

Осим тога учи коран подмладак верних својих нечему, што је од неизмерна уптрба по сав душевни живот њихов, и што је узрок, те је радне енергије у свију мухамедоваца нестало, те гледају појаве око себе, гледају своју свестрану пропаст скрштених руку.

По речима крановим све што човек мисли, све што ради, не мисли и не ради тако за то, што хоће тако да мисли и ради, или је уверен, да треба тако да буде. Он све то чини за то, што тако мора да буде, јер је већ све у напред одређено и у вечитој књизи судбе забележено, кад ће се, шта ће се, и како ће се збити.

(Свршиће се).

УСПОМЕНЕ ИЗ ИТАЛИЈЕ.

ОД ДР. ЂОРЂА ДЕРЕ.

НАПОЉ.

(Наставак.)

Народни музеј (Museo nazionale) највећа дика и слава Напоља. — Помпејанске фреско-слике и мозаици. — Мраморне, бронзане и живописне ремек-работе. — Библиотека.

Напољ није само природа раскошно украсила свима својим дражима: дивним и скоро јединственим положајем на мору, благим, здравим поднебљем и бујном вегетацијом, која његову околину чини једним од најроднијих крајева у свету — *Напољ* је на гласу навластито и са својих уметничких драгоцености и старинâ, каквих је у сличном избору и толиком изобиљу тешко наћи у другим местима.

Највећа знаменитост Напоља, његова слава и понос, јесте чувени му народни музеј (Museo nazionale), који се пуним правом уврштује међу прве музеје на свету. Угледно му здање, што се пређе звало Real Museo Borbonico, а од год. 1860 амо носи име Museo nazionale, сграђено у првој половини 16 века, мењало је често своје опредељење: најпре беше оно државна касарна, позније пак велика школа (универзитет), за тим лудница, и опет касарна и универзитет; после тога, на измак прошлога века постаде оно академија лепих вештина и најзад музеј и библиотека.

Напољски народни музеј спаја у себи три главна одељења: *старине*, особито јелинске и римске, *галерију слика* и

библиотеку. Сва три одељења имају велику значајност, али најзнаменитије одељење, са чега тај народни музеј спада у ред првих светских музеја, јесу његове старине, на име јелинске и римске, којима је оно најбогатије међу свима сличним збиркама старога и новога века.

Напољски музеј постаде богат старинама особито тим, што скоро све ствари, нађене и ископане у некадашњим старим римским местима: у Помпеји, Херкулануму, Стабији, Куми, Капуи бише пренесене у поменути музеј. Корачајући по пространим дворанама напољскога музеја, испуњеним сваковрсним старинама, што и са јавним и приватним животом, са религијом и свима појавама давно минулог незнабожачкога света стајаху у свези, и нехотице помишљаш, е је то велика изложба, која ти видно износи слику свеколиког привредног и уметничкога рада двају најславнијих народа старога века: Грка и Римљана. Како би површно и недостатно било о њима наше знање, особито о њиховом приватноме животу, да нам нису оставили у наслеђе своју тако богату књижевност, да нема чувеног напољскога музеја, те неоцењене ризнице, у којој су у толиком обиљу смештене њихове старине! У томе лежи велики значај напољског народнога музеја у културно-историјском погледу. Лепо уздиже Ернст Курцијус ту његову значајност овим речима: „Кад би нешто судбина Помпеје постигла и данашњи сјајни Напољ, то би заробљење његова музеја био за њ највећи губитак и за то не би било пречег и важнијег посла, него да се од пропасти већ једном спасена ремек-дела уметности и индустрије и по други пут спасу и из праха изнесу на видело“.

Најзнаменитија збирка напољског народнога музеја јесу *Помпејанске фреско-слике и мозаици*, названи по Помпеји, где су нађени, из рушевина којега места бише пренесени у поменути музеј. Познато је, да су стари скоро у свима грана ма уметности били изврсни и ненадмашни, навластито у грађевинству и вајарству. Велики беху они и у сликарству; али се од те вештине ни једна работа није сачувала до наших времена. Стари писци славе и узносе са усхићењем живописне ремеке великана сликара из јелинског класичкога доба: Полигнота, Зеуксиса и Парасију, а још већма божанственога

Анела, називајући сретнима оне, којима би дано, да уживају у недостижним обрасцима њихове кичице. Из Јеладе, те ковнице свих лепих вештина пређе преко Азије и Мисира и сликарство у Рим; али се оно не одржа на својој првашњој величини, показујући видљиве знаке назатка и опадања. Живописни радови јелинистичкога и римскога доба су већ субјективнога обележја, у њима се огледа очита јагма за спољашњим ефектом, за чулним, љубавним, често срамотним, скаредним и саблажњивим мотивима, што дабогме са слабљењем политичке моћи и опадањем нравствености и народних врлина стоји у нераздвојној свези.

Но живописним работама јелинистичкога доба, које након великога Александра цветаше нарочито у Александрији, Антиохији, Пергаму и на острву Роду, грађене су фреско-слике и у Помпеји, као што су се Римљани и на другим пољима вештине, па и у књижевности, угледали више на духовне производе јелинистичкога, него ли јелинског класичкога доба. Тому је пак поглавити узрок, што је моралним и друштвеним приликама доба римске империје много више одговарао дух и правац лабавих и разузданих времена владалаца из доба Птолемејског, него ли строгог Периклова века.

Помпеја беше један од мањих градова па се ипак налазио у њему врло угледан број фреско-слика. То доказује, како је свет у првоме веку римске империје страсно љубио вештине, особито живопис, које не беху повластица маленога броја богаташа и умних избраника, већ се сматраху за опште благо. Успостављењем монархије беше у горостасној римској држави настао трајан мир и поредак, за којим након дуготрајних, одвећ крвавих ратова сви жуђаху. Пошто се испунише велики политички задатци, дође време, да се тековине, што беху плод мучних напрезања и тешких ратова минулих времена, у миру уживају. Послове ратне фурије беху замениле вештине и наука, тежња за удобним животом и безбрижним чулним уживањима, па тај се правац из Рима распростре и на провинције, на име на градове доње Италије, где јелинска образованост беше ухватила јачега корена, и где је, као у Помпеји, са цветањем трговине, цветало и веће материјално благостање.

Тако су Помпејанци чинили све и сва, како би што већма улепшали свој боравак на овоме свету, употребљавајући за то навластито и вештине у опште, а понаособ живопис.

Сва здања њихова града: и јавна и приватна, беху украшена умилним и бајним фреско-сликама, које се неповређене сачуваше у мрачним недрима матере земље, под којом су боравиле пуних осамнаест векова! Ископане и на светлост изнесене оне су највећа знаменитост и једно од најскупоценијих блага и украса напољског народног музеја. Има их различитих врстā. Или су грађевинске и декорационе, или спадају у жанр- и историски живопис. Најбогатије је пак у њима представљена јелинска митологија, у којој љубавни призори богова и ироја играју најзнаменитију улогу.

Помпејанске фреско-слике не могу се уврстити међу живописне работе првога реда. Али кад се помисли, да су их на брзу руку градили обични сликари, да оне не беху самостални производи, јер су служиле више на украс, то се и поред свих њихових тамних страна пуним правом морају уздићи и њихове врлине. Оне показују још слабу перспективу, претежнија је у њих пластична него живописна стихија, слаба је на име сама стафажа, заман ћеш тражити у њима и оне дубине и оног жара боје, чиме се одликују живописне работе масних боја, која је врста сликарства непозната била староме веку, нема у њих ни оних финих нијансā у распоређивању светлости и сени — али су за то те помпејанске фреско-слике пуне ведрине и прозрачности, оне су неисцрпиво благо у орнаменталним мотивима, све су јасне и разумљиве, удаљене од дубоко скривене митско-алегоријске стихије, која често тако отежтава право естетичко уживање. Боје тих фреско-слика су хармонично биране, тако да чине утисак живахности и сјајности, а не вређају око као боје за које се каже да дрече. Слике су у опште умилне и бајне, да их се не можеш сит нагледати. По садржини оне су прилагођене духу тадашњега времена, које је цељ живота сматрало у безбрижним уживањима пролазних радости овога света, и тако се слике врзу поглавито око лаких, раскошних и чулних призора, а клониле су се градива, што буде велике страсти и изазивају трагичне афекте.

Да би се помпејанске фреско-слике потанко оцениле по својим врлинама, морале би се написати нарочите књиге. Ми ћемо истаћи овде неке од најзнаменитијих работâ које су црпене из старе грчке историје и митологије. На првоме месту споменућемо слику, како Ахил Агамемноновим изасланицима предаје лепу Бризеиду. Красно дело, које незнаноме уметнику служи доиста на част. Убаво девојче вођено од Ахилова побратима Патрокла, излази са сузним очима и с устезањем пред Агамемнона, који својим људима даје знак, да је одведу у његов шатор. Ови, сажаљавајући девојку, оклевају да изврше заповест свога господара. Ахил стоји на страни. На лицу му се огледа туга и срџба. Лепа је и слика: *Улис* и *Пенелопа*. Улис прерушен у просјачко одело излази пред Пенелопу, тај светли образац жене, која и за дугог, двадесетгодишњега одсуства мужа јој, изложена најтежим искушењима, беше му остала верна. Тиха и чедна појава многотрпне царице представљена је тако истинито, да мора сваког дубоко ганути. Изредна је и работа што износи познати призор из похода старих Јелина на Трој: *жртвовање Ифигеније, кћери Агамемнонове*. По пророчанству могаше јелинска флота из Авлиде само тако излетети на море и искрцати се на тројанској обали, ако врховни вођ Агамемнон кћер своју Ифигенију жртвује богињи Артемиди. Фреско-слика помпејанска црта тако верно тај догађај, да ће сваког у срце такнути. Улис и Диомед носе на жртву Ифигенију, која горко плачући диже нејаке руке к небу. Свештеник Калхант, држећи нож у руци, спрема се, да неумољивој богињи принесе ту невину жртву. На лицу му читаш дубоку жалост и погруженост, што мора да изврши ту немилу дужност, док несретни отац, покоравајући се непроменљивоме наређењу виших покрива своје лице, да не види страшни призор, што му пара срце и задаје рану без пребола. Гледајући кукавнога оца, осећаш његов бол и у својој души и жалићеш га из дубине срца. Изврсна је слика и права психолошка студија и *Медеја*, која се колеба и страсно бори, да ли да убије своју децу. Ту њену душевну борбу оличава нарочито онај мач, који она, још неодлучна, тромо и немарно држи у руци. Па како су дивно насликане оне чиле

играчице, што спадају међу најлепше од свих оних многобројних фреско-слика! Гледајући их рекао би, да и не додирују земљу, већ да као каква виша суштаства лебде слободно у ваздуху, што им је животна стихија!

Богата је збирка помпејанских фреско-слика у напољскоме народноме музеју тако, да се иште много времена, да се она тек овлаш промотри. Али је заиста вредно походити је и више пута, јер бајна лепота тих слика из оног давнашњег незнабожачкога доба пружа ти све то већега ужи вања и, гледајући их подуже, проникнућеш дубље у живот и духовни свет старих, који тако жарко љубише вештине.

Врло знаменита је у напољскоме народноме музеју *збирка вајарских работа од бронзе и старога посуђа*, што је нађено у доњој Италији, особито пак у Херкулануму и Помпеји. Различне ствари од бронзе, што засецају у индустрију и уметност, а односе се на многостране потребе јавнога и приватнога живота, изложене су у појединим просторијама напољскога музеја у безбројној количини. Има их из саме Помпеје до двадесет хиљада! Велики део од њих је знатне уметности. Колико је таквих вештачких работа од мрамора, бронзе и других градива морало бити тек у градовима старе класичне Јеладе, где уметности беху у своме цвету, када их се налазило толико у доњој Италији, на име и у маленој Помпеји! Стари не имађаху тако обилата покућанства, као што га има наше доба; али је оно што се тиче вештачке израде знатно надмашало наше покућанство. На гласу је у напољскоме народноме музеју особито онај велики канделабер (светњак), нађен у неком летњиковцу у Помпеји. Красна работа изредне уметничке вредности! Стари су нарочито своје кладенце радо украшавали вајарским творевинама од бронзе и мрамора, употребљавајући за то обично градиво из митологије. Чувен је у тој врсти *бронзани Фаун*, нађен у рушевинама Помпеје, а представљен како игра. Како је савршено његово тело и сви његови делови те показују необично знање незнанога му творца! Фаун раздраган и испуњен прекомерним миљем и блаженством, изражујући те своје осећаје живим пуцкањем прстију, поскакује весело и ватрено, да се све земља тресе. Гледајући то ремек-дело, рекао би, да оно

живи, тако верно подражава оно природи Па како је диван посао и онај *рибар*, такођер од бронзе. Представљен је како седи украј воде, у коју је бацио удицу. Поглед му је немично управљен на место, где се он нада жељеноме плену. Читаш му из очију, како не може већ да дочека онај тренут, када ће се риба ухватити за удицу. Та работа незнанога уметника може у неколико да разјасни познату ону баладу Гетеову, којој је натпис рибар, а која се такођер одликује особито природношћу и свежином.

Слабије су заступљене у народноме музеју различне драгоцености: минђуше, белензуке, гривне, ланци око врата, драго камење и т. д., а тому је узрок, што су Помпејанци за катастрофе, која затрпа и упропасти њихово место, имали још времена, да спасу своје адиђаре, и што су од тих ствари, које са Помпејом бише претрпане, многе откопане и однесене у познија времена. Тим више се нашло у рушевинама Помпеје различитих јестива (хлебова, брашна, меса, рибе, воћа, зеља и варива), све црно и стврднуто у камен. Нашло се и више јаја, па и читавих; изгледају скоро као свежа тако да не би нико рекао, да је над њима прохујало пуних осамнаест векова! У музеју се могу видети и разноврсна сукна и материје за обућу и одело, што су некада носили Помпејанци. Помпеја је пропала у доба, када римски свет беше огрезао у разузданости и свакоме неморалу. Није само престоница Рим био покварен, већ се морални трулеж беше разврежио у мањој ил већој мери и по свима покрајинама простране империје, а особито је јако захватио градове доње Италије, па и Помпеју. То се огледа и у тадашњим производима вештинâ, на име пластике и живописа.

У напољскоме народноме музеју има нарочита дворана, где су смештене ствари, што јасније и речитије, него ли сви списи старих историка причају о развратном и разузданом животу некадашњих Помпејанаца тако, да томе у данашњем нашем веку, који се и сам не одликује баш моралом, нема примера. Разуме се и по себи, да се у ту дворану, што је пуна свакојаких скаредних и саблажњивих слика и работа, које не штеде ни светиње богова, пуштају само одрасла мушка лица,

а на велику тугу и жалост женскога света, који је, као што је опште знано, већма радознао, него мушки спол.

Врло богата је у народноме музеју *збирка етакала и мањег и већег посуђа*, што је нађено у јелинским градовима доње Италије, и то понајвише у гробницама. Има га до близу четири хиљаде. Судови су и по себи лепи и уметнички сграђени; али им још већма уздижу вредност оне фине мајсторски изведене слике што их красе. Најстарији јелински судови од иловаче, на којима се још очито огледа утицај источних народа, навластито Асираца и Вавилоњана, по облику су доста неспретни. На њима су црне и угасито црвене слике на природној основи од глине. За тим долазе судови, грађени у првоме одсеку класичкога доба јелинске уметности, којега производи показују црне слике на црвеној основи, и работе другога одсека поменутога доба са црвеним сликама на црној основи. Посуђе тога доба, а нарочито из другога му одсека, одликује се лепотом облика, лакоћом глине, изврсном глачином и финим и отменим укусом орнаментике те сведочи како је тада бујно било развијено сликарство. Главно место где су се градили ти судови, беше Атина, а цветање те гране вештине спада у другу половину петога и прву половину четвртога века.

Посуђе познијега доба грађено је навластито у градовима доње Италије. Главно му је обележје обиље сликā. Са посуђем тих времена настаје опадање те гране уметности. Прост, строги стил пређашњег класичкога доба и племенита љупкост, која работама тих времена даје значај чисте прекаљене лепоте, уступа место претоварености, блиставом сјају и раскошу, што је неварљиво сведочанство покваренога и изопаченог укуса. Судови тога доба не утичу, као творевине праве уметности, својом унутрашњом врлином, чинећи трајан утисак на душу гледаочеву, колико упадају у очи својом громорношћу, грађени поглавито на ту сврху, да производе спољашњи учинак.

Стари су љубили особито и *мозаик* па су далеко дотерали и у тој вештини. Мозаик који је нека врста сликарства, служи на име на украшавање пода. То је врло мучна работа,

јер иште много времена, труда и трошка. Безбројне мале коцке од камена, мрамора, глине, стакла или драгога камења утискују се чврсто у подлогу једна уз другу, као што се, на пример, на везовима пижу бодови. Такав мозаик-посао је за чудо солидан и дуготрајан, не уди му ни влага, те је подесан нарочито и за украшавање купатила. Њиме се могу израђивати различите фигуре па и повеће слике.

Мозаик-сликарство је најлепше цветало у јелинистичко доба, којега је богатство и раскош јако годио тој тако скупоценој вештини. Врло омиљено беше оно и у доба римске империје. То доказују на име куће и летњиковци богатијих Римљана и већа јавна купатила, која беху украшена све то лепшим и дивнијим мозаик-работама. Много такових мозаика је нађено и у рушевинама несретне Помпеје. Најзнаменитији мозаик старога века, што се сачувао до наших времена, јесте: *битка Александра Великога са персијским краљем Даријем Кодоманом код Иса*. Нађен је 14 октобра 1831. у тако званој Фауновој кући (Casa del Fauno) у Помпеји, а пренет је у напољски народни музеј, те је сада једна од његових највећих драгоцености. Висок је десет, а широк двадесет стопа. Грађен је по живописној работи некада чувене сликарке *Јелене*, кћери Тимонове из Мисира, и значајан је не само по својој уметничкој вредности у опште, него навластито и с тога, што се по њему може јасно судити, како је јако било развијено у духовитих Јелина и сликарство. Како је огроман упечатак откривење те ремек старине учинило у ученом и уметничкоме свету, сведоче и ове речи великана писца Гетеа: „Ни садашњост, ни будућност неће моћи довољно протумачити то чудо вештине; ма колико га ми посматрали, испитивали и разјашњавали, мораћемо се најзад ипак натраг вратити ка простом и чистоме дивљењу његових лепота“.

Поменути мозаик представља онај моменат битке, где се победа пресудно клони на страну великога Александра. Македонски јунак, коме шлем беше пао са главе, јури на челу своје одушевљене коњице неодољиво кроз усколебане редове непријатељске, обарајући их десно и лево. Око Дарија је велик покољ. Брат његов, племенити Оксатрес, од-

бија колико још само може силну навалу македонске коњице. Али му је коњ рањен и он сам тешким копљем краља Александра прободен. Страх и трепет обузе Персијанце; сви стану бежати на у том бегству повуку собом и убојна кола краља Дарија. Да би спасао свога господара, скочи брзо један отмен Персијанац са свога коња и понуди га краљу, прегоревајући свој сопствени живот. Али Дарије, не марећи за свој спас, окренуо лице ка своме брату, који беше на умору, и пружио му руке, као да хоће да га заклони. Дивљењу, које у нама изазива неодољива храброст млађаног Александра, који личи више на полубога, него на човека, држи равнотежу искрено сажаљење према несретноме Дарију, који показује толику душевну величину, да и ако је физично подлегао, он ипак побеђује морално. Како је красна и цела слика и поједини јој делови: људи и коњи, одело и оружје, поврх свега пак живе оне црте лица̄, у којима се као у јасну огледалу огледају различити покрети душе сваког појединога! Рећати све врлине те слике, не би водило циљу, јер су оне неисцрпне. И за то не остаје друго, него је што дуже и што чешће посматрати и дивити се њеној неупоредивој лепоти.

Знамените су у напољскоме народноме музеју и *египатске старине*, што су смештене у две доње дворане. Ту неш видети више мумија старих Египћана, који су живели пре три тисуће година. Тела су им сада сасвим црне боје, а сама кост и кожа; у једне женскс сачувала се још и коса.

Стари Мисир је колевка културе васколикога човечанства; тој земљи и најдуховитији народ старога века, Јелини, имају много да захвале. Како вешто знађаху Мисирци да балсамују тела својих мртвих! И данас се налазе у њиховој земљи добро сачуване мумије људи што су живели пре више тисућа година, док од лешева њихових савременика, који не беху балсамовани, већ давно нема ни најмањега трага. Вредно је споменути у том египатскоме одељењу и један грчким словима исписан папирус из другога века после Хр., на коме се сачуваше имена свих оних људи, који су градили нилски прокоп. Налази се такођер и више других споменика ископаних у Помпеји и другим околним местима, а стоје у свези са

староегипатским божанствима *Озирисом и Изидом*, што сведочи, како је јако египатска религија за доба римске империје била распрострањена у доњим покрајинама Италије.

На горњем спрату музеја чува се читава библиотека од папируса, која год. 1752 би нађена у рушевинама града Херкуланума. Чинила је до три тисуће свешчића, од којих се сачувало нешто више од половине и ти су од чести и прочитани и разјашњени. Листићи појединих свешчића обмотани око палице и чврсто једно уз друго прилепљени, беху се претворили у гар. Мучан беше заиста посао одвојити их једно од друго и проучити им садржину. Библиотека се односи на списе епикурејца-философа *Филодема* из првога века пре Хр. и у њој се расправљају различне ствари из природних наука.

Напољски музеј је чувен нарочито и са својих кипарских работа од камена и мрамора из старога века. У њему се находи, осим другог, и скоро непрегледан низ статуā и попрсјā римских царева и царица и њихове деце. При гледању тих слйкā оживи у теби на ново цела стара историја, која беше тако богата великим догађајима и значајна а сада, већ давно закључена, пошто толики векови преко ње прохујаше, дејствује она тим дубље и моћније, подстичући нас на размишљање, да наш век са својим великим тековинама на пољу духовне и материјалне културе, на које је тако дичан, стоји у свези са том давно минулом прошлошћу. Збирка мраморних работа није цигло знаменита са угледнога им броја, већ се неке уздижу до значајности правих ремека. Како племенито, достојанствено држање показују слављени заточници слободе и осветници тираније, Атињани *Хармодије* и *Аристогитон*, како ли је чаробна слика *Психе* и *капуанске Венере*, како савршено представљене, као да су створене од саме природе, чувене оне четири фигуре, које Атал, краљ од Пергаме, некада поклонио беше Атини, а које оличавају победу Јелина над суровом силом варварā! Ни кичица највећега живописца неби их могла лепше створити. Иза хладнога мрамора не бйје цигло бйло свежега живота, већ говори јасно и речито и сāма душа. Па како је дивно представљен велики противник *Демостенов Есхин*, у пуној мушкој снази, па ста-

туа проконзула Балба и његова сина на коњу, како је снажан Херкул, прави див и полубог, како ли достојанствена Јунона!

У старих Јелина беше за чудо развијено пластичко осећање, када су умели тако природно и верно да стварају од камена људе и животиње у свем савршенству њихове телесне лепоте. Они беху права чеда природе, од које се не туђаху, већ јој се одаваху и душом и телом и зато и могаху у њу да проникну и да докуче и њене најскривеније лепоте. Али и сама природа утицаше благодетно на развитак њихових уметничких способности. Поднебље им беше топло и благо, ваздух чист, свеж, јасан и провидан, небо ведро и сјајно, дани и ноћи скоро непроменито тихе и пријатне па то све моћно дејствоваше на мирноћу душе и зато се на свима њиховим вештачким творевинама, навластито пак на грађевинским и кипарским работама огледа нека блага тишина, ведрина и складност, што ванредно годи души, које врлине у поменутим гранама уметности данашње наше доба, пуно немира и трзавице, не може никако достићи.

Једна од највећих знаменитости скулпторске уметности, што краси народни музеј у Напољу, и ако не показује обележје праве, прекаљене класичности, јесте тако звани *фарнезанскы бик* (Il toro farnese). То је горостасна кипарска работа, највећа од свих, које су се сачувале из старога века, представљајући читаву групу људи и животиња, што све чини дубок утисак. Створили су је браћа Аполоније и Тавриско из Карије у трећем веку пре Хр. Та група оличава познату ону причу из грчке митологије, како Амфион и Зет казне мајку своју Дирку, која беше душманка њиховој матери Антиопи. Браћа везују Дирку за рогове дивљега бика, да би је овај вукући са собом сву изгазио и на смрт испребијао, а тај грозни призор гледа мирно Антиопа. Творци тога дела, који припадају кругу родских вајара, прекорачавају, као сви представници јелинистичкога правца у опште, строге међе пластике, дајући својој работи живописан карактер. Дело како је израђено одговара више сликарству него скулптури, која захтева, да је пажња усредсређена на главни догађај а да је од њега не одвраћају споредне ствари. Овде видимо

читаву групу људи и животиња, што чине само живописну околину (стафажу) главне ствари, те пристају више у сликарску вештину, а противе се строгим законима пластике. Груписање лица око дивљега бика спада међу најсмелије радоте, које је вајарска вештина до сада створила. Цело дело пуно је драматске живости, захвата већ у поље патоса и изазива страву и ужас. Поједини делови су прави узори савршене технике. Како су лепа тела млађане браће, која се упињу из све снаге, да укроте големога бика и да му за рогове вежу Дирку; како ли је лепа и сама Дирка, која осуђена на страшну смрт, очајно се савија код њихових ногу! Али јагма за драматском живошћу и театралним ефектом не слаже се са правом пластиком, којој карактерна особина и суштина ваља свакад да је *усредсређеност и мирноћа*.

Врло знаменита је по множини, а још више по изврсности слика и *пинакотека* (живописна збирка) напољског народнога музеја. У њој се налазе радови сликара различитих талијанских живописних школа, па и најчувенијих им представника: *Рафаила, Кореџа и Тицијана*. У њој су заступљена и три велика напољска живописца из доба ренесанса: Andrea da Salerno, Cavalier d'Arpino и Caravaggio. Најсјајнији украс целе те галерије су дабогме слике поменутих великана правака-уметника Рафаила, Кореџа и Тицијана. Слика: „Madonna del divino amore“ обасипа духовитога творца јој Рафаила, као и сви његови живописни радови у опште, вечитом славом. Гледајући је уживаш у њој баш као и у самој богоданој природи и свима њеним лепотама: тако је она поред савршене технике проста, чиста, ведра, бајна, неусиљена, без и најмање тежње за сноћашњим ефектом — прави створ мајке природе! Дивне су и слике гласовитога Кореџа: Zingarella или Madonna del Coniglio и венчање св. Катарине. Кореџо је по животу и уметничкоме правцу много сродан Рафаилу. Велик и управо ненадмашан је у распоређивању светлости и сени, које се најнежније преливају једно у друго. И његове слике, као и Рафаилове, одликују се божанском ведрином, неисказаном љупкошћу и невином, безазленом радошћу, те неодољиво утичу на свакога. Задубљен у та бајна, умилна анђеоска лица, на којима се осмејкује тиха, надземаљска ра-

дост, чисто заборављаш на све јаде и невоље овога живота, као да читаш са њих ове речи: Perchè pensa? pensando, s'invecchia — нашто се бринути, та брига прига! — Уз Рафаила и Кореца пристаје достојно Тициан са изредном својом сликом: Danaë, која је, као и све његове друге работе, недостижан узор колоратуре. Вредно је поменути и слику Јулија Романа, која представља свету породицу. *Giulio Romano* беше најодличнији ученик великога Рафаила и једини од знатнијих представника римске живописне школе, који се родио у Риму. Галерију напољскога народног музеја завршују радови немачких и холандеских живописаца.

Велика библиотека напољскога музеја знаменита је нарочито са богате збирке јелинских и римских рукописа и списа из средњега века. Има их на броју више од пет хиљада. С њоме стоји у свези и лепо уређена нумисматичка збирка, богата наиме јелинским и римским новцима.

Из Напоља у Казамићолу.

Напољ је далеко чувен са своје лепоте и дражи, чиме га је обилато обдарила природа. Мало има места у свету, која се могу достојно упоредити у томе погледу са том највећом вароши апенинскога полуострва, а некадашњом престоницом сицилијанске краљевине. „Un pezzo di cielo caduto in terra“ — комад земље, што је пао на земљу — и „Napoli vedere e poi morire“ — Напољ видети па умрети — ти и тима слични усклици нису цигло одушевљени изрази лепотама занесене, очаране песничке душе. Те мисли обузимају свакога, који је имао само прилике да види Напољ, ако иоле има осећања за красоте мајке природе. Али ма да је и по себи леп Напољ, и ма да има диван положај — прави значај и лепота његова јесте у околини му, у напољскоме заливу, коме ће у целом свету зацело мало бити равних.

За прва своја два бављења у Напољу походио сам његов југоисточни део: места Портичи, Резину, Торе дел Греко, Торе дел Анунциату, развалине несретне Помпеје, Кастеламаре, Сорепто и острво Капри. Када бејах и трећи пут у Напољу, год. 1881, наумих да походим и западну страну његова залива, наиме острво Искију, које је највеће у напољском за-

ливу. Те године, 4 марта, беснио је жесток земљетрес на Искији, од кога је највећма страдала убава варошица Казамићола (Casamicciola). То место је на гласу са својих лековитих топлих купатила те се и пуним правом зове „краљица бања“ — „La regina dei bagni“.

Саобраћај са красном околином напољском је врло лак и удобан; одржавају га железни путеви, главне и локалне пруге, и пароброди, на којима се јефтино путује. Преко лета, док траје купање, возе пароброди између Напоља и Казамићоле сваки дан један пут а кашто и двапут, тако да онај, коме је време одмерено, може у један и исти дан из Напоља прећи на Искију, острво разгледати, па се још и натраг вратити.

Беше лепо, ведро јутро месеца августа, кад сам се кренуо из напољске луке пут Искије. Брод је пресецао вале средњом брзином и пут је трајао од прилике два сахата и четврт. Лађа плови с почетка дуж обале, са које се поносито диже у вис Напољ са лавиринтом својих палата, већих и мањих кућа, у којима живи преко по милиуна душа. Пароброд, јездећи крај красне обале Киаје — Chiaja — оставља за собом познату гроту посилипску — Grotta di Posilippo — затим Вергилијево предгорје, на коме је подигнут надгробни споменик великом песнику „Енеиде“, па се онда све већма удаљава од обале; али се ипак види у даљини место, на коме је стајала у старо доба варош Баје (Bajae).

Да чудних промена, што се збивају на овом нашем земаљском шару! Баје су сада тек једва познате по имену, знају за то место још само учени људи, који се баве прошлошћу народа римскога — а некада су Баје биле тако чувене, да им се глас проносио по васцелом тада познатоме свету. Тамо су била знаменита купатила на измак римске републике и за времена царева. Беху то купатила за раскош, камо су се многобројно стицали римски богаташи, не да траже лека телесним својим боловима и бољетицама, већ да се обесно размећу својим богатством, трошећи своје благо и упропашћујући се и физично и морално. „Nullus in orbe sinus Bajis praelucet amoenis!“ — „Красном заливу бајском нигде у свету нема равна!“ — тако кличе један римски богаташ, кад хтеде да сагради себи летњиковац у Бајама. И доиста,

Баје беху један од најлепших крајева у староме свету. Не само да је природа раскошно била разасула над њима све своје дражи, већ је томе у помоћ притекла и човечја вештина, те је још већма подигла природне им лепоте. Грађевине, што су красиле некад бајске обале, изазивале су по казивању старих опште дивљење и чуђење. Летњиковци римских богаташа изгледали су по својој просторији као праве вароши. Беспримеран, скоро невероватан беше раскош, што се у старо доба терао у Бајама. Тако је богати Лукул, кога је Помпеј умесно назвао „римски Ксеркс“, или „Ксеркс у тоги“ — „Xerxes togatus“, — грдним трошком дао прокопати читаве брегове, како би море свео у вештачка језера, а с друге стране дао је читаве морске заливе испунити насипима, да би подигао на њима мраморне зграде. Па где су се некада тако поносито у вис дизале величанствене грађевине, сада се овде онде виде још саме развалине као тужни споменици минуле величине и славе некадашњих Баја. Ратови, што су тамо беснили у првим вековима средњега доба, а још већма маларија, та опака болетица, која влада у великом делу Кампаније, опустошила је те прећс тако чаробне обале, на којима се сада виде још само мајушне куће и трошне колибе убогих рибара!

Након пловидбе од сахата и по приспесмо на острво Прочиду. Ту се диже тврђавица на високој стени, а одатле доплови лађа за по сахата под варошицу Искију, која је главно место на острву истога имена. И над том варошицом се диже тврђавица на високој степи, са које је леп изглед на цели напољски залив. С тога и посећује радо стран свет ту тврђавицу. У Искији се искрца већи део путника, а са осталима настави пароброд свој пут у Казамићолу. Приближујући се томе месту видесмо, како су многе куће оштећене од земљетреса. Ма да беше прошло пет месеци, од када је та несрећа задесила Казамићолу, те се много могло оправити за то време, то је инак још доста зграда било без крова, особито пак у горњем крају варошице.

На обали је било доста света, наиме из простога реда, који је чекао на нове путнике. Док се лађа примицала обали, премишљао сам у себи, како бих се могао најбоље отрести

оних, који би ми можда одвећ ревно нудили своје услуге. Од таквих услуга сам у опште јако презао у Италији. Особито имам непријатних успомена у томе погледу из Напоља. Али како ме је пријатно изненадило, кад сам искрцав се из брода приметио, да се Искијани у томе сасвим разликују од Напољаца, који се баш као цигани намећу странцима. Кад је свет излазио из лађе, нисам приметио ни један једити случај, да се икоји од уроћеника ма и најмање досадно намећао путницима. Био сам већ подалеко одмакао од обале, ушутив се у варошицу, кад ми приђе један млад човек, који познавши јамачно да сам странац, учтиво ми се понуди, да ме проведе кроз варошицу. Радо примим његову понуду. Но ма да ми је његов тихи, смерни глас и цела му појава улевала поверење сирам њега и довољно ми јемчила, да имам посла са поштеним човеком, то ипак држећи се оног златног правила: „Clara pacta boni amici“, или што кажу Талијани: „Chiari patti buoni amici“ — „Јасни уговори, добри пријатељи“ — који пропис има своју вредност нарочито у Италији — запитам га, пошто ће ме водити. На то он рече: „Se volete darmi qualche cosa, à di Lei piacere“ — „Ако хоћете да ми што дате, то по вашој вољи“ — додав, да ће бити задовољан и са најмањим даром. Ја сам се доиста и уверио, да сам имао посла са поштеним човеком. Дао сам му две лире за његов труд, и он ми је топло захвалио на томе. Напољски вођа, с којим се у напред и у свему тачно погодимо, кад му платимо по тој погодби за његов труд, ретко ће се задовољити, већ ће обично захтевати, да му још што дамо.

Казамићола се диже с обале узбрдице и изгледа врло лепо с мора. Доле, на обали, су сграђене веће и угледније куће и те су тек незнатно страдале од земљетреса. Које куће и бише нешто оштећене, те су биле већ у велико оправљене. Што сам пак даље ишао у горњи крај варошице, пустош све то већа и очевиднија. И на оним зградама, које најбоље пролоше од земљетреса, били су зидови мање више попуцани, а које нису могле да одоле тешким ударцима, тима се на земљу сурвали кровови, затрпавши под собом кукавне становнике и њихов иметак. Срушило се близу 500 кућа и пропало је преко 100 људи; још више их је озлеђено. Срећа је

још, што се земљетрес догодио дању, у сахат по подне, кад су се многи људи, наиме из простијег реда, налазили у пољу, а да се земљетрес догодио ноћу, као и оно год. 1883, зацело би стао био далеко више жртава.

Пролазећи кроз улице, приповедао ми је вођа, колико је у којој кући том приликом пропало света. Уђемо у цркву. Она је истина стајала, али је била још јако оштећена. На црквеној је кули стајао сахат, показујући тачно време, кад се збио земљетрес, а то је било у сахат и пет минута по подне. Кроз зидове црквенога здања јапиле су велике пукотине. У цркви крајњи неред. Клупе, иконе и свете утвари разбачене на све стране. Заиста тужан призор!

Кроз поједине улице, које су јаче страдале, није се могло ни пролазити. Рушевине од кућа беху сасвим претрпале путеве. Једне се куће оправљале, а па другима биле прилепљене цедуље, да су на продају. Те се куће након земљетреса јамачно могле купити по врло умерену цену, далеко јефтиније, него кад се куће продају на јавној дражби.

Људи који су се спасли из порушених кућа, становаху под шатрама и у баракама. Кад сам пролазио туд, истрчи преда ме гомилица дечице, која се ту играла. Деца мора да нису осећала тешку несрећу, што задеси њихово родно место и родитеље им, кад се, невина, безазлена, тако ревно одавала веселој својој забави. Дадох сваком од њих по неколико новчића и они, пријатно изненађени тим даром, престану одмах од своје игре и весело отрче у шаторе к својима.

Дођем и на крај варошице. Беше ту не далеко студенац. Унутим се тамо с вођом, да мало отпочинем. Крај студенца затечем неког старца, сетна, суморна. Лице стиснуо у обе руке и оборио земљи. Није нас приметио, кад му се приближисмо. Мора да је и тај старац јако страдао од земљетреса, кад је тако тужан, помислих у себи, и желећи знати, ко је и шта је, назовем му бога и запитам га, рашта је тако сетан и невесео. На то старац, подигав своје очи и приметив, да сам странац и да показујем саучешће спрам њега, приповеди ми тужним гласом, а очи му пуне суза биле, да је у земљетресу изгубио највеће своје благо, што га имаде на овоме свету, добру своју и непрежаљену старицу. Показа ми и

скромни кућерак, у коме су они, истина у убоштву, али у миру и задовољству пробавили већи део свога живота, а који је сада лежао у развалинама.

У срце ме дирну несрећа доброга старца, где слабачак, изнемогао, остаде самохран на овоме свету. Како ли сретнији беше од њега онај Филемон из старог митолошког доба, који је након дуга сретна и блажена живота, дочекав лепу старост са својом старицом, добром и побожном Баукидом, с њоме и преминуо у један исти час! Дадох старцу мален дарак и он ме обасу благословима, као што уме само да благосиља старац, кад сам без помоћи остане на овоме свету.

Диван изглед беше са тога места на све стране, да га се човек не може доста да наужива. Природа се ту краси свима својим красотама. Одасвуд те окружава разноврсно растиње, једно лепше од другог, и јужна дрвета: лимуни, неранџе, гранате, смокве и винова лоза. Грожђе било већ зрело и гроздови, као смиљ жути, висили су са чардаклија и кућних зидова. Па баш у том крају, над којим је мајка природа тако издашно разасула све своје красоте и дражи, беснио је најљуће земљотрес, разоривши скоро све куће. Највећма је страдао прост свет, који живи у горњем крају варошице и у пољу. Али прост свет уме трпљиво да сноси тај тешки ударац. Држећи, да му је суђено да тако страда, не ропта против свога удеса. Искијани ће у сваког странца задобити љубави и симпатије. А Искијани заслужују то у пуној мери. Они су благе, тихе нарави, чедни, учтиви и поштени. На ту њихову питому нарав утиче много и искијанско поднебље, које је ванредно меко и благо. Ретки, врло ретки су злочини, па и омањи изгреди на Искији. Па кад се и догоде, криви су томе обично људи из туђине. Особито су на гласу са своје благости и питомости жене Искијанке. Оне су у томе праве слике и прилике некадашњих жена из невиног оног старокласичког доба, како нам их с одушевљењем сликају стари писци. Сврх тога су Искијанке лепа лица и поносита стаса, а ту њихову природну лепоту диже још већма и живописно им народно одело.

Враћајући се натраг, рекох своме вођи, да ме одведе у какву гостионицу да ручам. Он ме одведе у „хотел чен-

трале“ („Hotel centrale“). Та је гостионица усред вароши и како је са ње диван изглед на сву околину, то је и радо похађа стран свет. С преда лежи напољски залив, у коме се огледа бајно, угасито плаво небо талијанско, с друге се пак стране осмејкују зелене планине искијанске, изнад којих се високо уздиже брдо Епомео. Дивно ли беше погледати и на једну и на другу страну! Али је ипак неодољиво и као са неком мађијском силом обраћало на се моје погледе море, божанско море, што се тихо, величанствено пружа на подножју убаве Казамићоле.

Чинило ми се, е ми долазе с мора неки надземаљски, тајанствени гласи, који тако ванредно годе и срцу и души! Дуго сам стајао на гостиничкој тераси, уживајући дивни тај, неисказано лепи призор, и удишући свежи поморски ваздух. У хотелу је било тек мало света. Земљетрес беше јако застрашио госте, којих су иначе биле пуне, препуне све гостионице. Стран свет клонио се сада Казамићоле и тражио је друга места на Искији, наиме Лако и Формио.

Међутим се приближило време, кад се пароброд натраг враћа у Напољ. Тешко ми паде растати се од красног погледа са „хотела централе“. који ми и сада живо лебди пред душом и који никада неће заборавити. Страшни земљетрес, што је две године за тим, 28. јулија 1883, наново беснио на Искији, упропастио је скоро сасвим лепу Казамићолу. „Хотел централе“, с којега сам уживао некад тако диван поглед на плаво море и зелене горе, распао се у развалине, испод којих су толики људи нашли преку, грозну смрт!

Некад, како стари причају, отимаху се виша, надчовечанска сушташтва, Титани и Гиганти, о светску власт са небесницима. Небесници их победише након дуге, жестоке борбе, стрмоглавише их у бездане поноре па још навађаше на њих големе стене и високе брегове. Такав један џин по имену Тифеј, претрпао је дубоко под брдом Епомеом на Искији, и он, напрежући се, да се ослободи те тешке своје тамнице, проузрокује често земљетресе на острву. Тифеј се јамачно неће опростити страшних окова, у које га немилосрдно сапута силни громовник Зевс. Али ма да је он слаб и немоћан спрам небесника, то задаје ипак безбројне јаде са-

мртним људима, па и последњи страшни земљетрес, који је скоро коначно уништио убаву Казамићолу и јако оштетио цело острво, доказује јасно, како је слабачак човек и ништава дела његових руку, кад се против њега помаме црни подземни дуси!

На Везув.

На путу из Рима у Напољ упознах се с два Немца. Путовали су такођер у Напољ. Један од њих, већ старији човек, био је поштар, а други званичник код варошког магистрата у Берлину и натпоручик у немачкој народној војсци. Позову ме, да им се придружим, па да се заједно прођемо по Напољу и околини, и ја примим ту понуду.

Признати морам, да радо путујем с Немцима. Кад путују, није им главно да се прођу и што пријатније забаве, већ више да се чему науче. Али нам Немце препоручује за сапутнике још и друга врлина. Они ће свакад заготовити у напред прорачун за путне своје издатке, и држаће га се тако тачно, да ће га ретко кад прекорачити. Слатко сам се насмејао више пута, гледајући их, где час по ваде из капута своје бележнице, у које тачно зашисују сваку пару. Па јесу-л само нешто више издали, него што су били у напред рачунали, то ће их одмах проћи добра воља, па ће с необичном жестином и грубошћу — и образовани Немци знају кашто те још како бити груби! — излити читав пљусак погрда на Талијане, особито пак на талијанске вође, који се баш као цигани намећу и јагме о новац, да их немож' задовољити.

Има једна мана у немачких путника, а та је, да су ради све да виде. Потевоћа им је позната књига „Бедекер“, у којој се, поред знаменитости, што је вредно видети, спомиње често и такве ствари, које, нарочито за обичне путнике, немају веће вредности. А немачки путници хоће све то да виде, и тако им је путовање, кад им је за то одмерено време, често скопчано с великом муком и напором. Многи немачки путници платили су главом због те претеране своје ревности, те им младим, пре времена, труну кости по разним гробљима талијанским.

Моји сапутници предложе мени, да не одседамо у На-

ноћу, већ да након доласка свог још исти дан отпутујемо у Помпеју, а сутра дан да се кренемо на Везув. То није обични пут, којим се иде на то чувено ватрометно брдо, јер је одвећ тежак. Али немачки моји пријани беху израчунали, да пут на Везув стаје јевтиније преко Помпеје, него кад се иде из Напоља преко Портичи-Резине, а то је било довољно да се усвоји пут на Везув преко Помпеје.

Из Напоља вози јужна талијанска железница за три четврти сахата у Помпеју. Стигосмо тамо тај исти дан у девет сахата у вече. Одседосмо у гостионици „Диомед“, што се налази на главном уласку у ту стару, земљетресом разорену и лавом и пепелом засуту римску варош. Још то вече погодимо вођу, да нас сутра дан рано води на Везув. Вођа нам понуди зарад веће удобности за пут коње, магарце или мазге; на то ја, прихватив одмах ту понуду, предложим својим сапутницима, да за пут узмемо коње, доказујући, како је мучно пењати се на брдо, и да ће ретко који путник сав пут од Помпеје до врха од Везува прећи пешице.

Узалуд сам се трудио, да приволим на то своје сапутнике. Они су у напред за тај пут били направили свој прорачун, у који су цигло урачунали трошак за вођу, а да плаћају сада још и за коње, јако би им реметило тај њихов рачун. И за то се они чврсто држали своје одлуке, да на Везув иду пешице, уверавајући ме, да се осећају доста снажни, да сав тај пут пређу пешице, а без икакве веће муке и напрезања. Особито се разметао старији мој сапутник поштар; хвастао се, како је добар пешак и како је у млађим годинама пропешачио велик део Германије. Ма да сам знао, какве нам тешкоће предстоје на путу, морао сам ипак попустити, јер, придружив им се као својим сапутницима, морадох с њима делити и добро и зло.

Сутра дан рано, тек што је почело свитати, дође наш вођа, пробуди нас одмах и позове да се спремимо за пут. Брзо се обучемо и, часа не часећи, кренемо се на Везув. С почетка се ишло равницом, те је пут био лак и тим пријатнији по нас, што смо уживали свежи јутрењи ваздух. Пред нама се поносито, величанствено дизао Везув, а над врхом се колутале густе масе од дима. Гледајући, где је Везув

тако близу, весело је клицао поштар, и као да је већ и на самом врху, доказивао је, како смо паметно урадили, што нисмо узели коње за пут, чим би свако од нас бамбадава умножио свој трошак са неколико лира.

Вођа као да је разумео те поштареве речи; не одговори ништа, али си му с лица читао, као да је хтео да каже: Проћи ће већ тебе та добра воља и то поуздање!

Ходећи тако три четврти сахата кроз винограде и воћњаке равницом, коју покрива пепео, стигосмо у сеоце „Боско тре Казе“ — Bosco tre Case. Свратимо у механу, да се мало прихватимо. Механџија изнесе пред нас неко црно вино па га стане до неба хвалити, тврдећи да је то вино право „Лакриме Христи“ — Lacrimae Christi — („Сузе Христове“). Али није само механџија хвалио то своје вино, већ га је својски у томе потпомагао и наш вођа. Жељни да се окрепимо тим пићем, напунимо своје пехаре. Беше то сасвим обично вино, опоро као од винаге, те му је најмање приличило име, којим га крстио добри наш механџија. „Лакриме Христи“ данас је већ врло ретко пиће. Пређе, у давно минулим вековима за владе римске, родило је оно скоро на целом Везуву, а сада је то брдо већим делом голо, засуто пепелом и лавом. Праве „Сузе Христове“ роде још само на маленој просторији „Monte Somma“, које брдо лежи источно од Везува. „Лакриме Христи“ могу сада да пију само велики богаташи. А како тих има највише међу Чивутима, то је духовито одговорио једном приликом песник *Хајне* на питање: зашто се то вино зове Сузе Христове, рекавши: „Христос мора да плаче, што Чивути пију такво вино!“

При поласку из механе доби свако од нас дугачку, подебелу палицу, како бисмо пењући се уз брдо, а још више силазећи доле, сигурније корачали по пепелу и лави. Пут нас још једнако водио кроз воћњаке. Али што смо ишли даље, све је слабија бивала вегетација, док нас напослетку одасвуд окружавао сам пепео, лава и стење, између ког се тек овде онде извио по који џбуњић од смокве или винове лозе. Нисмо се још били јако уморили, али смо већ тромије корачали и скоро сасвим заћутали. Пут све стрменитији и тежи, ноге су нам све дубље упадале у пепео и лаву, а крај

тога жегли су нас одозго топли сунчани зраци, јер је сунце већ доста високо било одскочило на небу. Почели смо да заостајемо за својим вођом, који је, брз и чио као дивокоза, ишао пред нама и, храбрећи нас, као да је хтео да докаже, како добро чинимо, што се не журимо, чешће узвикивао: Chi va piano, va sano e va lontano — (Ко иде лагано, иде здраво и иде далеко). Није било нужде, да нас вођа тако опомиње и храбри. И крај најбоље воље нисмо могли брже ходити уз брдо.

Што смо се већма примицали вису, пут је све јаче вијугао; био је тим дужи, али је био и мање стрменит. На више места уз пут стоји наслагано камење, где се путници одмарају. И ми се заустависмо на неколико таквих места те отпочинусмо мало. На једном таквом месту затекосмо неколицину простих Талијана, који као да су нас хтели ту дочекати. Одмах нам се понуде, да нам помогну попети се на врх брега. Они то чине на врло прост начин. Свако од њих има јак кајиш, који метне себи преко груди; путник се ухвати за крајеве од кајиша са обе руке па се тако даје уз брег вући. Како је то мучна работа, доказује најбоље то, што од неког удаљења до врха брега већ ни сами коњи не могу да се пењу, а људи морају да вуку такве терете! Горка заиста зарада, којом хране себе и своје ти патници!

Како сам видео, да ћу се тешко сам моћи попети на врх од Везува, то се погодим с једним од тих људи, да ме горе вуче на кајишу. То сам исто саветовао и сапутнику свом поштару. Беше јадника скоро сасвим издала снага! Он рече, да не може ни корака даље, већ мора остати ту где је; ту да ће нас дочекати и након нашег повратка са Везува.

Одморисмо се мало, па се кренусмо даље: ја и млађи мој сапутник. Осим нашег вође и човека, који ће ми помоћи горе се пењати, придружи нам се још један од поменутих Талијана у нади, е ће најзад и мој сапутник сустати те се и сам дати вући уз брдо. Ма да је пут сада био још далеко тежи, — пењали смо се уз јако стрмениту 460 метара високу кеглу од Везува, сам пак Везув диже се 1200 метара изнад морске површине, — то сам ипак сада лакше корачао,

јер ме човек вукао. Био је то снажан, окретан момак, који је поверени му посао вршио на потпуно моје задовољство. „È buon cavallo!“ „добар коњ“ — рече у шали наш вођа, а двоноги мој парип, као да је хтео да оправда те речи, што су му јако ласкале, стаде ме још снажније вући.

Сапутник мој једва је већ могао да корача. Непрестано је застајао, па је с лица брисао зној, што га беше сасвим облио. „Ја сам, рече, много пропатио у последњем француском рату; али оваких наклених мука нисам поднео ни у страшним бојевима око Меца“. Да не би остао на путу, као и земљак му, где је био већ близу жељеног циља, даде знак Талијану, који нас је пратио, да га вуче на кајишу. И тако се дакле Талијан није преварио у своме рачуну, кад нам се својевољно придружио на даљем нашем путу на Везув.

Били смо већ близу виса. Брег се сав жутио од сумпора, који га покриваше, дим је све гушће суктао горе а у уши нам допирала подземна хука као удаљени пуцањ из топова. Пре но што ћемо се успети на гребен од брда, рече нам вођа, да метнемо мараме под нос, да нас не би како занео силовити задах од сумпорове паре, што се из дубине дизала врх брега. Приповедао нам, како је са непажње главом пао пре више година немачки путник по имену Делиус. Кад се сиромах уморан, изнурен попео на врх, занесе га пара од сумпора и он изгубив равнотежу на уском гребену, стрмоглави се у дубоки котао од Везува те падајући доле сав се раздроби о стење!

Ходили смо више од пет сахата и након дугог тог и одвећ трудног путовања стигосмо и на вис брега. Погледасмо у дубину, одакле се дим горе колутао с великом хуком. Сред дубине зијао је пространи отвор, на који је дубоко из утробе земљине дим и течна маса куљала на површину. Вођа нас позове, да се спустимо у тај котао те да видимо из најближе близине, где се доњи свет додирује с горњим. Беше то мучан посао за нас. Иде се около, уским окрајком од виса, те се лагано и врло опрезно мора корачати. Са стране јапи дубока провалија, да је страшно доле погледати. Али и сама помисао, да уђемо у ждрело Везуву, била је за нас тако примамљива, да јој не могосмо одолети. Кад се не-

када, као што се прича стари нису бојали продирати и у саме крајеве доњега света, да докуче тајне његове, за што се ми не би усудили спустити се бар до његових капија? Пођемо дакле лагано наоколо, корачајући опрезно све до места, одакле се најлакше силазило у дубину. Водили су нас за руку Талијани, а ми смо ишли лагано, корак по корак, и не гледајући у понор. Тешко беше спуштати се у дубину, али наши људи беху тако вешти, да смо мирно доле сишли низ ломно стење, а нисмо нигде ни поклизнули.

Особито неко осећање, што се не да исказати, обузме човека, кад се спусти у ту дубину! Ту, у најближој близини страшних подземних стихија, осећа он живо сву своју ништавост, па као да је неразрешиво прикован за доњи свет, клоне му дух и губи сву своју енергију. Дубина је силно одјекивала од хуке, с којом је дим и пламен и растворена маса напоље јурила из утробе земљине. Ја и мој сапутник стајасмо као укочени и не смедосмо ни корака даље. Вођа наш и оба она момка приђу смело к самом отвору сред те дубине, купећи са земље лаву, што је била још врућа и тек што се стврдла. Шта не чини навика! Човек се кашто боји од своје сени; али човек често и највећој грозоти сме да погледи у очи!

Запитам вођу, да ли није опасно задржавати се у том котлу, да неће Везув изненада јаче почети радити те нас засути пепелом и лавом. Вођа ми рече, да се не треба тог бојати, јер се увек покаже у напред спољашњим неким знацима, кад ће Везув избацивати течну масу. На то се пази на опсерваторији, што је подигнута доле на Везуву а којој је управитељ чувени Палмијери.

Тешком муком испесмо се горе из тог котла и изађосмо на ново на гребен од Везува. Винувши се горе из страшне те дубине, тог предворја самога пакла, осећали смо се као поворођени. Седнемо на земљу да се одморимо и наужи-вамо красног изгледа. Пред нама се ширио призор тако леп и чаробан, да се не да описати. Сав напољски залив, озарен меким сунчаним зрацима, сјајио је у рајској дивоти, а на обали му низала се места: Напољ, Торе дел Греко, Портичи-Резина, Торе-Анунциата, Помпеја, Кастеламаре, Соренто, па су изгледала као једна једита варош, која се у полукругу

пружала у недоглед! Западно се види убаво а несретно острво Искија са брдом „Епомео“, а на југу се осмејкује острво Капри, ком су лепоте опевали толики песници. Гледајући са Везува доле на тај земаљски рај, чинило ми се, као да то није на јави него у сну. Тако силно очара ме и занесе тај поглед! Красан је изглед са брда Риги на фирвалдштетско језеро у Швајцарској, и пуним правом хвале га сви путници. Али поглед са Везува на напољски залив јесте и остаје неупоредив и јединствен!

Страшно је пустошио Везув у различна времена у свој околини. У старо је доба ређе беснио, али је чинио веће штете. Тако је године 79 после Христа, за владе римског цара *Тита*, земљетресом разорио и пепелом и лавом засуо несретну варош Помпеју, и упропастио сву красну околину. Јако је беснио Везув и год. 1691, кад је големо, више стотина центи тешко камење на хиљаде метара бацао на све стране, и опустошио околна места: Боско тре Казе, Торе дел Анунциату, Торе дел Греко и Портичи-Резину. Пропало је тада преко 3000 људи. Грдне масе камења и пепела избацио је Везув и год. 1779 и 1794, што је тако јако заплашило тамошње становнике, да су мислили, већ је смак свету! Вођа нам показивао, у коме се правцу сливала лава у новије време низ брдо, кад је Везув јаче радио, особито год. 1794, 1815 и 1872.

Дуго смо тако седели, наслађавајући се дивним тим, неисказано лепим призором. Пошто смо се већ прилично одморили, рече нам вођа, да се дигнемо и вратимо натраг, а и сами смо држали, да нам се ваља кренути, да нас не би сувише дуго морао чекати сапутник наш поштар. Ако смо требали толико времена, док се пошесмо на вис, и морали се толико мучити, сада, враћајући се били смо за тили час доле. Не иде се лагано низ брдо, већ се јури у непрекидном трку, док се год не стигне на подножје брега. Ноге су нам истина дубоко упадале у пепео и лаву, али се нисмо бојали, да ћемо пасти и повредити се, јер смо се подупирали о штапове а држали су нас за руке Талијани. Затечемо свог друга на оном истом месту, где смо га били оставили. Био је пун добре воље и шалио се с Талијанима, који су били око њега.

А и како се не би веселио, кад се могао одморити до миле воље, а сврх тога донели му људи поленте, свежега грожђа, смокава и вина те се сасвим опоравио од тешког свог умора. Седосмо и ми па се мало одморисмо. За тим пођосмо даље и стигосмо у „Боско тре Казе“, где се умисмо и очистисмо. Изгледали смо као сељаци у вршају! На обућу нам и хаљине пао дебео прах и пепео, лица нам се запурила од дуга хода и жестоке жеге сунчане. Било већ вече, кад стигосмо натраг у своју гостионицу код Помпеје. Сад сам тек осећао, како сам се јако уморио на путу. Нисам могао скоро ништа окусити, нити сам ока тренуо целе те ноћи.

То је први и последњи пут, што сам се пењао на Везув, рекох сутра дан својим друговима, нити ћу икад заборавити, колико сам се мучио на том путу. Нисам могао тада ни помислити, да ћу изневерити те своје речи. Али не каже бадава *Рабле:* „Qui a bu, boira“ — „ко је пио, пиће опет!“ Кад сам неколицину година за тим био и по трећи пут у Напољу, пењао сам се на ново на Везув. А то је било овако. У Риму сам се упознао са два католичка свештеника. Један од њих био је Чех а други Мађар. Дошав с њима у Напољ, нисам им могао одбити молбе, да походим с њима Везув. Ја им предложим, да путујемо железницом — од најновијега времена вози железница из Напоља на Везув до извесне висине брда — али они не хтедоше никако усвојити мој предлог већ закључише, да на Везув идемо на коњима. Погодимо се за пут на Везув и натраг појединце по 20 лира. Из Напоља пођемо на колима до Торе Анунциате, а одатле даље на коњима. Јахали смо већ подуже и коњи, који су били и онако слаби, почеше сустајати. Наиме је застајао свештеник Мађар. Било да му се коњ усићио, било пак да га коњ није могао да носи — свештеник је био дежмекаст и гојазан човек — воћа је имао сила муке, морао је непрестано гањати коња, да брже корача, а то није чинио речима, већ се бацао на њ каменицама. Једва сам се могао уздржати од смеја, гледајући лепу мантију свештеникову, где је сва прашна, прљава од тих грудава. Напао си куд да путујеш у тој новој мантији, помислих у себи, нећеш је зацело више носити!

Дођемо до места, одакле ни коњи не иду даље. Ту нас

дочекају људи с кајишима па су нас вукли на вис. Да виш' тек сада муке од мог свештеника Мађара! Проклињао је час, кад је закључио, да иде на Везув. Али није могао на ино, већ да не остане на путу, морао се попети до врха, ма да га је то стало паклене муке. Како се баш у тај мах натраг враћало са Везува неко друштво, што беше дошло на железници, то ти се мој Мађар свештеник одмах придружи том друштву, не задржавајући се ни најмање на вису. Заман сам му говорио, да ће, ако се врати на железници, морати платити још 20 лира. „Ма морао двапут толико платити, рече, нећу се ипак вратити непице“, и тим се растане од нас.

Како сам се зачудио, видев Везув, где се сасвим променио. Дубина, у којој сам с грозом боравио пређе, сред које је са страшном хуком куљао дим, пламен и течна маса из утробе земљине, била је сада сасвим засута, а дим и лава је избијала сада са самог виса

Нисмо остали дуго на брегу. Време било непријатно и суморно. По небу се витлале густе облачине и поладан ветар дувао је на висини. Стрчимо низ брег. Доле нас дочекају са коњима; узјахамо на коње и дођемо у Торе Анунциату. Ту седнемо у кола и вратимо се натраг у Напољ. У гостионици затечемо сапутника свог, свештеника Мађара. Може се мислити, да није био најбоље воље. Био на Везуву, мучио се толико на путу а није скоро ништа видео. Бамбадава потрошио четрдесет лира. Али ко хоће што да ужива, није доста да плати само за то уживање, већ се богме често мора и мучити на још како мучити!

Из Помпеје преко Кастеламаре и Сорента на Капри.

Вратив се са своја два сапутника Немца са Везува натраг у Помпеју, одмарао сам се сутра дан. Добро нам је пао тај дан одмора. Опорависмо се мало од тешког свог хода и могосмо мирно сабрати у души величанствене оне утиске са свог пута, који ће нам на век остати у памети.

Али и након тог одмора морадосмо штедети своје ноге, да нас не издаду на даљем нашем путовању. И за то закључисмо, да се из Помпеје преко Кастеламаре и Сорента кре-

немо на острво Капри, а то беше пут, на ком се не мора много пешачити.

Врнемо се дакле натраг првим јутрењим влаком из Помпеје у Торе-Анунциату а одатле одјездисмо побочном пругом у Кастеламаре. То је кратак пут, не траје ни пуна по сахата. Стигосмо тамо рано за јутра и разгледасмо мало то место. Кастеламаре је лепа, доста жива варош, броји до 25.000 душа. Има много страна света, особито преко лета, док траје време купања. Кастеламаре је по свом положају врло згодно за летње пребивање, а тако исто и суседно Сорепто. Високе горе, што се дижу иза тих места, и море с преда, што им пере обале, јако умерава жарке зраке талијанског сунца, а то је права благодат за тамошњи свет.

Где је сада Кастеламаре, била је саграђена у старо доба варошица Стабије. Страшни земљетрес год. 79 после Христа, који је уништио Помпеју и Херкуланум, разорио је и засуо и Стабије, од ког се места данас виде још само неки незнатни преостатци. Много је света пропало тада у Стабијама. Нашао је тамо своју смрт и чувени римски природњак и заповедник флоте, старији Плиније Рад да изближе посматра и проучава ужасну ту природну појаву, какве се ретко догађају, и да се кукавном свету на невољи нађе, беше се он сувише изложио погибији тако, да га је загушио густи пепео и силовита пара од сумпора. Жеђ за науком многима је дошла главе! Али на то је баш пуним правом дичан и поносит род човечански. То је најплеменитија жртва, што је човек може да принесе на жртвенику блага свеколиког човештва. Кад људи зарад трошних материјалних добара подносе највеће муке и напоре, зар није неупоредиво лепше и човека достојније, тежити за вишим идеалним благом, и у тешкој борби, да умноже своја знања и да одгонену скривене тајне мајке природе, и сам живот прегоревати и смело излагати смрти?....

Варошица Стабије, што је засута у ужасном земљетресу године 79, не може да се ископава, јер је над њом саграђено место Кастеламаре, као што и над старим Херкуланумом стоји варош Резина. Опустоши ли пак земљетрес опет кад било лепи тај крај на напољском заливу и затрпа ли убава

му места пепелом и лавом, то ће потоњи свет у једно и исто време моћи ископати и Кастеламаре и Стабије, и Резину и Херкуланум, те изнети на видело споменике двају великих културних доба, што су растављена једно од другог знатним размаком од две тисуће година!

Из Кастеламаре се може ићи у Соренто на три начина: лађом, на коли и пешице. Да се нисмо пре тога толико морили, пењући се на Везув, знам зацело, да би моји сапутници били за то, да у Соренто идемо пешице. Предложим у шали свом сапутнику поштару, да путујемо *апостолски*, кад и онако нема ни пуна два сата хода до Сорента, а моћи ћемо тиме уштедети неколико лира. Јест, ал мој ти поштар неће за то сада више ни да чује, не даде ми ни изговорити, већ рече, да му је доста и предоста, што се толико мучио, пешачећи на Везув. И тако сам се уверио, да је он човек, који уме да се користи горко стеченим искуством; а то му свакако служи на част, јер колико има људи, који неће да се оразуме ни након најљућих патња и страдања!

Погодимо кола с два коња за пут у Соренто. Ако је предео што се пружа дуж напољског залива у опште један од најлепших у својој Италији, пут између Касталамаре и Сорента је баш прави земаљски рај. Не знаш, на коју страну пре да управиш усхићене погледе: десно, на напољски залив, који красе најлепше обале, или лево, на бајне, китњасте горе, што ти срце и душу пуне неисказаним миљем! Пут од Кастеламаре до Сорента не траје више од једног сахата и четврти на коли а представља нам непрекидан низ најдивнијих живописних призора. Свуда те сусрета бајна вегетација јужног воћа и биљака: неранџе, лимуна, смокве, гранате, агаве, маслине, винове лозе. На путу расту кактуси и алои, као што се код нас уз друмове види трње и чкаљ. Пут се непрестано вијуга; час води равницом, час опет долином, час се пење високо на врлети, са којих је диван поглед на море, час се спушта у дубоке провалије, пуне најпријатније хладовине. Лепоту тога краја слави и велича овим речима песник Таso, који је ту угледао света: „O fortunato pellegrin, cui lice giungere in questa terra alma e felice!“ „Благо путнику, коме је дато, да дође у ову бајну и благословену земљу!“

*

Стигнемо у Сорепто. Варош лепа и жива као Кастеламаре. Чудио сам се, кад сам пролазећи кроз место чуо више страних језика. Особито се говорило много руски и енглески. Сорепто је као место згодно за дуже или краће борављење јако изашло на глас у најновије време те се живо такмачи у том погледу са Ницом, Монаком, Каном и другим местима на лигурској обави. Предео је диван, поднебље здраво и благо а живот удобан и јевтин. Сорепто лежи високо на стени, која се правце диже над напољским заливом. Стена је с морске стране пуна пећина, које се употребљавају за купање. Подземни ходници воде из кућа доле у те бање, у којима се свет купа у хладовини. Кад ловећи по заливу погледамо из далека на те бање, где се женске с несташним кикотањем брчкају у морској води, бистрој као кристал, мораш помислити и нехотице, е су то саме виле, од којих се оне цигло разликују модерним својим костимом.

Сорепто је познато са песника Таса, који се тамо родио год. 1544. Таso спада међу великане песнике у историји талијанске књижевности. Романтички му спев: „Gerusalemme liberata“ — „Ослобођени Јерусалим“ — сачуваће му вечит спомен и у светској књижевности. Нарочито вреди читати красни тај еп, који провејава благи дух најлепших хришћанских врлина, у ово данашње материјалистичко доба, што се тако јако коси са вишим идеалним тежњама, те је на велику штету лепој књижевности.

Показаше нам место, на коме је стајала некад Тасова кућа. Стена, подлокана водом, срушила се заједно са том кућом у морску дубину, у којој им се и данас виде развалине.

Свратимо у гостионицу и доручкујемо, а за тим се спустимо доле на обалу, где стоје чамци, што превозе на Капри. Погодимо чамац с два весла и отиснемо се у море пут острва. Море било сасвим тихо и мирно, глатко као огледало, те се нисмо бојали морске болести, која лако спопадне путника, чим омањи ветрић заталаса воду.

Што се даље одмицасмо од обале, тим боље могосмо да прегледамо сав напољски залив од Punta della Campanella и још даље, јужно од Сорепта, па све до обале некадашњих Баја и острва Искије, што из далека изгледаше као увијено

у танку магловиту копрену. Сред те красне панораме диже се Везув, поврх ког се сиваста пара вила ка небеском плавет нилу. Леп, неисказано леп беше тај наш пут на мору, где нам очи слободно, без икакве препреке до миле воље могоше лутати по целом напољском заливу; ваздух био чист и свеж, прави мелем за нас након оног мучног пењања на Везув. Позовемо веслаче, да нам певају мало, обећавајући им за то добру напојницу. Нису се дали молити. Певали су различне талијанске народне песме, а за тим и арије из познатијих талијанских опера. Талијани су народ, који страсно милује песму и музику. А да се и прост свет у њих тако јако разуме у певању, да пева и најтеже арије, том се свак мора чудити. Наши веслачи су певали више песама народних и уметничких, и то све тако тачно и вешто, као да им је баш певање прави позив, који их храни и у ком се вежбају целог свог века. Сећам се, да сам читао некад, како су позната певачица Пати и њен муж Николини, ти слављеници и први уметници у певању, били извиждани у позоришту S. Carlo у Напољу. Томе је дало повода, што су они, певајући у некој талијанској опери, изоставили поједина места, како би је скратили. То певачи могу чинити у другим земљама, где се то или неће приметити, или, ако се баш и примети, неће тому ипак јако замерити публика. Али то никако не иде у Италији и тешко сваком певачу и певачици, који то покуша учинити. Талијани, па и простији у њих, знају у прсте све арије својих опера, па ће немилосрдно извиждати и најчувенијег певача или певачицу, кад ови хоће што да скрате из које опере, као што се ето догодило и самој Пати, чије се име пронело на све четир стране света.

Возисмо се на чамцу од прилике два и по сахата. Капри, које је издалека изгледало као незграпна гола стена, показиваше се сада изближе као земља са лепом вегетацијом. На североисточном крају види се „предгорје Тиберијево“, где су некад у старо доба стајали бели двори римског царатирана Тиберија. Диже се на двестачетрдесет метара изнад мора, а и цело се острво од чести још више издиже над морском површином, правце као зид, о који се с хуком и бу-

ком одбијају морски вали. Море је понајвише немирно, ускомеша се на најмањи ветрић.

Млађи мој сапутник Берлинац, занесен лепотом природе и красним певањем наших веслача, стаде на глас декламовати *Платенову* песму:

„Hast du Capri gesehen und des felsenumgürteten Eilands
Schroffes Gestad als Pilger besucht . . .“

у којој се песми верно и с полетом описује убаво то острво и стеновита обала, о коју се бесно ломе морски таласи. Али је море било у овај мах сасвим мирно и ми приспесмо сретно на „Марину“ — Marina — оно место на острву, где се може искрцати. Стигавши на Марину, нисмо ни излазили па поље, већ се одмах кренемо даље дуж острва, да видимо највећу знаменитост на Капри, а то је чувена „плава пећина“ — „grotta azzura“ —, која је на пб сахата удаљена од Марине. Улаз у ту пећину је врло низак, диже се тек један метар изнад морске површине тако, да смо, улазећи у пећину, у чамцу се морали погнути. И зато се „плава пећина“ може походити цигло у тихо време; је ли пак иоле немирно и узбуркано море, не може се у њу ући. Пећина је доста пространа. Дугачка је 50, широка 30 а висока 6 метара; вода је унутри дубока 12 метара. Зове се плава пећина за то, што је изнутра угасито плаве боје. Ствари пак, које се баце у воду, изгледају сребрнасте. Пећина и све у њој показује се у опште у некој необичној, маћијској светлости! Један веслач свукав се, скочи у воду, па му се све тело сијало у њој, као да је од сребра. Све то гледасмо с дивљењем. Ванредна та појава тумачи се тим, што светлост с поља кроз ниски улаз пада само на дубоко бело дно од пећине, те с воде одбијена осветљава свод.

Веслачи се понуде, да нас возе око целог острва, да видимо још „белу и зелену пећину“, које се налазе на другој страни острва. Сав тај пут траје од прилике два и по сахата. Радо биемо били примили ту повуду, али бесмо унапред закључили, да не ноћимо на Капри, већ да се још истог дана вратимо у Сорепто. Не хотећи дакле прекорачавати свог тачно одређеног путног плана, врнемо се из „плаве пећине“ натраг на „Марину“ а одатле се упутимо у варошицу Капри,

која се диже више обале. Једва се могосмо отрести досадних просјака, који нас целог пута пратише с беспримерном бестидношћу, са чега су навластито на злу гласу просјаци капрански.

Ушавши у варошицу, свратисмо у гостионицу Tiberio и тамо ручасмо. Изнеше нам јела од разних морских риба, укусно зготовљена у изредном капранском уљу. Може се мислити, како су нам пријала, а још већма нам се допало прекрасно вино са острва, које је прави нектар. „Кад би и код нас у Немачкој родило тако добро вино“, примети поштар, — „па још и тако јевтино било“, дода несташним тоном млађи Берлинац, — „не бих никад ни помишљао на пиво, ма да га радо пијем“. Не знам, да ли је пријатељ мој поштар у збиљи тако мислио, као што је говорио. Али у нас је, бар пре филоксере, родило добро а јефтино вино, па ипак видимо, да и наш простији свет по селима, троши лоше а скупо пиво, и то зло у нас све јаче отима мах. Бадава, и ми смо источњаци. Усвајамо махом оно са запада, што је, било морално, било материјално по нас штетно и убитачно, а нећемо да се угледамо и на светле стране западних народа, са којих су они чувени и виђени, са којих су се високо уздигли у човечанској култури!...

После ручка ишетасмо на крај варошице, да разгледамо острво. Гледајући Капри с мора, одакле издаље изгледа као голема стена, не би нико мислио, да је земља тамо тако питома и добро обрађена. Острво пресецају красне долине, у којима цвати и бујно успева јужна вегетација. Једна долина води из варошице Капри у сеоце Анакапри, друго место тог умилног острва. Поднебље те „бисер-шкољке“ напољског залива је здраво и ванредно благо То су признавали и стари. Летњу врепеку умерава море, а студени северни ветрови одбијају се о високо стење, што спреда као панцир опасава острво.

Осим „плаве пећине“, странци најрадије похађају на Капри предгорје Тиберијево, које се већ из далека види с мора.

Римски цар Тиберије, један од највећих тирана, што се спомиње у историји света, којега је карактер и грозну владу тако вешто и дубоким психолошким погледом овековечио историк Тацит, и најпознијим покољењима на грозу и ужас,

предав своју власт Сејану, тој подлој улизици, као седамдесетогодишњи старац остави свој сјајни двор на Палатину у Риму и дође на Капри, да тамо у тишини проведе последње дане свога бурног живота. На том острву сагради он читав низ велелепних летњиковаца, од којих се данас још само виде голе рушевине.

Капри је било баш као створено за Тиберија, да се скрије од светске вреве и уклони испред човечјих погледа. Само омање лађе могу да пристају на острву и не може нико с мора да изађе на обалу, а да се одмах не опази. Тако описује Капри и стари историк Тацит. „Inportuosum circa mare et vix modicis navigiis pauca subsidia; neque adpulerit quisquam nisi gnaro custode.“ (Annal. IV. 67.) На и на том тихом, скровитом месту, под благим му поднебљем, не мога Тиберије силно усколебаној души наћи жељена одмора, не мога зауздати демонских својих страсти! Беснећи као и пређе, метао је на најмању сумњу кукавне жртве на најгрозније муке на их је са стене бацао у море. Страшно је и погледати у дубину са те стене, која се на двестачетрдесет метара правце издиже над морском површином. Како је римско друштво морало тада већ заборавити на човечје достојанство и понос, огрезнути у злу и опачини, кад је не само таквог тирана и силецију могло да трпи на влади, већ му је и срамно ласкало, пузећи пред њим у прашини! Делаторство, потказивање постаде тада прави занат. Римљани, који се нису бојали целог света, дрхтали су од једног човека!...

Некадашњи сјајни дворац Тиберијев на Капри лежи сада у развалинама, међу којима се овде онде виде још дворане са патосом од мозаика и разни подземни ходници. Прођемо брзо кроз те просторије, тужне сведоке неисказаних јада, који ће се спомињати у историји, кад се и саме развалине Тиберијева дворца буду распале у прах и пепео, па изађемо на крај стене, да се, удишући у се мелем ваздуха, наужи-вамо бајнога изгледа на море. Дуго смо тако седели на том месту, с којим су везане тако грозне успомене из старих времена, па и не приметисмо, како нас брзо време прође. Веслач, који нас беше пратио, опомене нас, да је време повратку. Бацимо још један поглед на развалине дворца Ти-

берије́ва, у варошици купимо једну боцу огњевита Капривина и, стрчавши одатле на „Марину“, седнемо у чамац и отиснемо се на море пут Сорента. Лепо беше наше путовање из Сорента на Капри; али је још лепши био наш повратак. Сунце било на заходу. Праштајући се са земљом, сипало је оно последње своје зраке те је море од њих на далеко одсјајивало. На Капри бесмо добро нахранили и напојили своје веслаче те ти сада они и непозвани ударише у певање, које се на далеко орило у благој вечерњој тишини. Али нисмо само уживали у песмама својих веслача. Док су они престајали, допирали су до нас други умилни звуци свирке и песме, из близу и из далека, час с једне, час опет с друге стране залива. Беше то за нас ванредна наслада!

Ноћ је била већ у велико настала, кад смо натраг стигли у Сорето. Исплатимо веслаче и дадемо им још и добре напојнице. Били су задовољни, јер нам лепо захвалише и пожелеше лаку ноћ — „felice notte“ — што им је зацело ишло од срца. Али смо и слатко спавали те ноћи!

Сутра дан с јутра отпловимо на пароброду из Сорента у Напољ. Ту у силној вреви свакидашњег живота, што особито обележава Напољ, учи се тек човек управо ценити чисте радости и уживања, што их, удаљен од светског метежа, обилато налази у нежном крилу мајке природе, па се тако и мени пут из Кастеламаре у Сорето и на Капри чинио сада још лепши и дивнији. Кад год помислим на њ, увек ми је срце пуно миља и тихе радости!

(Свршиће се).

КЊИЖЕВНОСТ.

НОВИЈИ РОМАНИ, СРПСКИ И ХРВАТСКИ.

РАЈКО ОД РАСИНЕ. Приповетка с краја XVIII. века, написао Чед. Мијатовић. У Београду 1892. стр. 229.

OSVIT. Slike iz tridesetih godina, napisao Ksaver Šandor-Gjalski. Izdanje „Matice Hrvatske“. Zagreb 1892, str. 351.

БАКОЊА ФРА-БРНЕ, његово ђаковање и постриг, написао Симо Матавуљ. Издање „Српске књижевне задруге“. У Београду 1892, стр. 253.

Бадава, идеалисте и оптимисте нису у стању написати строго уметничку новелу, приповетку или роман, а такву драму већ никако. Свако уметничко дело захтева за своју израду не само укус, већ и критички осећај, sensus, који уме у свако доба противности разликовати, делити и згодно употребити. Идеалисте и оптимисте не умеју то тако и у таквој мери, пошто им је урођено, да гледе и виде свет и све на њему тек само с једне стране, са узвишене, идеалне, најбоље. Према том немају они онда ни својства строгог и хладног истраживања, упоређивања и критиковања особито својих мисли, назора и дела. Уз то немају ни хумора; оптимисте су као год и песимисте, ни једни се не знају шалити, пошто своје становиште врло озбиљно сваћају. Услед те оскудице не могу идеалисте дакле ни приповеци ни драми дати праву суштину: сукоб различитих карактера, те тако ни заплет, бар не могу дати то у таквој мери и опредељености, каква се захвева, да им приповетка или драма буде уметничка. Они могу, до душе, приказати и злочинца, јер слуте да има

таквих у животу, те их мора бити и у причи, али тај је онда одмах и чудовиште од злочинца; за разне степене, за разне правце, за разноликост таквих негативних карактера немају правога смисла. У главном су им и добри људи такви, одмах врло добри, скроз добри, најбољи. Идеалисте и оптимисте могу приказати само анђеле и ђаволе, али не могу оне многе нијансе, које леже између та два полуса.

Са свим је што друго начин, како приповедају. Ту су они, кад већ пишу, не само сјајни, већ често и заносљиви. Унутрашње уверење њихово диктира им такве реченице у перо, какве опет не уме написати човек, који хладно упоређује и који непрестано премишља, да ли се са истином слаже све, што хоће да прикаже. Њихов песнички занос, а у свези с уверењем, одведе и одмами их у недоглед, а јесу ли још и стилистички темељни, онда стварају дела, која су, у својој врсти, од неодољивога уплива на сваког. Та дела могу бити и приповетке и, нема сумње, да ће, приказане на њихов начин, силно утицати на сваког, који се у приповеци задовољава само с приповедањем. Ко тражи и уметности, естетичке уметности, а не само песничке и реторичке, тај, до душе, не ће бити са свим задовољан. Но и до таквог расположења доћи ће на сваки начин тек онда, кад дело дочита и о њему хладније премишља; док га чита, онако сјајно приказаног, сумњам, да ће му критиковање и пасти на ум.

Тако се од прилике десило и мени, док сам читао приповетку „Рајко од Расине“. Слатко приповедање, песнички полет и бујна машта пишчева, све ме је тако рећи занело; али тај занос био је некако раздељен и то баш према подели у приповеци. У „Рајку од Расине“ приказује се судбина младог, племенитог и витешког Србина, који с тешком муком и с пожртвовањем избавља племениту и одличну Мађарицу, Маргиту, из недостојног ропства, и њу у дворе њене одведе; ту га муж Маргитин, заслепљен другим чинима, убије а Маргита га спроведе опет у Србију, на Космај, где га сахрани па и себе отрује. Приповетка је не само сценички, по изричној подели пишчевој, већ је и органско-естетички подељена у три дела. Према утиску тих одељака могао бих рећи,

да је први део појетичан, други фантастичан, а трећи слабо драматичан са обичним ефектима. Још бих рекао, да је писац заборавио на Циганина Бекри-Бекира, а то није требао никако. Тај Циганин је требао и даље утицати на судбу Маргитину па сад и на Рајкову. Тако би се онда одржао континуитет и приповетка би имала бар неку органску целину своју. Одељак „У Шумадији“ могао је остати какав је, јер и тако не припада организму приповетке; он има своју засебну тенденцију и њоме баш и оправдава опстанак свој. Тај одељак и Рајков карактер по мом су мишљењу не само језгро и стубови приповетке, већ су у својој суштини и васпитна средства за цео народ српски. Писац хоће својим делом у садашњем нараштају српском да пробуди право и чисто родољубље а на основи старе славе и величине, и будним звуком народних песама. Народне јуначке песме створиле су и Рајков карактер, оне су у будној свести одржале сва поколења српска до новога васкрса српске државе, оне су једине у стању и данашњи нараштај васпитати у духу родољубља и пожртвовања. Та у њима се описује стара слава, богатство и јунаштво, а писац је својим другим одељком хтео да прикаже некако конкретан пример те негдашње славе и силе, хтео је да покаже: ето, било је заиста тако, како се у песми пева. О, стара слава и витештво магиске су речи за сваки народ, па треба да су и за српски!

Та чиста, управо узвишена, тенденција провејава снажно целу приповетку, а Рајко је узор-јунак, који ниче, до душе, само у машти идеалисте, али је, баш као такав, од преке потребе, да загреје груди и да оплемени душу сваког Србина. Кад се тако узме, а по мом мишљењу мора се тако и узети, онда је приповетка „Рајко од Расине“ са свим на свом месту и допуњује велики недостатак у нашој приповедачкој књижевности. Наивност писчева је у њој тако мила и тако неодољива, да читаоца мора привезати, и ако сам не мора бити тако исто наиван. Што је пак тако, лежи у искрености, којом је писац приповетку своју писао и роду свом пружио. Све родољубље, сав идеализам, сва искрено т, што живо живи у племенитом срцу његовом, све је то писац отво-

рено и прекаљено положио у ту приповетку — па ко би онда био тако досадан, да јефтиним естетичким флоскулама обаљује вредност њену а уз то да прикаже и свој умни жижак!

Што сам пак и ја нешто мало приказао свој „умни жижак“, узрок је чиста намера моја. Ја сам рад, да се писац, госп. Чед. Мијатовић, мало боље упозна и са естетичком уметношћу, са епском архитектоником, са техником и са механизмом новеле и романа, како би у будуће написао и праву приповетку. а не би остао само при сјајном приповедању. А до тога се даје доћи, и госп. Чед. Мијатовић могао би до тога врло лако доћи, куд и камо лакше, него што би многи и многи активни писци могли доћи до онога, чега он обилато већ има. Ово је дар и способност а оно је труд и пажња. Нико се не учи само из својих дела, а уз теорију свагда се додају и примери, како би се теорија могла лакше схватити те тако корисно и употребити

У светској књижевности има много упутстава, како треба писати, и то се даје научити; но сумњам, да има и упутстава, шта треба писати, јер то се не даје научити, то лежи већ у човеку-песнику. Разуме се, да оно „како“ схватам тек у органско-уметничком смислу а не у песничко-колоритском. И ја се надам, а и уверен сам, да ће нам госп. Чед. Мијатовић скоро пружити дело, које ће задовољити и мало размаженији укус.

Нема сумње, да је роман „Освит“ најзнаменитија појава на пољу изворне лепе књижевности хрватске за неколико година амо. Писац назива своје дело, до душе, „сликама“, али нас то не ће никако навести, да у „Освиту“ не видимо друго што, него роман, пошто се јединство идеје, главне особе и рада му протеже доследно кроз цело дело. Но „Освит“ пружа још и оно, што сваки прави роман треба да пружи, слику културнога живота свога доба, и приказан је не само песнички већ готово и уметнички. Писац је с убеђењем и одушевљењем морао радити на делу свом, а уз то и с великом пажњом, како му се рад у језгри својој не би огрешио о историску

истину. Но најсретнији је био у избору предмета, који му је не само на мах морао отворити изглед у сваки кутић још латентнога романа, и који му је у земљака и једномишљеника већ у пола освојио наклоност и олакшао разумевање. Тај предмет је први покрет, освит, хрватске свести у Хрвата, њено споро али све то силније напредовање и снажење, до правога изласка сунца, за сад још илирскога.

Као што и није друкче, предмет тако снажна карактера и тако јасне тенденције мора обрађивача свог и нехотице навести на неку врсту алегоричког приказа; па ни Ђалски се није могао ослободити тога притиска. „Освит“ је у својој основи алегорија али се у изради развио до романа.

У свакој приповеци или роману, где се описује борба, па још начелна, има свагда странке „за“ и странке „против“; иначе се не би ни дошло до борбе. Нове мисли имају од првога покрета свог увек привржсника и противника, те није онда ни чудо, што се начелна борба обично преврне и у личну. У таквом сукобу лежи занимљивост живота а и суштина романа. У „Освиту“ је нова мисао Словенство, специјално Хрватство, до душе, још у магловитом облику, са нејасним контурама, али тек ипак у неком облику. Та нова мисао мора имати свога представника и свога противника. Први је у особи Ивана Котроманића а други је оличен у Тивадару. Чисто би се могло рећи, да су тадашњи кругови у Загребу, племство, свештенство и чиновништво, били подељени на два противна табора, управо на три. У том трећем табору су они, који се не заносе ни за каквом идејом, којима је иначе добро и који теже да остваре своје чисто приватне захтеве. Представник тога табора је госпођа Мадлена. Иван, који је од првог часа за нову идеју, мора и нехотице доћи у сукоб и са активним а и са пасивним противницима те идеје. У тим и таквим борбама изгледа нам Иван као неки Ираклe, који је често на раскршћу и кога с једне стране мами удобан и летаргиски живот у друштву с Мадленом, с друге пак стране зове тешка али часна борба са противницима. Што се Иван на послетку реши, те полази трновитом стазом, а напушта удобну, заокружује, по мом мишљењу, алегориски карактер Ђалсковог романа.

Но у „Освиту“ још је моменат један, који некако допуњује тај алегориски карактер. У даљем развитку догађаја дође Иван с Тивадаром тако у сукоб, да је морало доћи до двобоја. Иван буде тешко рањен, али постаје тиме симпатичнији и онима, који се до сад ломили, на коју ће страну. Но то, мислим, као да није била главна намера пишчева, већ ова: да само народни синови, који се од народа отуђују, могу самоме народу највећу рану задати; јер је Иван, као представник народне хрватске идеје, уједно и народ сам.

Штета, и то по роман, што је Тивадара на скоро после двобоја тако рећи нестало. Он је до краја требао остати у својој активности, не само као снажан противник Ивану, већ и као врло сретно приказана особа. Тако је онда Ивану остао само кратак, али значајан сукоб са стрицем, остало му неко шаренило агитације и кортешовање, и честа можда и пречеста трзавица сукоба са Мадленом. Према том је онда у другој половини романа много понављања истога догађаја, варијације истога мотива. Тивадар би унео био више живота и у ту другу половину, чинећи на свој начин Ивану сметње у агитацијама а можда и отимајући се о Мадлену. Роман би тако добио снажнију пулзацију те би био и занимљивији до краја свог, тим већма, што су се њих двојица витешки већ расчистили били. И ту лежи, по мом мишљењу, недостатак, који ме је навео, да горе напишем „и готово уметнички“; овако као што је, није са свим уметнички.

Осим измишљених особа има у том роману и историјских, које нису, до душе, главне али су најглавније. Та изрека изгледа доста чудна, али опет за то има свога смисла. По мом уверењу је у свакој прилици најглавнији онај, који први замисли какву важну и знамениту мисао. Ко ту мисао прихвати и с успехом је шири, постаје главна особа, бар важна, али опа не би дошла никад до тог положаја, да није било оне најглавније. У овом роману су тако најглавније особе Људевит Гај и гроф Јован Драшковић; Иван Котроманић тек је само добровољно и одушевљено оруђе у њиховим рукама а опет је за то главна особа, или, како се у естетици вели, главни јунак.

Да је „Освит“ научна расправа о илирском покрету, о Ивану не би, разуме се, ни спомена било; ту би онда били Гај и Драшковић и главне и најглавније личности. Али „Освит“ је роман, а тај никако не допушта, да се знамените историске особе прикажу и у приватном животу свом, са свима слабостима и ситницама своје нарави и навике, просто с тога, што те описане ситнице и слабости нису уједначене. Писац би долазио непрестано у прилике, да својој историској особи по ћефу и потреби одузме и домеће што, а то већ не би било песнички, већ — памфлет. За то се за главне јунаке романа узимају измишљене особе, и писцу су по милој вољи руке одрешене. Друго је што, који истинити догађај из живота какве историске особе у облику ситне приче приказати, а опет је што друго, историску или истиниту особу метнути у средину романа а с другим именом.

Тако је и у „Освиту“ историски Гај spiritus movens, с њиме и гроф Драшковић, а измишљени Иван Котроманић је постао главна особа, „јунак“ романа.

Тог јунака оденуо и искитио је писац сваковрсним врлинама, душевним и телесним. Али баш тиме, што је у њему и сувише тражио скривене врлине, и њих пред свет изнео, па чак и на њих упозорио, постао му је јунак у неку руку маниран, извештачен, па баш и шаблонска фигура, по упутству Шпилхагновом. Такав јунак, такав Иван може постојати само у роману, и то мало сентименталнога правца, у животу не. Ја разумем идеалисање, али и то мора имати своје извесне границе, иначе се прелази у претеривање, у ненамерно карикирање. Да ли се пак тиме постизава права цел и намера, велико је питање. Тивадар је писцу са свим друкче пошао за руком; он је нека врста генијалисте и куд и камо је природнији, те је с тога и симпатичнији, и ако писац није ни близу толико труда и љубави утрошио у њега, колико у Ивана. Треба обојицу узети само sine ira et studio. Па не само Тивадар, већ и Каргачевић, тај „неспретни Славонац“, приказан је много сретнији, јер је природнији. И Мадлена је писцу боље пошла за руком, и ако је и на њу наслáгао мало и сувише љубавно-сентименталне тинте. Још ми ваља при-

метити, да су писцу све оне особе, које нису у том роману праве коловође, врло добро пошле за руком, у првом реду дивне појаве Иванових родитеља, за тим госпођа Лубенићка, која је интересантнија и од Мадлене, па Иванове сестре и другови, који су у незнатности својој тако слични, природни и симпатични.

Шта хоће Симо Матавуљ са својим романом „Бакоња фра-Брне“? У њему није морална тенденција тако јасна као у Мијатовићевом „Рајку од Расине“, а није ни народносна тако снажна као у Ђалсковом „Освиту“. У опште изгледа, као да га на писање тога романа није руководио нити какав апстрактан појам, нити га је на то навела каква опредељена намера; тако му онда ни јунак не изгледа као представник каквога појма а није ни носилац какве намере, као што то све видимо у она два горња романа. Према том би се можда могло рећи, да „Бакоња фра-Брне“ није у тој мери роман, у којој су „Рајко од Расине“ и „Освит“, пошто му није основа ј е д н а, опредељена идеја и пошто му се јунак у служби те идеје не истроши. Но та тврдња била би обмана. Писац романа не мора, а управо не би ни требало, да истакне и сувише своју тенденцију; доста је, кад се осети, нашто је роман свој у опште и написао Прекомерно и непрестано истицање тенденције проузрокује пре досаду него занимљивост. А шта ћемо ми пак осетити, кад прочитамо, па и док читамо „Бакоњу фра-Брне“? Осетићемо у првом реду силну пулзацију једнога живота а у додиру и сукобу са многим другим животима, а тај живот се пред нашим очима развија и дотерује; осетићемо конкретност сваковрсних догађаја, живо гибање разноликих карактера, шарenило ситуација, и имаћемо на послетку јасну слику о унутрашњем стању не само фратарскога манастира, већ и сеоских прилика далматинских.

Па као год што роман „Бакоња фра-Брне“ није поникао тек само из појма као „Рајко од Расине“ а није ни из намере као „Освит“ — тако му се онда ни јунак, Бакоња, не креће у одређеним границама тих апстракта, није им тек оруђе, није, једном речи, сенка као Рајко а није ни шаблона

као Иван Котроманић. Бакоња, па с њиме и роман „Бакоња фра-Брне“, поникао је из непосредне потребе, коју нуди и чисто намеће живот сам, нуди конкретност па и природа сама. Ако који роман одговара Гетеовом упутству

„Greift nur hinein ins volle Menschenleben

. . . . . .

Und wo ihr's packt, da ist's interessant.“

то одговара зацело Матавуљев „Бакоња фра-Брне“. У њему ври и кипи живи живот какав је на земљи нашој; у њему су приказане људске нарави, слабости и врлине на начин, на какав се то све у самоме животу, у природности, показује. У њему не ћемо наћи ни анђеле ни ђаволе као у „Рајку од Расине“ а не ћемо ни удешене и шаблонске карактере као у „Освиту“, већ ћемо наћи оно, што у роману треба да нађемо: праве и истините људе, који нису ради романа створени, већ ради којих је роман написан. А ту лежи, и то хоће и Симо Матавуљ са свима својим приповеткама.

Тиме не мислим осудити друге начине, пошто је сваком писцу дозвољено писати по свом назору и својству, само кад добро пише. Могло би се, до душе, рећи, да роман, ком је језгро какав апстрактум, и нехотице упада у неку доктринарску струју и ми непрестано морамо кроз особе у роману слушати назоре самога писца, а то му одузима свежину, природност и обележје истине. У тај несклад не може никад упасти роман, ком је основа и језгро какав конкретум, јер тај у себи већ има свежину, природност и истину. Ја на послетку врло добро знам, да се није све и у животу баш тако десило, као што нам Матавуљ то приказује; али његов приказ је такав, да изгледа, да се баш све то тако и десило. Бакоња живи пред нама и могао би се чисто рукама ухватити; Рајко пак лебди а Иван Котроманић се шета по роману као да зна, да га когод гледи. А то ће рећи, да је Матавуљ проникао и природу и људску нарав, те уме то све верно да прикаже; чисто бих рекао, да је онда Симо Матавуљ плагијатор — природе и људске нарави. До душе морам додати још, да је такав плагијат истоветан са уметношћу, те према томе и најтежи посао, у ком би требало да се вежбају сви писци. Људску нарав приказати онако, каква је заиста, а не онако, каква је

ком писцу таман потребна за појам или намеру његову, биће и остаће свагда најлепши и најбољи ефект. Па још такву људску нарав доследно спровести кроз све ме́не живота, и њу приказати у додиру и сукобу такође са другим људским наравима а свакој овој опет дати својствено обележје — као што смо већ ми смртни — таква је књижевничка врлина, до које не допиру ни најсјајнији производи ма како бујне фантазије или ма како школованога хтења.

Од оних безброј особа, које су у „Бакоњи фра-Брне“, нема две, које би биле сличне и које у основи своје нарави не би остале себи верне до краја. Најзанимљивији је да како Бакоња, и са урођених му својстава и, особито, са развитка тих својстава А писац нам приказује осам до девет година свога јунака и то баш оне најтугаљивије године, у којима дечко постаје човеком. Са Бакоњом иде упоред фра-Брне, чију нам старост опет писац приказује, и то са оним својственостима, каквих обично већ има потоње доба живота.

И тај цео свет, и те све прилике приказане су најумилатијим хумором, какав је тако рећи јединствен у нашој књижевности. Тим красним зачином зачињује Матавуљ особито своје приповетке из далматинског живота. Тај свет познаје он скроз и скроз, за то и вели да је сваком правом Далматинцу шала душа; он то мора знати, кад је и сам Далматинац. Тако је онда и сам себи остао веран, остао природан и истинит, кад је, пишући о Далматинцима а као Далматинац, овај роман свој прелио тако слатким хумором.

С једним чином у том роману ипак нисам био на чисто: ко је узео на себе улогу Шкоранчине утваре, те тако плашио и варао манастирце? Мени се чинило, да је писац и ту појаву требао протумачити, да не изгледа неприродна. Тога ради се обратим писцу и добијем од њега овај одговор: „Питаш, ко се вампирио у „Бакоњи“? Нико, брате, него лагали су и Балеган и ђаци и Дундак (а и ја по мало). Зар се теби баш чини, да се збиља морао неко „јављати“ па да се оно-лико прича! O sancta бачка simplicitas! Међер ви збиља не познајете јужњаке. Та јужњак лаже, лаже и лаже, тако, да и сам најпосле верује да су истините његове измишљотине, и, што је природно, народ му и земљаци верују. Лепо каже

Daudet, да јужњак управ не лаже, него да то чини јужно сунце. Та (вели) Илијада и Одисеја, то су монументални споменици лепе лажи. Грчка је и пре 3000 год. била што и данас, али каква је изгледала, ко би на реч веровао Омиру? Обични брдељци постају горостасне планине, мале долине непрегледна поља речине и потоци читави Гангеси и т. д.“ — Сад сам да како био и ја на чисто, како се Шкоранца повампирио; сасвим природно, јужно-природно! — —“

Ја сам тај роман прочитао више пута и свагда сам нашао нове и нове особине у њему. Па као што већ бива при читању таквог романа, човек и нехотице заволи ову или ону особу већма и интересује се и за даљу судбину њену. Нема сумње, да ће сам Бакоња занимати сваког највећма; тако и мене, и ја сам пред очима својим стварао Бакоњу у зрелије доба, па све старијега и старијега док није опет дошао у свој манастир, да мирно и спокојно доврши свој curriculum vitae. А с њиме и сви они с којима је негда ђаковао, сад да како као стари и гојазни фратри; па ту и нови ђаци, па наравно и нов огранак „свете лозе“, будући фра-Јерковић XXVI. Па сам себи и удесио Бакоњину доцнију нарав: на широкој основи старога, или боље: младога Бакоње развија се смеса од фра Срдарине, фра-Тетке и поп-Илије. Па Бакоња гвардијан, па зна шта сваки и мисли у манастиру и ако не спијонира ни најмање; па је „ecclesia militans“ а опет толерантан, па васпитује ђаке и одржава свезе са Зврљевом и са децом Ивана и Цвите, па — — — Симо Матавуљ има реч . . . .

Милан Савић

ИЗДАЊЕ „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

Од **Летописа** „Матице Српске“ изишло је до сад **175 књига.**

Од књиге	5	до	80	—	—	—	—	—	—	20	нов.
„ „	84	„	92	—	—	—	—	—	—	40	„
„ „	93	„	108	—	—	—	—	—	—	50	„
„ „	109	„	112	—	—	—	—	—	—	80	„
„ „	113	„	115	—	—	—	—	—	фр.	1.—	„
„ „	116	„	118	—	—	—	—	—	—	80	„
„ „	119	„	120	—	—	—	—	—	фр.	1.—	„

Књига 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130.
131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.
141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.
151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160.
161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170.
171. 172. 173 174. и 175. по — — — — — 70 нов.

Примедба Нема више на продају ових књига: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 121.

Народне песме (у Славонији, женске)	—	—	—	—	—	—	30	нов.
Душанија, од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	40	„
Старине (тумачење пар. певања и приповедања) од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	40	„
Московија (кримски рат), од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	30	„
Капетан Радич (приповетка), од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	20	„
Краљевић Марко (драма), од А. Николића	—	—	—	—	—	—	20	„
Максим Црнојевић (трагедија), од Л. Костића	—	—	—	—	—	—	50	„
Натан Мудри, превео др. Ј. Хаџић-Светић	—	—	—	—	—	—	30	„
Песме Хорацијеве, превео Ст. Лазић	—	—	—	—	—	—	30	„
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. I. део	—	—	—	—	—	—	80	„
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. II. део	—	—	—	—	—	фр.	1.—	„
Живот Саве Текелије	—	—	—	—	—	—	20	„
Албум текелијне стогодишњице	—	—	—	—	—	—	10	„
Мажејовски, Историја словенских права. I.	—	—	—	—	—	—	30	„
Дјела Јакова Игњатовића. I.	—	—	—	—	—	—	80	„
Животопис Лукијана Мушицког (са сликом) од дра Ђ. Мушицког	—	—	—	—	—	—	30	„

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф.Т.С.Х.И.Ч.

Летопис и остала издања „Матице Српске“.

могу се добити:

У **Панчеву: У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.**
У **Београду:** У књижари В. Валожића.
У **Загребу:** У књижари Југославенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), и у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера.
У **Задру:** У књижари Г. Водицке.
У **Новом Саду:** У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јоцића, и у благајници „Матице Српске“.
У **Прагу:** У књижари дра Грегера и Ф. Датла.
У **Сомбору:** У књижари Мил. Каракашевића.
У **В. Кикинди:** У књижари Јована Радака.
У **В. Бечкереку:** У књижари Ј. Грчића.
У **Земуну:** У књижари Ј. Карамата.

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.